

SOCIAL VETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Årgång 31 • Nummer 2 • 2024

Samer, självmord och historiska trauman

Jonny Hjelm 209–227

Skolkuratorns samtal med unga migranter i gränlandet mellan stödsamtal och behandling

Helena Eriksson, Sara Helmersson & Sara Högdin 229–248

Hur socialtjänsten fick ansvar för att förändra våldsutövares beteende

Mira Sörmark 249–268

”Jag fick verkligen skrika på hjälp” – våldsutsatta kvinnors överlevnadsarbete innan, under och efter vistelsen i skyddat boende

Sandra Andersson, Helén Olsson & Ulla Rantakeisu 269–288

Forum – Att teoretisera: en artikel, ett exempel, en appell

Peter Dellgran 289–303

Lyrisk 305–309

Socialvetenskaplig tidskrift utges av FORSA (Förbundet för forskning i socialt arbete) med stöd av Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd (FORTE).
Socialvetenskaplig tidskrift utkommer med fyra nummer per år.

Redaktion:

Adress:

Socialvetenskaplig tidskrift, Avdelningen för socialt arbete, IKOS, Linköpings universitet,
601 74 Norrköping Hemsida: <https://liu.se/artikel/socialvetenskaplig-tidskrift>

Redaktionen är sammansatt av forskare som representerar skilda vetenskapliga discipliner och forskningsområden. Avsikten är att redaktionen för Socialvetenskaplig tidskrift skall cirkulera mellan universitets- och högskoleorter med utbildning och forskning inom ämnesområdet socialt arbete.

Redaktör och ansvarig utgivare:

Professor Magnus Dahlstedt, tel. 011-36 32 37, e-post magnus.dahlstedt@liu.se

Korresponderande redaktör:

Professor Karin Osvaldsson Cromdal, tel. 011-36 36 74
e-post socialvetenskapligtidskrift@ikos.liu.se

Redaktionssekreterare:

Doktorand Elise Johansson Jansson, e-post elise.johansson.jansson@liu.se

Redaktionsledamöter:

Susanna Alakoski, Magnus Dahlstedt, Susanne Kelfve, Martin Klinthäll, Anna Lundberg,
Catrin Lundström, Dimitris Michailakis, Karin Osvaldsson Cromdal, Johanna Sköld,
Annika Taghizadeh Larsson, Karsten Åström

Redaktionsråd:

Jan Blomqvist, Stockholm; Thomas Boje, Roskilde; Felipe Estrada, Stockholm; Sven Hort, Växjö;
Margareta Hydén, Linköping; Stig Larsson, Lund; Lisbet Lundahl, Umeå; Cecilia Modig, Stockholm;
Diana Mulinari, Lund; Ingrid Sahlin, Lund; Tapio Salonen, Malmö; Johans Tveit Sandvin, Bodö
Eva-Maria Svensson, Göteborg; Hans Swärd, Lund; Marta Szebehely, Stockholm; Sandra Torres, Uppsala

Prenumeration:

Prenumerationspris per år, SEK	Sverige	Norden	Övriga länder
Enskild	210:-	240:-	250:-
Institution	375:-	410:-	420:-

FORSA tillhandahåller tidskriften åt medlemmarna.

Annonsspriser:

Helsida 4.000 kr
Halvsida 2.500 kr

För prenumerationsfrågor:

Nätverkstan Kultur
Box 311 20, 400 32 Göteborg
Tel: 031-743 99 05
maria.felle@natverkstan.net

För frågor om medlemskap i Forsa:

Var god se www.forsa.nu

Språklig bearbetning: Gun Malmros
Språklig bearbetning engelska: AAR Translator
Layout: RPform
Tryck: Norra Skåne Offset, Hässleholm
ISSN: 1104-1420 (tryckt)
ISSN: 2003-5624 (elektronisk)

© Författarna och Socialvetenskaplig Tidskrift

Jonny Hjelm

Samer, självmord och historiska trauman

Sami, suicide and historical trauma

This article describes and analyses Swedish research on suicide among Sami over the past 25 years. It focuses on how two studies published in 2004 and 2005, which showed that the Sami had no excess mortality in suicide, were subsequently reinterpreted during the 2010s, whereby they came to support researcher-driven knowledge production that showed excess mortality by suicide among the Sami linked to mental illness, colonial oppression and historical trauma. In both research and social debate there was even talk of a “suicide wave” among the Sami, and research projects that referred to “alarming” scientific reports concerning suicide among the Sami were initiated. However, in the early 2020s, new empirically thorough studies showed that the concern was unjustified with respect to mental illness (concerning Sami in general) and reindeer-herding Sami, the subcategory identified as particularly affected by suicide. What had long been perceived as an accepted truth, supported by research, was thus no longer valid. This article argues that the 2010s’ researcher-driven knowledge production about widespread mental illness and high suicide rates among the Sami was partly an expression of the impact of the international ideology of indigenism. One of its ideological cornerstones is victimhood and vulnerability, but also the indigenous collective mobilisation that can emerge from this position. Here influential researchers inserted their results and interpretations into indigenism and the social force it represents. In addition to the ideological influence, there was, at the scientific system level, excessive written knowledge production paired with poorly functioning peer reviews.

Keywords: suicide, suicidality, mortality, Sami, indigenism, Sweden, Sápmi, mental health

Jonny Hjelm är professor i historia vid Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet.

Kontakt: jonny.hjelm@umu.se

Inledning

Samers psykiska ohälsa och höga självmordstal uppmärksammades under 2010-talet i svensk forskning, ofta med referens till två studier publicerade 2004 respektive 2005. Att det fanns en överdödlighet i självmord bland samer jämfört med övriga svenskar var en utbredd sanning inom vetenskapen men också inom andra samhällsområden. Problemet var att denna "sanning" saknade empiriskt stöd, vilket bland annat uppmärksammades i ett journalistiskt "grävreportage" 2019.¹

I kontrast till 2010-talets studier presenterades 2020 en studie som visade att självmord bland renskötande samer, en samekategori som ansetts vara särskilt drabbad av självmord, hade *minskat* 2001–2017 och att denna positiva trend följde den nationella utvecklingen.² Det hade inte funnits någon "självordsepidemi"/"självordsvåg" bland samer/renskötande samer – som det omtalats i forskningen (Sjöländer m.fl., 2009, s. 17; Stoor, 2021, s. 66). År 2023 presenterade Folkhälsomyndigheten resultat från en omfattande enkätundersökning som visade att en större andel samer än den svenska befolkningen i övrigt hade ett "gott psykiskt välbefinnande".³

I den här artikeln visas hur två studier publicerade 2004 respektive 2005 – med resultat att samer *inte* hade någon överdödlighet i självmord – under 2010-talet omtolkades och understödde en forskardriven kunskapsproduktion om att det fanns en överdödlighet i självmord bland svenska samer. Det rör sig om en detaljerad beskrivning och analys av hur data presenterats, tolkats och i senare forskning getts nya innebörder.

Min granskning har varit materialstyrd, i så måtto att de texter som ofta refererats i forskningen också är de som jag läst extra noga och detsamma gäller de referat och tolkningar som senare gjorts av dessa. Det rör sig om en innehållsanalys där jag bland annat fokuserat begrepps användningen, däribland upprätthållandet av distinktionen samer–renskötande samer och åtskillnaden vad gäller statistisk risk – sannolikhet baserad på faktisk förekomst = incidens – respektive risk ur ett psykiatriskt kliniskt vård- och patientnära perspektiv.⁴ Jag uppmärksammar vidare de förklaringar till psykisk ohälsa/höga självmordstal som förts fram och i vilken utsträckning de varit empiriskt förankrade eller teoretiskt/urfolksideologiskt härledda.

1 [https://sverigesradio.se/artikel/samer-loper-inte-storre-risk-for-sjalvmord-an-andra-i-sverige. Hämtat: 2024-02-29].

2 Osäkerheterna rörande storleken på totalpopulationen samer och subkategorin renskötande samer försvårade vetenskapligt meningsfulla beräkningar av om de sänkta talen var höga eller låga relativt icke-samiska svenskar/ icke-renskötande samer (Jacobsson m.fl., 2020, s. 7).

3 *Hur mår samer i Sverige? Resultat från en enkätundersökning om hälsa, livsvillkor och levnadsvanor bland samer* (2023). Umeå/Stockholm, Umeå Universitet/Folkhälsomyndigheten.

4 Det sistnämnda åsyftar de bedömningar av individers psykiska hälsa och eventuella risk för självmord som regelbundet görs vid landets vårdenheter.

Två studier

Det är först efter Tjernobylyololyckan 1986 som en riktad vetenskaplig kunskapsinhämtning av samers hälsa kom i gång i Sverige. Initialt handlade det om renskötande samers hälsa, eftersom de antogs ha blivit mest exponerade av det radioaktiva nedfallet. De studier som gjordes, däribland av forskare vid det nystartade Södra Lapplands forskningsenhet (SLF), visade att renskötande samer inte drabbats av ökad risk för cancer (Hassler m.fl., 2001).

I början av 2000-talet konstruerade SLF-forskarna en sameetnisk databas bestående av knappt 42 000 individer för att på ett systematiskt sätt kunna studera samers dödsorsaker och folksjukdomar.⁵ Med utgångspunkt i databasen presenterades 2005 en studie av dödsorsaker ”in the Sami population” i Sverige 1961–2000, totalt 4 576 dödsfall. Tre kategorier särredovisades: renskötande samer (7 482 individer), samer utanför renskötseln (34 239 individer) och den matchande kontrollgruppen icke-samiska svenskar (144 930 individer). Resultaten visade på små skillnader i dödsorsaker mellan kategorierna (Hassler m.fl., 2005, s. 623–629).

Några skillnader fanns dock, däribland att renskötande samer relativt ofta drabbats av dödsolyckor och för perioden 1961–1980 fanns även en statistiskt säkerställd, om än liten, överdödlighet i självmord. Det var totalt 37 självmord 1961–2000 varav 33 av de avlidna var män.⁶

Interestingly, the non-herding Sami did not show any increased risk of suicide, which is somewhat in contrast to findings from other native populations where the incidence of suicide often is considerably higher among the westernized/urbanized natives than among those living more traditionally. (Ibid., s. 628)

SLF-forskarna konstaterade att samernas dödsorsaker, livslängd och sjukdomsmönster liknade de man hittade bland svenska icke-samer. Huvudorsaken var århundraden av nära samexistens ”... that has caused mixed marriages, similarities in culture, attitudes and life style, as well as equal accessibility to health care services and the social security systems” (ibid., s. 626).

Under 2000-talets första år ökade intresset för samers psykosociala hälsa. Ett skäl var att fyra unga samiska män under kort tid avlidit i självmord, vilket skapat sorg och behov av ökad kunskap (Omma, 2021, s. 29). Kanske förklarar det att SLF-forskarna gjorde en särskild studie om dödsolyckor och självmord bland renskötande samer. Det var den delpopulation omfattande 7 482 renskötande individer som ingått i den ovan refererade studien. Författarna betonade i den här mer avgränsade studien att

5 För en beskrivning av databaskonstruktionen, se Hassler (2005, s. 20–29).

6 Det totala antalet samer som 1961–2000 avlidit i självmord var 114 (Hassler m.fl., 2005, s. 627).

renskötande samer 1961–2000 uppvisade en signifikant högre risk än andra svenskar att drabbas av olyckor med dödlig utgång. "Although the incidence of suicide was higher among the reindeer herders, the increased risk was not significantly increased" (Hassler m.fl., 2004, s. 385–386). Att självmordstalen för renskötande män i den här artikeln, som alltså var desamma som i 2005 års artikel, statistiskt sett *inte var signifikant högre* berodde på att kontrollpopulationen nu utgjordes av individer som i högre grad liknade de renskötande samerna (Hassler, 2005, s. 42).

I 2004 års artikel redovisades antalet självmord bland renskötande samer och där framgick att antalet självmord ökat i absoluta tal: från 12 (1961–1980) till 21 (1981–2000).⁷ SLF-forskarna diskuterade inte hur den absoluta ökningen kunde tolkas, vilket dock forskare senare kom att göra på ett betydelsebärande sätt, som att antalet självmord bland renskötare ökat med 75 procent (ibland 50 procent beroende på vilka tal som användes, absoluta eller förväntade, se nedan), ibland också att ökningen gällde hela perioden 1961–2000.⁸

Den absoluta ökningen från 12 (1961–1980) till 21 (1981–2000) avlidna i självmord innebar i själva verket en *minskad skillnad i den relativa risken* för självmord mellan renskötande samer och kontrollgruppen när man jämför perioderna. Förklaringen till detta – alltså den minskade relativa risken – är antingen att det absoluta antalet självmord bland renskötande samer motsvarades av en minst lika stor absolut ökning i kontrollgruppen, eller att antalet individer som var under observation under den senare perioden var påtagligt fler än under den första. Mitt antingen-eller-resonemang beror på att SLF-forskarna inte redovisade kohortgruppernas storlekar för de båda perioderna.⁹ Men att fler individer var under observation under den senare perioden, och att de absoluta talen därför blev större, stöds av att det förväntade antalet självmord som SLF-forskarna redovisade för 1981–2000 (15 självmord) nästan var dubbelt så stort som det förväntade antalet för perioden 1961–1980 (8 självmord) (Hassler m.fl., 2004, s. 386).

Poängen är att det är *den relativa risken* som är den enda relevanta jämförelsen mellan renskötare och kontrollgruppen och att man inte, vilket alltså kom att ske i efterföljande forskning, kan göra tolkningar av skillnader i absoluta tal som baseras på

7 För dessa resultat och bakomliggande metod, se Hassler m.fl. (2005, s. 623–629) och Hassler m.fl. (2004, s. 384–388).

8 Se t.ex. Stoor (2016, s. 5) där författaren skriver: "Man har funnit en ökad förekomst av självmord mellan 1961–2000, motsvarande att 50 % fler renskötande män dog i suicid under tidsperioden (än vad som kunde förväntas, utifrån självmordstal för svenska män) (Hassler m.fl., 2004)." Den 75-procentiga ökningen, och vad den procentsatsen grundades på, ska jag återkomma till – se Sjölander m.fl. (2009, s. 46).

9 Ett problem med Hassler m.fl. (2004 och 2005) är att det är svårt att utröna vad skillnaderna beror på eftersom perioderna inte redovisas separat i 2005 års artikel och inte heller hur många individer som ingick i de olika kategorierna under de två olika perioderna. Skillnaderna mellan de två studierna förklaras dock, både vad gäller SMR-tal och signifikansnivåer, av kontrollgruppernas olika storlekar i de två artiklarna.

grupper av olika storlek. Vilken av de här två förklaringarna till att den relativa skillnaden i risk minskade – trots att antalet observerade självmord var större (fler självmord i båda grupperna eller fler individer under observation) under den senare perioden jämfört med den första – var som nämnts inget som närmare kommenterades i 2004 års artikel. Trots det kom den absoluta ökningen 1981–2000 att spela en central roll i senare forskning där det hävdades att risken för självmord bland renskötande samer hade ökat efter 1980. Det är alltså inte en slutsats som kan dras av det som redovisas i 2004 års artikel. En korrekt tolkning är att risken minskat och att det inte finns någon statistiskt säkerställd skillnad mellan renskötare och den icke-renskötande kontrollgruppen efter 1980 (med ”efter 1980” åsyftas resultaten i Hassler m.fl., 2005).¹⁰

De två artiklarna ingick i Hasslers doktorsavhandling. Angående självmord bland manliga renskötare förklarades att ”[n]o increased risk of suicide was observed”.¹¹

I en uppföljande studie gjordes fördjupade analyser av de ”onaturliga” dödsfall i kategorin renskötande samer som redovisats i 2004 års artikel. Som tidigare betonades att självmord inte var vanligare bland renskötande samer jämfört med andra som levde i samma region (Ahlm m.fl., 2010, s. 134). Huvudresultatet var att renskötaryrket var farligt men också att relativt många avlidna hade varit alkoholpåverkade. Resultaten indikerade att alkohol var en riskfaktor och något som det framtida förebyggande hälsoarbetet borde fokusera, liksom säkerheten vid persontransporter knutna till renskötseln.

Since a previous study [Hassler m.fl., 2004] has shown an increased risk for fatal accidents among reindeer-herding Sami compared to non-herding Sami (8), the main focus of the analyses should be on the living and working conditions of reindeer-herding Sami rather than on the Sami identity. (Ahlm m.fl., 2010, s. 136)

Så skulle dock inte forskningen utvecklas under 2010-talet, snarare tvärtom, mer fokus på samisk identitet/kultur och mindre på renskötselns arbetsvillkor.

10 Begreppet ”statistisk signifikans” innebär en godtyckligt vald sannolikhet (i samhällsvetenskap väljs av tradition oftast nivån fem procent), som avser risken att en observerad skillnad mellan två grupper i ett sample på grund av slumpvisa skillnader mellan samplet och totalpopulationen inte finns i den befolkning som samplet har dragits från.

11 Hassler, 2005, s. i (abstract). Se även s. 31ff.

Från relativa tal till absoluta tal

På uppdrag av Sametinget gjorde några forskare – däribland Per Sjölander som medförfattat 2004/2005 års artiklar – en kunskapsöversikt över samers psykiska hälsa publicerad 2009. I denna betonades att livslängd och dödsfallsorsaker bland svenska samer/svenska medborgare liknade varandra. En skillnad var dock att renskötande samiska män löpte lägre risk jämfört med icke-samiska män att dö i cancer, hjärtkärlsjukdomar och magtarmsjukdomar ”men en högre risk för dödsolyckor och självmord [min kursivering]” (Sjölander m.fl., 2009, s. 7).

I kunskapsöversiktens faktaredovisning upprepades att det inte fanns några skillnader i ”självordsfrekvens” mellan svenska samer och andra svenskar, ”däremot att självmordsrisken bland renskötande män var något högre än bland andra fjällbor”. Vidare förklarades att ”en oroande tendens är att självmordsförekomsten bland renskötande män ökade med 75 % mellan 1961–80 och 1981–00 ...” (ibid., s. 46). I båda fallen refererades till Hassler m.fl. (2004) och Hassler m.fl. (2005).

I artiklarna från 2004 och 2005 betonades att huvudorsakerna till höga dödsolyckstal skulle sökas i renskötaryrkets villkor. I 2009 års kunskapsöversikt framhölls andra faktorer. Med utgångspunkt i ”självordsdata” från Norge och Finland, främst angående en ”övertill” bland renskötande samer i ”norra Norge” och ”bland samiska män i Finland” – och att dessa ”i princip” överensstämde med de ”svenska studierna” – så konkluderas att det fanns

... goda skäl att anta att övertillerna för självmord bland vissa samegrupper är en konsekvens av att den samiska identiteten, kulturen och livsstilen är marginaliserad i stora delar av Sverige, liksom i Norge och Finland (Hassler et al. 2004b; Silviken et al. 2006; Soininen, Pukkala 2008).¹²

Kunskapsöversikten över samers psykiska hälsa, och nu avgränsar jag mig i det följande till svenska samer, innehåller resonemang och betydelsebärande förskjutningar som avvek från de som fanns i återopade referenser. Den viktigaste var att författarna uttryckte oro över att antalet självmord bland renskötande samer i *absoluta tal ökat över tid*, och att det särskilt gällde perioden 1981–2000.¹³

Sammantaget framstod nu självmord bland renskötande samer som ett ökande problem och delvis kopplat till en sameetnisk identitetsförlust. Kanske fanns hos för-

12 Sjölander m.fl., 2009, s. 46. Soininen och Pukkala redovisar relativt höga självmordstal för ”samer”, och diskuterar hur självmordsfrekvensen skilde sig åt mellan tre samekategorier (ingen av dessa samekategorier var någon ”renskötarkategori”) (Soininen & Pukkala, 2008, s. 45–47).

13 Sannolikt fanns det en motsvarande ökning 1980–2000 av självmord i kontrollgrupperna eftersom ökningen relativt dessa inte anses vara signifikativ i 2004 och 2005 års artiklar, men tyvärr redovisades inga absoluta tal i kontrollgrupperna. Nationell självmordsstatistik visar dock höga självmordstal i Sverige för 1980-talet, vilket började gå ned under 1990-talet.

fattarna en medvetenhet om att kunskapsöversikten kunde tolkas i alarmistisk riktning, vilket fick dem att komma med några lugnande ord: ”Det bör understrykas att det inte pågår någon självmordsepidemi bland samerna” (Sjölander m.fl., 2009, s. 46).

Några år senare publicerade Sjölander en artikel som också den innehöll uppgiften om den 75-procentiga ökningen i absoluta tal mellan de två perioderna. Men här varnades även för att *svenska samer* hade höga självmordstal:

An increased risk of suicid among Sami men in Sweden is in agreement with findings from Norway and Finland (20, 22). Although the elevated risk is small in relation to the non-Sami majority populations, the excess risk is probably a consequence of marginalization of the Sami culture and lifestyle in the Scandinavian countries (14, 15) (Sjölander, 2011, s. 5).

Fotnoterna nummer 20 och 22 rörde samer i Finland respektive Norge och fotnoterna nummer 14 och 15 var Hassler m.fl. (2004) respektive Hassler m.fl. (2005) två artiklar där Sjölander varit med om att slå fast att det inte fanns någon överdödlighet i självmord bland samer.

Suicidala uttryck

Parallellt med forskningen vid SLF hade det vid Umeå universitet under 2000-talet startats hälsoforskning som fokuserade renskötelsens arbetsvillkor. I flera av de studier som gjordes visades att många unga manliga renskötande samer i Sverige mådde dåligt psykiskt och oftare än icke-renskötande samer/svenskar uppvisade ”suicidala uttryck”. Några av de viktigaste faktorerna var knutna till naturresurskonkurrensen inom och mellan samebyar gentemot samer utanför samebyarna och andra externa naturresursexploatorer. Rasistiskt präglad diskriminering förekom också, liksom rovdjurs beskattning av renhjordarna. Det fanns vidare ett problematiskt maskulinitetsideal inom renskötelsen som innebar att män skulle vara starka mentalt och fysiskt. Det fanns även ett riskbruk av alkohol (Kaiser, 2011, s. 37–38).

I Niklas Kaisers doktorsavhandling (2011) visades att det bland renskötande män var vanligt med ångest- och depressionssymptom.¹⁴ Relativt många manliga renskötare hade umgåtts med självmordstankar, livsleda och hade erfarenhet av självmord, men inte i deras egen familj (ibid., s. 38). Renskötande män uppvisade höga värden för suicidala uttryck men låg däremot *inte* högre än kontrollgrupperna vad gällde det mest allvarliga suicidala uttrycket: självmordsförsök.

I en av Kaisers artiklar förklarades, apropå renskötarna, att ”... the risk of suicide is

14 Tre av doktorsavhandlingens fyra artiklar baserades på en enkätstudie med svar från 351 renskötare.

also somewhat higher compared to other groups” (Kaiser & Salander Renberg, 2012, s. 103), en tolkning som saknade ett tydligt empiriskt stöd i den återopade källan Hassler m.fl. (2004). Artikeln ska bli en av dem som i senare forskning kommer att användas som källa i utsagor om höga självmordstal bland samer/renskötande samer.

Liknande resultat som Kaiser presenterades några år senare i en studie av Lotta Omma, Mikael Sandlund och Lars Jacobsson om *unga samers* suicidala uttryck. De förklarade att “[t]here are indications that there is an increased risk of suicide amongst Sami males in Norway, Sweden and Finland, but this increased risk is moderate compared to the majority population” (Omma m.fl., 2013, s. 1). Angivna referenser stödjer inte uppgiften om att manliga samer i Sverige hade en ökad risk för självmord jämfört med majoritetsbefolkningen.¹⁵

Studien av unga samer inkluderade initialt 878 unga samer med en uttalad samisk identitet (ibid., s. 2). Syftet var att undersöka personliga erfarenheter av suicidala uttryck men också hur det yttrats bland ”signifikanta andra”.¹⁶ Som i Kaisers studie fann man en hög andel svarande som rapporterade om ”suicidala uttryck” bland signifikanta andra, men däremot fanns inte någon skillnad mellan samer och kontrollgruppen vad gällde det allvarligaste suicidala uttrycket – självmordsförsök (ibid., s. 3).¹⁷

De samiska nätverken

Flera av de ovan refererade studierna visade genom sitt fokus på den renskötande samekategorin att de som av ledande personer i samebyarna (som kontaktats av forskare) ansågs vara renskötare bestod av omkring 700 individer. Det fanns också en utvidgad renskötarkategori som benämndes ”renskötarfamiljer” som i huvudsak bestod av de nämnda cirka 700 individerna och deras omkring 1 300 anhöriga, totalt 2 000 individer, vilket kan jämföras med den samiska totalpopulationen som brukar uppskattas till 20 000–55 000 individer.

Renskötarkategorin utgjordes alltså av relativt få individer, vilket också i forskningen anförts som förklaring till att många som deltog i studierna hade kommit i kontakt med suicidala uttryck.¹⁸ Information om självmord kunde genom de täta gemenskaperna och nätverken snabbt nå ut till många renskötande samer, men också

15 Som referens angavs Hassler m.fl. (2005) och en som inte behandlade samer i Sverige: Lehti m.fl. (2009).

16 Enkäten besvarades av 516 unga samer (Omma m.fl., 2013, s. 2).

17 Vid en jämförelse mellan studiens olika samiska ”subgrupper” – baserad på de omkring 500 svarandes kön, bostadsort, renskötare/icke-renskötande och upplevd diskriminering – fann dock forskarna tydliga skillnader i suicidala uttryck. De samer som upplevt sameetniskt grundad diskriminering rapporterade i högre grad än andra samer som deltagit i studien om självmordsförsök/haft självmordsplaner. Detsamma gällde renskötande män och kvinnor bosatta i Västerbotten, Jämtland och Västernorrland. Se särskilt s. 4 och 6.

18 Ett exempel på osäkerheten om renskötarkategoriens numerär finns i Jakobsson m.fl. (2020, s. 5–6) där kategorin ”renskötarfamiljer” uppskattas bestå av 2 000–5 000 individer.

andra samer. Det framgår bland annat i en studie baserad på fokusgruppssamtal gjorda 2012 med fem grupper med 22 medverkande. De medverkande hade rekryterats till studien via försteförfattaren Jon Petter Stoor ”eget samiska nätverk i kombination med kontakter inom samiska organisationer” (Stoor, 2021, s. 56). Studiens syfte var att ”belysa samers tal om samers självmord” i svenska Sápmi (ibid., s. 55). Ett av resultaten var att de medverkande upplevde att det pågick en självmordsvåg. ”Informanternas utsagor målar upp en bild av en våg som sveper över Sápmi i nord-sydlig riktning och på sin väg söderut drabbar lokalsamhällen i form av grupper av individer som tar sina liv” (ibid., s. 66).

Gamla data – nya tolkningar

SLF-forskarnas databas med uppgifter om närmare 42 000 samer förstördes vid nedläggningen av SLF 2010, men de data som fanns i 2004 och 2005 års artiklar kunde fortfarande användas. Ett nytt grepp var som visats att uppmärksamma ökningen i absoluta tal, men också procentuellt, av självmord bland renskötande samer perioden 1981–2000 vilket användes i resonemang som implicerade en oroande utveckling med allt fler självmord. Det innebar dock som tidigare kommenterats *inte* en ökad relativ risk.

Ett annat nyttjande av SLF-forskarnas data var att inte tydligt skilja på samekategorierna ”renskötande samer” respektive ”samer”. Ett exempel finns i den ovan refererade fokusgruppsstudien och den artikel (2015) där resultaten först presenterades. I artikeln refererades internationell urfolksforskning som visat på höga självmordstal bland urfolk i Ryssland, Alaska, Kanada och Grönland ”... while suicide rates among the indigenous Sami in Scandinavia are moderate (5)”.

However, there are some striking commonalities with the situation in other parts of the Arctic, including elevated rates in comparison with majority populations (in the Sami case in comparison with Norwegians, Swedes and Finns), *high suicide rates among young men* [min kursivering], suicide clusters and use of highly lethal methods such as firearms and hanging (5,6). (Stoor m.fl., 2015, s. 1).

Som stöd för att självmord bland svenska samer var ”moderat”, vilket bör avse måttligt förhöjda självmordstal bland samer jämfört med svenska icke-samer, refererades en artikel från 2015 av T. Kue Young m.fl. (referens nummer 5), vilken jag ska återkomma till. Referens nummer 6 behandlade självmord bland samer i den arktiska delen av Norge (Silviken m.fl., 2006).

I Young m.fl. (2015) behandlades kunskapsläget om hälsa bland arktiska urfolk. I de jämförelser som gjordes mellan olika urfolkskategorier användes bland annat data

från Hassler m.fl. (2005). Man hävdade att SLF-forskarna visat på en 17-procentig ökad förekomst av självmord för kategorin "samer" jämfört med kontrollgruppen och att denna ökning var statistiskt signifikant.¹⁹ Det rör sig om tolkningar och slutsatser som saknar stöd i Hassler m.fl. (2005). Den 17-procentiga ökningen baserades på SMR-talet 1,17 i tabell 3 i Hassler m.fl. (2005). SMR-tal från studier vars resultat i originalpublikationer förklarats vara icke-signifikanta kan givetvis inte i senare publikationer anföras som signifikanta.

Kolonialism och historiska trauman

Om svenska samers hälsa i början av 2000-talet framställts som relativt god så förändrades detta under 2010-talet. Dels betonades att det saknades grundläggande kunskaper om samers hälsostatus, dels borde mer uppmärksamhet riktas mot hur den svenska statens koloniala politik påverkat/påverkade samers hälsa.²⁰

En annan skillnad var den nya kritiska uppfattningen om den svenska hälso- och sjukvården. Den framställdes nu som en kolonialt präglad verksamhet föga anpassad till de behov som många samer hade. Sjukvårdspersonal ansågs sakna samekulturell kompetens. Detta riskerade bidra till att samer avhöll sig från att söka vård och om man gjorde det så blev den erbjudna vården sämre på grund av personalens bristande kompetens. En lösning var, som exempelvis Laila Daerga föreslog, att med hjälp av "dekoloniserings teorier" stärka den samiska identiteten/kulturen.²¹

År 2016 publicerade *The Lancet* en artikel med jämförande analyser av hälsostatus bland urfolk. Drygt sextio författare hade bidragit med hälsodata om 28 urfolk i 23 länder. Två av författarna var Per Axelsson och Peter Sköld. I artikeln konstaterades att urfolk generellt, och jämfört med nationernas majoritetsbefolkningar, hade sämre hälsa, kortare livslängder, omfattande missbruksproblem och höga självmordstal. Ett undantag utgjorde samer i Sverige (och i viss mån även samer i Norge). Men dessa resultat förklarades vara otillförlitliga. De låga självmordstalen i *The Lancet* överens-

19 "Unlike other health indicators, where disparities between Sami and non-Sami are very small or non-existent (14), there is an excess of suicide among Sami. Among men, the excess of suicide ranged from only 17 % higher in the Swedish cohort to as much as 2.5 time higher in the Finnish cohort during the period 1997–2005" (Young m.fl., 2015, s. 5). I tabell 1, där källorna redovisas/kommenteras, skrivs att "Ratios in table refer to Standardized Mortality Rates; ^a refers to ratios with 95 % confidence intervals not including unity".

20 Se Axelsson m.fl. (2016, s. 10) och Daerga (2017). I Daerga fanns för övrigt felaktiga tolkningar av tidigare forskning om självmord. Det gäller exempelvis när hon refererar norsk forskning som visat på en skillnad mellan samerna och majoritetsbefolkningen i det avseendet att "det som avviker är ökade självmord bland samer jämfört med norska män under perioden 1970–1998 [68]. En sådan trend sågs även i Sverige under perioden 1961–2000. Suicidmortaliteten var dubbelt så hög bland renskötande män jämfört med svenska män [69]". Men någon sådan "trend sågs" inte i Sverige avseende *samer*, däremot fanns det enligt Hassler m.fl. (2005) – som är den återopade referensen i fotnot nummer 69 – en statistiskt signifikant överdödlighet i självmord bland renskötande män åren 1961–1980 (Daerga, 2017, s. 19). På samma sida feltolkas även Omma m.fl. (2013) rörande "självmordsförsök".

21 Daerga, 2017, s. 39. Se även Axelsson m.fl. (2016).

stämde exempelvis inte med de dödstal i självmord som, hävdades det, redovisats i tidigare studier.

This approach is especially the case for Sweden where the geographical proxies are Sami Administrative Areas, with a Sami population 18 years and older of 9–13 % of the total population. At this population density, we have concerns about the accuracy of this picture of Sami health status, in view of reports of *increased rates of morbidity and mortality due to suicide* [min kursivering], accident, and injury.³⁰⁻³⁵ Sweden's inability to disaggregate data by ethnicity means that it is unable to monitor the health status of its Indigenous population and respond accordingly through policy and service delivery.²²

Eftersom Lancet-artikeln jämförde urfolks hälsa med nationsspecifika kontrollgrupper så bör också formuleringen "increased rates of [...] mortality due to suicide" bland svenska samer tolkas som att självmordstalen var höga jämfört med självmordstalen för svenska icke-samer. Men de "rapporter" som angavs i fotnoterna nummer 30–35 saknade uppgifter som understödde påståendet i citatet.²³ Ett undantag är den tidigare refererade artikeln av Omma m.fl. (2013) som förklarar att "Sami males" i Sverige (och Norge och Finland) hade en moderat ökad självmordsrisk jämfört med majoritetsbefolkningarna; något som jag tidigare visat saknat stöd i angivna referenser.

Axelsson menade några år senare, då han återigen kommenterade bristen på säkra data och att Lancet-artikeln indikerat att samer i Sverige hade lika god hälsa som övriga svenskar, att det borde uppfattas "... som en chimär. Det som dessa siffror visar är endast att Sverige som land kan finna all data som efterfrågas och mer därtill, men kan inte göra det uppdelat på de efterfrågade grupperna" (Axelsson, 2021, s. 8). Användandet av ordet "chimär" – med synonymer som "illusion" och "fiktio" – skapade en osäkerhet om huruvida samer i Sverige verkligen hade en hälsostatus som liknade övriga svenska medborgares.

22 Andersson m.fl., 2016, s. 152. De svenska hälsodata som användes i Lancet-artikeln baserades på uppgifter om individer 18 år och äldre folkbokförda i "förvaltningskommuner i det samiska området" (= Sami Administrative Areas) där 9–13 procent av antalet individer 2006 var registrerade i Sametingets röstlängd (se s. 134).

23 Flera av de angivna referenserna fokuserar andelen samer/renskötande samer som upplevt "suicidala uttryck" och med anledning av detta diskuterar tidigare forskning och resultat. Då nämns, med referens till Hassler m.fl. (2004), att (för renskötande män) "the risk of suicide is also somewhat higher compared to other groups" (Kaiser & Salander Renberg, 2012, s. 103). Men i Hassler m.fl. (2004) var den ju som tidigare redovisats inte signifikant. Varken Kaiser m.fl. (2010), Kaiser och Salander Renberg (2012), Omma m.fl. (2012) eller Ahlm m.fl. (2010) innehåller uppgifter om att totalpopulationen svenska samer uppvisade någon ökad risk för självmord. En artikel som anges i noterna kan knappast alls sägas behandla "morbidity and mortality due to suicide, accident, and injury ...", nämligen Omma och Petersen (2015).

Själv mord som samekulturell motståndshandling

I forskningen om själv mord framhålls att orsakerna till själv mord på individuell nivå kan vara både många och komplext hopflätade. Själv mord föregås ofta av psykisk ohälsa. Individens mående hamnar i centrum.²⁴ Enligt ett mer sociokulturellt perspektiv är själv mord samtidigt kulturellt inbäddade. Det sociokulturella perspektivet möjliggör enligt detta synsätt en djupare förståelse av samers själv mord: dess symboliska betydelse men också hur handlingen kan knytas till upplevda historiska och samtida övergrepp. Detta perspektiv var framträdande i Stoor doktorsavhandling *Suicide among Sámi*.²⁵ Stoor menade att individens psykiska hälsostatus inte skulle ignoreras, men att han såg många fördelar med det sociokulturella perspektivet (Stoor, 2020, s. 65).

Ett huvudresultat i Stoor avhandling, och då bland annat baserat på den svenska fokusgruppsamtalsstudien med 22 deltagare, var att samers själv mord kunde tolkas som ett uttryck för samisk identitet, men också som en motståndshandling. Genom själv mordet manifesterades både "samiskhet" och ett motstånd mot kolonialt förtryck och hot om en samekulturell identitetsmässig utplåning.

... Sami are like lemmings in the sense that Sámi are engaged in a fight for their culture against a much stronger opponent and – just like the lemming – Sámi are unable to flee because they will not give up their identity. In this way, Sámi who die by suicide are understood as Sámi who have been placed in an existential void due to the attacks on their identity and who could not go on living in that situation. (Ibid., s. 47)

Det är uppenbart att de flesta av de 22 deltagarna tolkade själv mordens kulturella mening på detta sätt, men det är oklart på vilka grunder de var tillförlitliga uttolkare av hur uppemot 55 000 samer i Sverige uppfattade själv mordens kulturella mening. Med tanke på själv mordsforskningens ståndpunkt om själv mord och psykisk ohälsa, riskerar också huvudresultatet – själv mord som samekulturell motståndshandling – övertrumfa alternativa och mer individuellt universella förståelser av själv mord.²⁶

24 Se exempelvis Haavind (2021). Omkring 85–90 procent av alla svenskar som begår själv mord har någon form av psykisk sjukdom. [<https://patientsakerhet.socialstyrelsen.se/risker-och-varadskador/varadskador/suicid/> Hämtat: 2024-03-12].

25 Stoor, 2020, s. 1 och 23–27. Kolonialismens negativa inverkan på samers psykiska hälsa betonas i doktorsavhandlingen som inkluderade den tidigare nämnda fokusgruppsamtalsstudien, en liknande gjord i Nordnorge samt en artikel om preventiva insatser för att minska själv morderna bland samer i Finland, Norge och Sverige (Stoor, 2020).

26 Det här var också något som en av Stoor fakultetsopponenter tog upp i sin granskning. Se Haavind (2021).

Alarming findings

År 2019 beslutade Marcus och Amalia Wallenbergs stiftelse att finansiera ett forskningsprojekt om svenska samers hälsa. Ett viktigt tema i projektansökningen var samers psykiska ohälsa och höga självmordstal.

Regarding *mental health*, there are recent studies, suggesting a higher occurrence of anxiety, depression and suicide among the Sami than the non-Sami population, especially among young men (13,14). However, further data are needed to confirm the actual occurrence of these alarming findings ...²⁷

Problemet var att det inte fanns några ”alarming findings”. En av de två referenser som angavs hade inget med självmord bland svenska samer att göra,²⁸ den andra var Stoor *Kunskapsammanställning om samers psykosociala ohälsa*, beställd och utgiven av svenska Sametinget 2016. Vad gäller självmord förklarades här, i den inledande sammanfattningen, att

[m]an har funnit en ökad förekomst av självmord mellan 1961–2000, motsvarande att 50 % fler renskötande män dog i suicid under tidsperioden (än vad som kunde förväntas, utifrån självmordstal för svenska män) (Hassler, Sjölander, Johansson, Grönberg & Damber, 2004). Efter år 2000 finns det ingen systematisk kartläggning över självmord bland samer, men däremot indikationer på att problemet består i ungefär samma omfattning och att risken kan vara flerdubbelt högre för renskötande män i de södra delarna av svenska Sápmi (Västerbotten, Jämtland och Härjedalen). (Stoor, 2016, s. 5)

Som framgått överensstämmer inte detta med resultaten från Hassler m.fl. (2004), eller för den delen Hassler m.fl (2005), om utgångspunkten är resultat som är statistiskt signifikanta.²⁹

27 ”Health and living conditions in Jokkmokk, Sweden (Jokkmokk – HALDI)”, huvudsökande: Per Axelsson, medsökande: Christina Storm Mienna. Ansökan till Marcus och Amalia Wallenbergs Minnesfond (MAW). Diarie-nummer: 5.1-111-23, 2023, Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet.

28 Det rör sig om en kunskapsammanställning om suicidpreventivt arbete i den cirkumpolarregionen och innehåller inget om självmordstal för svenska samer (Redvers m.fl., 2015).

29 Den 50-procentiga överdödligheten i självmord baserades på 12 (första perioden) självmord plus 21 (andra perioden) = 33 faktiska självmord jämfört med de förväntade baserat på självmordstal för svenska män: 8 (första perioden) plus 15 (andra perioden) = 23. Detta sätt att tolka innehållet i Hassler m.fl. (2004) säger som tidigare nämnts inget om den relativa självmordsrisken ökat eller minskat. I kunskapsammanställningens detaljerade redovisning av ”suicid och suicidalitet” reviderades den inledande uppgiften om renskötande samers överrepresentation vad gällde självmord 1961–2000 till att endast gälla den första perioden: 1961–1980. Det var, som Stoor skrev, ”... signifikant fler renskötande män som dött i suicid, jämfört med svenska män (suicid SMR för renskötande samiska män = 1,50)”. Referensen var denna gång Hassler m.fl. (2005).

Ett år senare stod Stoor som författare till *Plan för suicidprevention bland samer i Norge, Sverige och Finland*. Inledningsvis redovisades bakgrunden till att planen behövdes, nämligen överdödligheten i självmord bland samer i de tre nordiska länderna, även om det fanns osäkerhet beroende på brist på säkra data.³⁰

I en översiktsartikel konstaterades nyligen att det verkar finnas en generell överdödlighet i suicid bland samer, jämfört med majoritetsbefolkningarna i länderna (10). Skillnaden anses vara störst bland samer i Finland (11), och mindre bland samer i Sverige (12) och Norge (13).³¹

Fotnot nummer 10 är Young m.fl. (2015) och nummer 12 är Hassler m.fl. (2004). I den sistnämnda fanns som visats inget om en generell överdödighet i suicid bland samer och uppgifterna i Young m.fl. (2015) baserades alltså på en felaktig tolkning av SMR-tal i Hassler m.fl. (2005).

En genomgående tendens i suicidpreventionsplanen är att forskningsresultat som är giltiga för enskilda länder och för subkategorier samer skrivs fram som giltiga för svenska samer. Exempel på detta finns i följande stycke.

Det saknas kunskap om vad som gör att samer har en högre förekomst av självmord än normmän, svenskar och finnar. Man vet inte heller om det tex kan finnas särskilda orsaker till självmord bland samer, jämfört med personer i majoritetsbefolkningarna. Det som är känt är att samiska män dör oftare i självmord än samiska kvinnor, att samer generellt använt "hårdare" (mer våldsamma) metoder, vilket i sin tur kan vara en orsak till högre dödlighet, och att så kallade "suicidkluster" (där flera personer i en begränsad grupp dött i självmord under ett kortare tidsförlopp) verkar vara vanligare i Sápmi (10). Ett annat mönster, särskilt tydligt bland männen, är att fler unga samer dött i självmord jämfört med yngre i majoritetsbefolkningarna (se figur 4) (13) (Stoor, 2017, s. 10).

Fotnot nummer 10 är Young m.fl. (2015) och nummer 13 är en studie som rör samer i Nordnorge.³² Ingen av dessa studier – och inte heller figur 4 och dess referenser till den nordnorska studien (samma som fotnot nummer 13) samt Hassler m.fl. (2004) – stödjer utsagor i citatet om självmord bland samer (eller unga samer) i Sverige.

30 I förordet skrevs: "Självmord (suicid) har under lång tid, åtminstone under de senaste 40–50 åren, varit ett förhållandes [sic] stort folkhälsoproblem bland samerna i Norge, Sverige och Finland. Det är en förhoppning att denna plan i förlängningen kommer att bidra till att förändra detta, och hjälpa samer att fortsätta leva" (Stoor, 2017, s. 2).

31 Stoor, 2017, s. 9. Angående statistiskt säkerställda resultat, se fotnot nummer 2 på sidan 9.

32 Silviken m.fl., 2006.

God psykisk hälsa och minskande självmordstal

Våren 2020 publicerade Jacobsson m.fl. en studie med fokus på självmord bland svenska renskötare 1961–2017. För de första 40 åren användes resultaten från Hassler m.fl. (2004) och Hassler m.fl. (2005) och för 2001–2017 användes information insamlad via nyckelpersoner inom renskötelsen (Jacobsson m.fl., 2020, s. 3).

Antalet självmord bland renskötande samer 1961–2000 var 39.³³ Under perioden 2001–2017 hade 11 avlidit i självmord. Antalet självmord bland renskötande samer hade legat högst under 1970- och 1980-talen (12 respektive 14) för att därefter gå ned, och särskilt markerat för perioderna 2001–2010 (7) och 2011–2017 (4). Den positiva förändringen skulle, som det förklarades, tolkas med försiktighet eftersom de första 40 åren av studien baserades på registerdata medan de sista 17 åren på uppgifter från nyckelpersoner inom renskötelsen. Å andra sidan, vad som enligt forskarna talade för att siffrorna var relativt pålitliga, var att utvecklingen följde den som gällde för Sverige i stort (en nedgång från och med 1990-talet).

Hos de 11 avlidna 2001–2017 hade forskarna funnit höga alkoholkoncentrationer, vilket betonades i den avslutande konklusionen.

It was also notable that from year 2001 onwards, *all* suicide victims had a high blood alcohol concentration. We conclude that improved suicide prevention among Sámi reindeer herders will, to a large extent, be dependent upon addressing suicidal behaviour among the male part of this population. (Ibid., s. 7)

Våren 2023 presenterade Folkhälsomyndigheten en omfattande hälsostudie om svenska samer. I studien, en enkätundersökning med 3 658 medverkande samer, visades att en större andel samer än den svenska befolkningen i övrigt hade "ett gott psykiskt välbefinnande". Andelen samer med sömnsvårigheter, trötthet och psykisk påfrestning var mindre än hos övrig befolkning i Sverige.³⁴ Studien ansågs representera "... den hittills bästa uppskattningen vi har av samernas hälsosituation i Sverige".³⁵

Det goda psykiska välbefinnandet förvånade några av forskarna som gjort studien. I *Folkbladet* berättade Lena Maria Nilsson att det "var nog lite överraskande att psykiskt välmående var så pass bra, det var en glad överraskning". Det här gällde även den tidigare nämnde Stoor: "Det är lite förvånande utifrån hur samtalet har gått kopplat till psykisk ohälsa, men det visar också att det är ganska komplext." Det komplexa bestod i att samer å ena sidan rapporterade att man var "lite gladare", å andra sidan

33 33 män och 6 kvinnor, en kvinna hade tillkommit jämfört med Hassler m.fl. (2004).

34 *Hur mår samer i Sverige?* s. 7. Se även s. 67–70.

35 *Hur mår samer i Sverige?* s. 73.

rapporterade att man "oftare har självmordsproblematik".³⁶ Med det åsyftades förmodligen, som det skrevs i rapporten, att "andelen samer som uppger att de någon gång allvarligt har övervägt att ta sitt liv (haft självmordstankar) totalt sett är större än i befolkningen i övrigt (15 respektive 14 procent)".³⁷

Diskussion

Som visats i den här artikeln saknas det empiriskt stöd för påståenden om att det funnits en överdödlighet i självmord bland svenska samer och underkategorin renskötande samer. Däremot har det bland renskötande män funnits en psykisk ohälsa och en överrepresentation av suicidala uttryck, och därmed även en ökad risk för självmord om utgångspunkten tas i ett psykiatriskt kliniskt riskbegrepp, inte det statistiska riskbegreppet (incidens). Och det är det sistnämnda riskbegreppet som forskare uttryckligen – och med ord som "överdödlighet", "självmordsförekomst", "excess of suicide", "suicide rates" etc. – åsyftat när de exempelvis refererat 2004 och 2005 års artiklar samt SMR-talen i Young m.fl. (2015).

Ytterst få vetenskapliga texter är helt fel- eller invändningsfria. Men enligt min mening handlar de kvalitetsbrister som frilagts i artikeln om något annat eftersom det under drygt 10 år funnits en bestämd tendens – i val av begrepp, kategoribenämningar, tolkningar av tidigare forskning – som gav en bild av att svenska *samer* i högre grad än andra svenskar mådde dåligt psykiskt och att det fanns en överdödlighet i självmord. Denna tendens bör enligt min mening relateras till genomslaget för ideologin indigenism, av mig försvenskad till urfolkism. En av urfolkismens ideologiska grundbultar är offerskapet och den sårbarhet, men också urfolkskollektiva mobilisering, som kan framväxa ur denna position (Hjelm, 2024).

De kvalitetsbrister som jag identifierat beror alltså till viss del på forskares intresse att infoga sina resultat och tolkningar i något större, nämligen urfolkismen och den politiska kraft den representerar. Utöver den ideologiska påverkan finns på vetenskaplig systemnivå sannolikt en alltför uppdriven skriftlig kunskapsproduktion med mindre väl fungerande peer review-granskningar.³⁸ En del studier synes även överbetona samvariationen självmord och psykisk ohälsa på bekostnad av andra riskfaktorer, exempelvis socioekonomisk utsatthet.³⁹

36 *Folkbladet*, 28 mars, 2023.

37 Skillnaden var särskilt stor bland yngre samiska kvinnor, vilket också förvånade eftersom tidigare studier visat att psykisk ohälsa/självmordstankar var särskilt vanliga bland unga manliga samiska renskötare (*Hur mår samer i Sverige?* s. 68).

38 Riskerna med nyttjandet av sekundärkällor, framför primärkällor (originalpublikationer), borde exempelvis ha uppmärksammats bättre.

39 För en studie av självmord med ett brett angreppssätt vad gäller riskfaktorer, däribland socioekonomisk utsatthet, vilande på ett omfattande empiriskt underlag, se Hollander m.fl. (2019).

Eftersom varje självmord är en oåterkallelig handling med många sorgliga dimensioner så bör det preventiva arbetet vägledas av en långsiktig nollvision. Följaktligen finns det ingen anledning att reagera proaktivt först när någon social kategori – exempelvis renskötande samer – uppvisar en statistiskt säkerställd överdödlighet i självmord. Det kan alltså vara motiverat att undersöka orsakerna till självmord i en social kategori oavsett om självmordstalen i statistisk mening är höga eller behäftade med osäkerheter. Samtidigt är det viktigt att självmordsforskningens utgångspunkter, analyser och slutsatser håller hög kvalitet eftersom de ska ligga till grund för det preventiva arbetet.⁴⁰

Om urfolkismens prediktioner för kolonialismens negativa inverkan på hälsa, självmord, livslängd med mera *inte* empiriskt kan beläggas för de svenska samerna bör inte då de teoretisk-ideologiska premisserna kritiskt diskuteras och omprövas? Kanske har samerna som etnisk kategori historiskt assimilerats med den övriga befolkningen på ett sätt, och över många århundraden (även före 1500-talet), som inneburit att vi i Sverige inte hittar samma djupa och omfattande ohälsa-sociala problematik som gäller för många urfolk i andra delar av världen?⁴¹ 2023 års folkhälsoundersökning ger ju onekligen en bild av att svenska samer har ett gott psykiskt välbefinnande. För att använda en metafor: när verkligheten inte stämmer med kartan är det kanske dags att lita på verklighetens empiri, inte den karta som urfolkismen representerar.

40 Med utgångspunkt i forskningen borde det preventiva arbetet främst inriktas på renskötelsens interna och externa konkurrens rörande naturresursutnyttjande, lönsamhet, maskulinitetsideal, tillgång till vapen samt riskbruk av alkohol och rasismen mot renskötare.

41 Jag knyter här an till det resonemang som fördes i Hassler m.fl. (2005) och som citerades/refererades inledningsvis (s. 211), om hur århundraden av nära samexistens samer–icke-samer och över tid utdragna akulturationsprocesser bidragit till att samers dödsorsaker, livslängd och sjukdomsmönster liknade det man hittade bland svenska icke-samer.

Referenser

- Ahlm, K., Hassler, S., Sjölander, P. & Eriksson, A. (2010) Unnatural deaths in reindeer-herding Sami families in Sweden, 1961–2001. *International Journal of Circumpolar Health*, 69(2): 129–137. doi: 10.3402/ijch.v69i2.17432
- Andersson, I. m.fl. (2016) Indigenous and tribal peoples' health (The Lancet–Lowitja Institute Global Collaboration): a population study. *The Lancet*, 388(10040): 131–157. doi: 10.1016/S0140-6736(16)00345-7
- Axelsson, P. (2021) Några trender i urfolksforskningen, anno 2018. I: Å. Össbo & P. Lantto *Psykisk hälsa och välmående på svensk sida av Sápmi: en antologi*. Umeå: Umeå universitet.
- Axelsson, P., Kukutai, T. & Kippen, R. (2016) Indigenous wellbeing and colonisation. Editorial. *Journal of Northern Studies*, 10(2): 7–18. doi: 10.36368/jns.v10i2.845
- Daerga, L. (2017) *Att leva i två världar: hälsoaspekter bland renskötande samer*. Umeå: Umeå universitet.
- Folkbladet*, 2023–03–28.
- Haavind, H. (2021) Når vi nå skal snakke om selvmord blant samer, hva er det viktig at vi snakker om? *Socialmedicinsk tidskrift*, (5/6).
- Hassler, S. (2005) *The health condition in the Sami population of Sweden, 1961–2002*. Umeå: Umeå universitet.
- Hassler, S., Johansson, R., Sjölander, P., Grönberg, H. & Damber, L. (2005) Causes of death in the Sami population of Sweden, 1961–2000. *International Journal of Epidemiology*, 34(3): 623–629. doi: 10.1093/ije/dyi027
- Hassler, S., Sjölander, P., Barnekow-Bergkvist M. & Kadesjö, A. (2001) Cancer risk in the reindeer breeding Sami population of Sweden, 1961–1997. *European Journal of Epidemiology*, 17(10): 969–976. doi: 10.1023/a:1016232606232
- Hassler, S., Sjölander, P., Johansson, R., Grönberg, H. & Damber, L. (2004) Fatal accidents and suicide among reindeer herding Sami in Sweden. *International Journal of Circumpolar Health*, 63(sup2): 385–386. doi: 10.3402/ijch.v63i0.17941
- Hjelm, J. (2024) Vetenskaplig ideologiproduktion: en kritisk granskning av urfolkismen i svensk forskning om samer. *Statsvetenskaplig tidskrift*, 126(2): 1–37.
- Hollander, A.-C., Pitman, A., Sjöqvist, H., Lewis, G.I., Magnusson, C., Kirkbridge, J.B. & Dalman, D. (2019) Suicide risk among refugees compared with non-refugee migrants and the Swedish-born majority population. *The British Journal of Psychiatry*, 217: 686–692. doi:10.1192/bjp.2019.220
- Hur mår samer i Sverige? Resultat från en enkätundersökning om hälsa, livsvillkor och levnadsvanor bland samer* (2023). Umeå/Stockholm: Umeå universitet/Umeå universitet/Folkhälso-myndigheten.
- Jacobsson, L., Stoor, J.P. & Eriksson, A. (2020) Suicide among reindeer herding Sámi in Sweden, 1961–2017. *International Journal of Circumpolar Health*, 79(1): 1–8. doi: 10.1080/22423982.2020.1754085
- Kaiser, N. (2011) *Mental health problems among the Swedish reindeer-herding Sami population*. Umeå: Umeå universitet.
- Kaiser, N. & Salander Renberg, E. (2012) Suicidal expressions among the Swedish reindeer-herding Sami population. *Suicidology Online*, (3): 102–113.
- Kaiser, N., Sjölander, P., Edin Liljegren, A., Jacobsson, L. & Salander Renberg, E. (2010) Depression and anxiety in the reindeer-herding Sami population of Sweden. *International Journal of Circum-*

- polar Health*, 69(4): 383–393. doi:10.3402/ijch.v69i4.17674
- Lehti, V., Niemelä, S., Hoven, C., Mandell, D. & Sourander, A. (2009) Mental health, substance use and suicidal behaviour among young indigenous people in the Arctic: a systematic review. *Social Science & Medicine*, 69(8): 1194–1203. doi: 10.1016/j.socscimed.2009.07.045
- Omma, L. (2021) Hälsa och livsvillkor hos unga samer i Sverige. I: Å. Össbo & P. Lantto *Psykisk hälsa och välmående på svensk sida av Sápmi: en antologi*. Umeå: Umejen Universitiähta/Umeå universitet.
- Omma, L., Jacobsson, L.H. & Petersen, S. (2012) The health of young Swedish Sami with special reference to mental health. *International Journal of Circumpolar Health*, 71(1): 1–10. doi: 10.3402/ijch.v71i0.18381
- Omma, L. & Petersen, S. (2015) Health-related quality of life in indigenous Sami schoolchildren in Sweden. *Acta Paediatrica*. 104(1): 75–83. doi: 10.1111/apa.12786
- Omma, L., Sandlund, M. & Jacobsson, L. (2013) Suicidal expressions in young Swedish Sami: a cross-sectional study. *International Journal of Circumpolar Health*, 72(1): 1–10. doi: 10.3402/ijch.v72i0.19862
- Redvers, J. m.fl. (2015) A scoping review of indigenous suicide prevention in circumpolar regions. *International Journal of Circumpolar Health*, 74(1): 1–10. doi: 10.3402/ijch.v74.27509
- Silviken, A., Haldorsen, T. & Kvernmo, S. (2006) Suicide among indigenous Sami in Arctic Norway, 1970–1998. *European Journal of Epidemiology*, 21(9): 707–713. doi: 10.1007/s10654-006-9052-7
- Sjölander, P. (2011) What is known about the health and living conditions of the indigenous people of northern Scandinavia, the Sami? *Global Health Action*, 4(1): 1–11. doi: 10.3402/gha.v4i0.8457
- Sjölander, P., Edin-Liljegren, A. & Laila Daerga, L. (2009) *Samernas hälsosituation i Sverige: en kunskapsöversikt*. Giron/Kiruna, Vilhelmina: Sametinget/Södra Lapplands forskningsenhet. Socialstyrelsen. *Samlat stöd för patientsäkerhet*. [<https://patientsakerhet.socialstyrelsen.se/risker-och-varvardskador/varvardskador/suicid/>]. Hämtat: 2024-03-12].
- Soininen, L. & Pukkala, E. (2008) Mortality of the Sami in northern Finland 1979–2005. *International Journal of Circumpolar Health*, 67(1): 45–57. doi: 10.3402/ijch.v67i1.18227
- Stoor, J.P.A. (2016) *Kunskapssammanställning om samers psykosociala ohälsa*. Giron/Kiruna: Sametinget.
- Stoor, J.P.A. (2017) *Plan för suicidprevention bland samer i Norge, Sverige och Finland*. Karasjok: SANKS.
- Stoor, J.P.A. (2020) *Suicide among Sámi: cultural meanings of suicide and interventions for suicide prevention in Nordic parts of Sápmi*. Tromsø: UiT, The Arctic University of Norway.
- Stoor, J.P.A. (2021) Prat om samiska självmord. I: Å. Össbo & P. Lantto (red.) *Psykisk hälsa och välmående på svensk sida av Sápmi: en antologi*. Umeå: Umejen Universitiähta/Umeå universitet.
- Stoor, J.P.A., Kaiser, N., Jacobsson, L., Salander Renberg, E. & Silviken, A. (2015) "We are like lemmings": making sense of the cultural meaning(s) of suicide among the indigenous Sami in Sweden. *International Journal of Circumpolar Health*, 74(1): 1–8. doi: 10.3402/ijch.v74.27669
- Sveriges Radio. *Samer löper inte större risk för självmord än andra i Sverige*. [<https://sverigesradio.se/artikel/samer-loper-inte-storre-risk-for-sjalvmord-an-andra-i-sverige>]. Hämtat: 2024-02-29].
- Young, T.K., Revich, B. & Soininen, L. (2015) Suicide in circumpolar regions: an introduction and overview. *International Journal of Circumpolar Health*, 74(1): 1–8. doi: 10.3402/ijch.v74.27349

Helena Eriksson, Sara Helmersson & Sara Högdin

Skolkuratorns samtal med unga migranter i gränslandet mellan stödsamtal och behandling

School social workers' counseling of Young Migrants at the Interface Between Supportive Counseling and Therapy

The school social worker has an important role in the support of young people in vulnerable situations. Counselling is central to their professional practice, not least when working with young migrants, a group where trauma and experiences of violence may be part of their life story and migration process. The purpose of the study is to increase the understanding of counseling as a tool for school social workers in the professional meeting with young migrants. The empirical data include qualitative interviews with 15 school social workers who meet this group daily. The interviews have been analysed using a qualitative thematic analysis. The findings show that the delimitation of which counseling lies within the school social worker's responsibility is not clear. The fact that school social workers experience that other parts of the welfare system are often unavailable to young migrants forces them to go beyond what they describe as part of their professional responsibility and provide therapeutic counselling. The school social worker uses different tools and methods in their counseling and mixes them based on their own area of interest, education, and experience. The study concludes that the accessibility that newly arrived young migrants have with the school counselor creates a role where they are the "only" professional available to offer support and counseling. This means that the school social workers need to go outside their professional domain. The school social workers discretion in relation to the type of counseling and how it is conducted appears to be unlimited.

Keywords: School social work, School social workers, Young migrants, Counseling

Helena Eriksson är fil.dr. i sociologi och lektor i socialt arbete vid Akademin för hälsa och välfärd, Högskolan i Halmstad.

Sara Helmersson är fil.dr. i socialt arbete och lektor i socialt arbete vid Akademin för hälsa och välfärd, Högskolan i Halmstad.

Sara Högdin är professor i socialt arbete och lektor i socialt arbete vid Akademin för hälsa och välfärd, Högskolan i Halmstad.

Kontakt: helena.eriksson@hh.se

Introduktion

Vid sidan av det pedagogiska uppdraget förväntas skolan kunna hantera olika sociala utmaningar och vara ett stöd för unga som befinner sig i utsatta situationer (jfr Backlund m.fl., 2024). Elevhälsan spelar en viktig roll i detta uppdrag och skolkuratoren är den profession som har det huvudsakliga ansvaret för psykosociala insatser i skolan (SFS 2010:800 2 kap. 25 §). Skolkuratoren har uppdraget att stötta elevernas välmående så att de kan tillgodogöra sig skolarbetet och samtalet lyfts fram som centralt för skolkuratorns yrkesutövande i riktlinjer (Socialstyrelsen, 2023) och tidigare forskning (Huxtable, 2022; Jansson m.fl., 2021; Kjellgren m.fl., 2022a). Samtal beskrivs utgöra grunden i det skolsociala arbetet, precis som i annat socialt arbete, eftersom det bland annat skapar förutsättningar för barns intellektuella, känslomässiga och sociala utveckling (Iwarsson, 2024). Enligt *Vägledning för elevhälsan* (Socialstyrelsen, 2023) ingår olika typer av samtal i elevhälsans psykosociala uppdrag: "såsom stöd-, motivations- och krissamtal liksom utredande och rådgivande samtal med enskilda elever och deras familjer relaterade till skolsituationen".

Studier visar att skolkuratorer träffar elever för individuella samtal av flera anledningar där hemsituation, relationella problem, oro och beteendeproblem är vanliga skäl (Kjellgren m.fl., 2023). Unga migranter har pekats ut som en utsatt elevgrupp med särskilda behov och för dem kan skolans stöd bli särskilt viktigt (Khan m.fl., 2020; SBU, 2018). Under första hälften av 2010-talet tog Sverige emot en hög andel flyktingar och många av dem som flydde var barn som antingen kom tillsammans med sina familjer eller utan en vårdnadshavare. Under åren som följde hade mottagningssystemet svårt att möta upp och stödja barn som befann sig i olika stadier av asylprocessen (SBU, 2018). Studier visar att trauma och våld inte sällan präglar unga migranternas livshistoria och många barn som varit på flykt från krig och kriser lider av posttraumatiskt stressyndrom på grund av sina erfarenheter från hemlandet, men också på grund av flykten till det nya landet och den osäkerhet som skapas i samband med asylprocessen och den första tiden i det nya landet (Andersson Nystedt m.fl., 2024; Brunnberg m.fl., 2011). Studier i flera europeiska länder, inklusive Sverige, visar att unga migranter inte alltid får det psykologiska stöd som de skulle behöva i de länder där de söker asyl och att det kan vara svårt att få stöd från hälso- och sjukvården (Khan m.fl., 2020; Mona m.fl., 2021).

I Sverige vittnar granskningar och forskningsrapporter om långa vårdköer till barn- och ungdomspsykiatri (BUP) generellt, och många unga med psykisk ohälsa, oavsett bakgrund, får inte tillräckligt stöd från hälso- och sjukvården (Dalman m.fl., 2021; IVO 2022; Westberg Häggström m.fl., 2020). Detta kan få särskilt stora konsekvenser för grupper som betraktas som särskilt utsatta. Om stödet från hälso- och sjukvården brister kan personalen i skolan, i synnerhet skolkuratorer, få ta ett stort

ansvar för unga migranternas mående eftersom det är i skolan trauman ofta ger sig till känna (Andersson m.fl., 2024).

Den här artikeln syftar till att öka förståelsen för samtalet som verktyg för skolkuratorer i det professionella mötet med unga migranter som har svåra erfarenheter från innan, under eller efter flykten till Sverige. Följande frågeställningar undersöks:

- Hur resonerar skolkuratorerna kring sin roll och sitt ansvar när det gäller samtal med unga migranter?
- Vilka arbetsätt och metoder beskriver skolkuratorerna att de använder i dessa samtalskontakter?
- Vilka utmaningar möter skolkuratorer i relation till samtal med unga migranter?

Skolkuratorns samtal med unga migranter

Det finns sparsmakat med forskning om skolkuratorns samtal som är genomförda på senare år och i en svensk kontext. De studier som finns visar såväl gemensamma som skilda drag i skolkuratorns samtal (Kjellgren m.fl., 2022a). Skolkuratorer beskriver sällan samtal som behandling och menar att psykoterapi inte får bedrivas av skolkuratorer, även när de har sådan utbildning. Samtalen beskrivs som stödsamtal, vilket inte liknas vid behandling även om de anses ha visst terapeutiskt värde. Detta gör att det blir viss oklarhet i vad syftet med samtalen är, men skolkuratorerna menar att syftet är att de ska ha en läkande såväl som beteendeförändrande effekt (Kjellgren m.fl., 2022b). Samtalen grundar sig i skolkuratorernas kunskaper från olika teoretiska traditioner, där de använder olika samtalsmetoder och terapeutiska tekniker (Kjellgren m.fl., 2022a; 2022b). Kjellgren m.fl. (2023) påpekar att stödsamtal är den vanligaste strategin för individuella samtal med elever, men även bearbetande och utredande samtal förekommer, medan en behandlande strategi är ovanlig. Vad strategierna består i är dock inte tydligt. Flexibiliteten i valet av strategier i samtalen tycks vara värdefullt för de ungas upplevelser av kuratorssamtal (Kjellgren m.fl., 2024). Likaså lyfts tillgängligheten till skolkuratoren, i jämförelse med andra välfärdsinstanser, fram som betydelsefull (Kjellgren m.fl., 2024). De viktigaste aspekterna i skolkuratorns samtal är att bygga allians och en tillitsfull relation med barnet, stärka barnet och ge hopp och tillit till barnet, vägledning samt psykoedukation (Kjellgren m.fl., 2022a, Kjellgren m.fl., 2023, Kjellgren, 2024) liksom att se problemet ur olika perspektiv (Kjellgren m.fl., 2022a), att lyssna utan avbrott samt att barnet får berätta "hela sin historia" (Kjellgren m.fl., 2024).

Forskning om skolkuratorers samtal med unga migranter är begränsad, men forskning kring samtal med unga migranter generellt pekar på ett antal betydelsefulla faktorer (jfr Svensson, 2020). Resultaten visar att faktorer som vanligtvis beskrivs som

viktiga i samtal kan vara än viktigare för unga migranter. Det kan handla om betydelsen av att bygga förtroendefulla relationer (Kohli, 2006), hålla flera och regelbundna samtal (Al-Sudany, 2017; Bolin m.fl., 2024; Jobe & Gorins, 2013; Överlien, 2024), lyssna och öppna upp för den unge att beskriva sin situation (Hedlund, 2018; Herz & Lalander, 2019; Kohli, 2006) och vara empatisk (Kohli, 2006). Betydelsen av att de professionella har kunskap om samtal med barn lyfts även fram (Al-Sudany, 2017; Kohli, 2006).

Skolkuratorns samtal – en professionsteoretisk ingång

Forskning kring skolkuratorns samtal visar att trots att det finns en gemensam grund så förutsätter skolkuratorns arbete med samtal inte specifika metoder eller arbets sätt (Kjellgren m.fl., 2022a; Jansson m.fl., 2021). Skolkuratorns roll och uppdrag som helhet har också beskrivits som otydlig (Backlund, 2007; Isaksson, 2016; Jansson m.fl., 2021). Det finns en förväntan att skolkuratoren ska arbeta självständigt i utförande av sina arbetsuppgifter, såsom val av arbets sätt och insatser (Jansson m.fl., 2021). Ett professionsteoretiskt perspektiv kan därmed utveckla förståelsen för skolkuratorns arbete med samtal med unga migranter. Här blir domän, jurisdiktion och handlingsutrymme centrala begrepp. Handlingsutrymme handlar om den professionellas möjlighet att förhålla sig till och använda det utrymme som finns för deras beslutsfattande och relaterat till det regelverk organisationen har att förhålla sig till (Lipsky, 1980). Den skolkuratoriva rollen är delvis oklar, samtidigt som den innebär ett formellt stort handlingsutrymme i hur de skolkuratoriva arbetsuppgifterna behöver utföras (Backlund, 2007; Isaksson, 2016). Professioner utgör, enligt Abbott (1988), ett eget system där angränsande professioner kan göra anspråk på att utföra arbetsuppgifter inom olika områden utifrån sina respektive kunskapsområden. Jurisdiktion kan alltså tolkas som de konkreta arbetsuppgifterna inom ett visst verksamhetsområde eller en viss domän (Grape, 2006) som olika professioner kan göra anspråk på att utföra med syfte att öka sin professionella legitimitet och status (Abbott, 1988). Det kan förekomma olika typer och grader av konflikt mellan professioner kring vem som ska utföra uppgifterna när professioner både strävar efter att utöka, skydda gränserna och avsäga sig arbetsuppgifter eller sin jurisdiktion (Abbott, 1988; Grape, 2006; Isaksson & Larsson, 2017). Dessa gränskonflikter kan även uppstå internt mellan olika roller inom samma yrke och tidigare forskning påvisar en rad gränskonflikter och stathierarkier inom det sociala arbetets praktik (se t.ex. Dellgran & Höjer, 2005; Helmersson, 2017; Liljegren 2008). Samtidigt, betonar Brante (2014), finns det empiriska studier som belyser konfliktfria samarbeten mellan och inom professioner, liksom exempel på relationer mellan professioner där ena parten accepterar en underlydande position.

Metod

Den här artikeln baseras på en kvalitativ intervjustudie med 15 skolkuratorer som dagligen möter unga migranter i sitt arbete. Intervjuer genomfördes företrädesvis under våren 2020 inom ett projekt om unga migranter som utsatts för sexuellt våld. Fyra intervjuer genomfördes vid ett pilotprojekt år 2016, varav två följdes upp med ytterligare intervjuer med samma intervjupersoner vid den senare studien år 2020. Intervjuerna varade i genomsnitt två timmar. De var semistrukturerade och utgick från en intervjuguide med ett antal teman och frågor (jfr Kvale & Brinkmann, 2014). Alla intervjuer har transkriberats ordagrant. En begränsning i studien kan ha varit att intervjuerna genomfördes under covid-19-pandemin, vilket innebar att vissa av dem genomfördes via telefon för att förhindra smittspridning medan andra genomfördes ansikte mot ansikte i rymliga lokaler. Vid telefonintervjuer finns det inte möjlighet att uppfatta ansiktsuttryck och kroppsspråk vilket kan begränsa förståelsen av vad som sägs, men inga skillnader avseende längd eller ämnen som togs upp noterades.

Skolkuratorerna arbetar på tio grund- och gymnasieskolor i fem olika kommuner av varierande storlek. Fyra av skolkuratorerna arbetar inom grundskolan och elva på gymnasiet. Samtliga är kvinnor. Av de intervjuade är 13 utbildade socionomer, en är utbildad lärare och en beteendevetare. Samtliga har gått olika vidareutbildningskurser, till exempel MI, grundläggande KBT, steg 1-utbildning, kurser om nyanlända, trauma och anknytning och våld i nära relation. Sju av de femton intervjupersonerna har arbetat som skolkuratorer mellan 11 och 19 år, fyra har arbetat som skolkurator 3 till 7 år medan en har jobbat mindre än 1 år (men 10 år inom socialtjänsten). För tre av dem framgår det inte exakt hur länge de har arbetat som skolkuratorer, men det står klart att de inte är nyutexaminerade. Majoriteten av skolkuratorerna har lång erfarenhet av skolans värld och de som har färre år i yrket har ofta flera år som socialsekreterare bakom sig (läraren undantagen). De flesta har tidigare arbetat inom socialtjänsten, inte sällan med barnavårdsutredningar eller med gruppen ensamkommande.

I enlighet med forskningsetiska principer för samhällsvetenskaplig forskning (Vetenskapsrådet, 2017) har samtliga medverkande gett sitt samtycke till att delta i studien. De har även informerats om att de närhelst de önskar, oavsett anledning, kan avbryta sin medverkan. I samband med transkribering har materialet avidentifierats genom att namn och platser har fått fiktiva benämningar. Redovisningen av resultatet har gjorts så att ingen individ ska kunna identifieras. Personuppgifterna har hanterats konfidentiellt och endast forskargruppen kan koppla samman en enskild individ med specifika intervjuvar. Studien har etiktillstånd (Beslut 2020-00176). Utöver dessa formaliteter har det förts en fortlöpande dialog om etiska frågor i projektets olika faser.

Intervjumaterialet har strukturerats med hjälp av analysprogrammet NVivo.

Analysprocessen kan beskrivas som en kvalitativ tematisk analys (Braun & Clarke, 2006) och intervjuerna har bearbetats av samtliga författare. Meningsenheter har identifierats och samlats i teman och kategorier (jfr Kvale & Brinkman, 2014). Intervjuerna måste förstås mot bakgrund av flyktingvågen 2015 då antalet nyanlända unga kom till Sverige nådde sin högsta topp. Antalet nyanlända elever ökade snabbt i de svenska skolorna och därmed också trycket på skolkuratorerna. Studiens kontext är å ena sidan speciell och unik, men den möjliggör å andra sidan en fördjupad bild av skolkuratorns centrala arbetsredskap – professionella samtal med unga migranter som ofta har svåra erfarenheter i bagaget.

Analys

Analysen presenteras i fyra teman med tillhörande kategorier.

Samtal ses som kärnan i skolkuratorernas arbete med unga migranter

Skolkuratorernas arbetsuppgifter kan skilja sig åt, men vanligen brukar olika typer av samtal beskrivas som kärnan i det skolkurativa uppdraget (Backlund, 2007; Isaksson, 2016, Kjellgren m.fl., 2022a). Det blir inte minst synligt bland de skolkuratorer som arbetar med unga migranter.

Stora behov av samtal bland unga migranter

Skolkuratorerna som intervjuats beskriver att samtal med de unga migranterna upptar merparten av arbetsdagen. En intervjuperson uttrycker:

Men man märker ju att det är ju mest liksom samtal [...] Att man behöver prata av sig kanske om något som har hänt. Så det är väl den största delen av min arbetstid. Enskilda samtal. (Sandra)

Kontakterna med de unga migranterna ser delvis olika ut och det kan röra sig om såväl bokade samtal som obokade akutsamtal, elever som kommer förbi spontant eller tar kontakt digitalt. Skolkuratorerna uttrycker att de unga migranterna har stort behov av kuratorsstöd med utrymme att få dela med sig av sin situation och sina många gånger traumatiska upplevelser. Samtalen kan handla om såväl upplevelser från hemlandet som om flykten liksom olika känslor, dåligt mående, oro för familjemedlemmar och oro inför framtiden.

Ja, att de inte sover, dåligt mående. [...] Mycket ... allting går ihop kan man säga. Asylprocessen, inte sova, hemska upplevelser, oro för sin familj. Maten brukar också vara ett problem. Det här att man på något vis samtidigt ska tillgodogöra sig

undervisningen. Man har jättemycket tankar och oro och rädsla. Svåra minnen. De är väldigt stressade på ett sätt för sina familjer och anhöriga. Och mår inte så bra. Det här med sömnen är nästan helt genomgående. Att de inte sover. Och det går ju inte. Det funkar inte om man inte sover. (Mariana)

Samtalen beskrivs inte bara ta upp tunga och svåra frågor utan kan också handla om att orientera sig i Sverige eller det svenska systemet och om att skapa sig ett liv i det nya landet. Det kan handla om att få hjälp att förstå hur relationer mellan könen fungerar i Sverige eller vad som förväntades av de unga migranterna i skolan.

I intervjuerna, precis som i tidigare studier (Brunnberg m.fl., 2011; Jacobsen m.fl., 2014), framträder en entydig bild av att gruppen unga migranter har ett mycket omfattande behov av samtalsstöd, vilket gör att skolkuratorerna som möter denna grupp ägnar en stor del av sin arbetstid åt individuella samtal.

Skolkuratorn ses som tillgänglig när de unga migranterna saknar andra att samtala med

Skolkuratorerna kopplar samman omfattningen av samtal med unga migranter med bristen på andra personer som de unga kan prata med. Skolkuratorer upplever att de unga migranterna inte tycks dela med sig av sitt innersta med vänner och familj eftersom de inte vill belasta dem eller riskera att framstå som svaga. Många i deras nätverk är själva migranter med egna problem och de unga vill inte belasta dem ytterligare (jfr Helmersson m.fl., 2023). Att inte vilja vara omgivningen till last kan illustreras genom följande citat:

För ofta när jag pratar med elever så frågar jag om de har någon kompis som de kan prata med. Nej, alla har ju mycket. Alltså alla har ju sina egna liksom jobbiga saker, så jag tror inte ... [...] De stöttar varandra med mycket saker men den rent känslomässiga delen så uppfattar jag i varje fall att där är de ensamma faktiskt. Väldigt ensamma. Det gäller även de som är här med sina familjer. För de vill inte lasta sina föräldrar för föräldrarna har så mycket annat som de är oroliga för och jobbar för. Så att om man känner sig ledsen eller ensam eller vilsen så pratar man inte med sina föräldrar. Det är i varje fall det som eleverna säger till mig. (Annie)

En annan kurator citerar en elev hon mött i samtal som svar på frågan om hen kan prata med sina vänner om det hen har upplevt säger: "Nä, vi pratar inte om sånt, då blir vi ju bara ledsna." Dessutom vittnar skolkuratorerna om att detta är en grupp som inte andra instanser, såsom BUP, med självklarhet tar emot eller som inte har möjlighet att ta sig till traumaenheter som inte ligger i närheten. I intervjuerna med skolkuratorerna framkommer också en bild av att vissa unga migranter inte själva kan tänka sig att gå till BUP.

De som håller på att ta livet av sig och vägrar gå till BUP, de får jag träffa.
(Ann-Marie)

När eleven behöver något utöver stödsamtal talar flera kuratorer om att de ska slussas vidare, framför allt till BUP. I linje med tidigare forskning (Dalman m.fl., 2021; IVO 2022; Kjellgren m.fl., 2024; Westberg Häggström m.fl., 2020) vittnar skolkuratorerna om att tillgängligheten till BUP brister. När det gäller unga migranter beskriver skolkuratorer detta som ett stort problem. Andersson m.fl. (2024) menar att det råder en stor otydlighet bland personer runt unga migranter, såsom skol- och boendepersonal, huruvida psykiatrin överhuvudtaget tar emot unga migranter utan uppehållstillstånd. Bilden som framträder är att BUP ibland kan ta emot dem, med eller utan uppehållstillstånd, men att det är lång väntetid på ett första samtal och att det krävs att den unge kan uttrycka sig tillräckligt på svenska.

Närvaro och tillgänglighet är viktiga förutsättningar för samtal med unga migranter

Grunden för skolkuratorns arbete med samtal med unga migranter är att få kontakt med eleverna. Just skolkuratorns tillgänglighet beskrivs som betydelsefull för de unga enligt en tidigare studie av Kjellgren m.fl. (2024). En samlad bild som skolkuratorerna ger är att de arbetar mycket utåtriktat och försöker vara synliga för att de unga migranterna ska lära känna dem och ta kontakt om de behöver det. Detta gör skolkuratorerna bland annat genom att vara ute mycket i klasserna samt att ha en central och tillgänglig rumsplacering på skolan. Att vara närvarande och synlig kan också innebära att arbeta aktivt med att fånga upp olika grupper som skolkuratorerna uppfattar att de inte når. Ett exempel på detta är en skolkurator som uppmärksammade att det främst var killar som kom för samtal. För att även nå tjejerna startade kuratorn en öppen grupp dit alla nyanlända tjejer bjöds in, vilket resulterade i att flera av dem kom för samtal.

Bygga förtroende

Skolkuratorerna beskriver att det byggs upp förtroende mellan skolkuratoren och de unga migranterna eftersom de är närvarande i den unges vardag i skolan, något som de ser som en förutsättning för samtal (jfr Iwarsson, 2014; Kohli, 2006; Kjellgren m.fl., 2024). Däremot finns det andra delar i arbetet med samtal som försvårar förtroendebyggnad. Skolkuratorerna problematiserar att samtalen inte blir så regelbundna som önskat och menar att det beror på att de unga inte vill eller är vana vid samtal.

Men sedan kändes det också lite, om man ska generalisera lite vilt, inte så vana att samtala och prata på det sättet. (Ingalill)

Andra svårigheter handlar om att få tag på tolkar och att samtal med tolk är mer tidskrävande.

Det är också så att man hinner hälften så mycket på ett sådant samtal och är det då två eller ibland tre veckor till nästa tid ... och det handlar ju ofta om när tolken ska kunna. Det faller lite på sig själv. Ibland har inte eleven hunnit börja prata om det den egentligen hade kommit och tyckt var viktigt att prata om. Det börjar den prata om precis när jag måste säga att du "nu har vi inte mer tid kvar". Så det var inte så regelbundna samtal. Jag träffade några som jag hade lite längre kontakt med som mätte lite mer, vad ska jag säga, psykiskt dåligt. (Mariana)

Bristen på regelbundna samtal kan ses som problematiskt eftersom de är en förutsättning för relationsbyggande (Al-Sudany, 2017; Bolin m.fl., 2024; Kjellgren m.fl., 2024; Överlien, 2024). Detta i kombination med att samtalen kräver mer tid på grund av tolkanvändning och att skolkuratorerna upplever att vissa ungdomar har svårt att komma i gång och tala om det som var viktigt att tala om försvårar möjligheten att bygga upp förtroende.

Att genomföra ett stödsamtal – en blandning av viktiga faktorer

Skolkuratorerna beskriver att samtalen med unga migranter kan vara av olika karaktär, till exempel informerande samtal, krissamtal, motiverande samtal och konflikt-samtal. Skolkuratorerna uttrycker att de vanligen sysslar med stödjande samtal.

Ja, stödsamtal. Det är det jag kan erbjuda. Är det så att du behöver annan hjälp så får jag se till att du får den hjälpen och hjälpa den till den. (Mariana)

Stödsamtal beskrivs inte som en specifik metod i litteraturen utan fångas med hjälp av generella aspekter som är betydelsefulla för samtal (Larsson, 2020; Kjellgren m.fl., 2022a; Svensson, 2020). Det är tydligt att skolkuratorerna genomför stödsamtal med unga migranter på olika sätt och de hänvisar till såväl specifika metoder som till erfarenhet, empati samt att lyssna, vilket ligger i linje med tidigare forskning om samtal med målgruppen (Al-Sudany, 2017; Kohli, 2006) liksom hur skolkuratorer arbetar med stödsamtal i andra kontexter (Kjellgren m.fl., 2022a).

Empati och att lyssna

När det gäller empati och att lyssna beskriver skolkuratorerna att de i samtal med unga migranter har fått höra många tunga berättelser, och att det kräver professionalitet och empati för att möta det, att visa att man lyssnar.

Jag har fått höra de mest fruktansvärda sakerna så har jag väl en, nu låter det väl hårt att säga så men, det är ju ändå ett professionellt sätt att möta eleverna, för det är det enda sättet att hjälpa dom liksom. Sen har jag ju såklart empati och allt detta för annars skulle jag inte kunna jobba med det jag gör men den balansgången måste man, den lär man sig att hålla liksom, när man jobbar och det handlar ju om erfarenhet så att. Det är ju under många år så lär man sig detta. Sen är det ju vissa som går innanför huden såklart, absolut det händer ju, men det är inte jättejättevanligt, men det händer. (Mona)

En skolkurator berättar att hon fått ta del av så svåra berättelser från unga migranter att hon har fått nypa sig i benet för att inte själv börja gråta eftersom det inte skulle vara professionellt.

Nej, man jag tänker att det viktigaste är att på något vis visa att man lyssnar, att man bryr sig om, att man kan inge hopp. Att man bryr sig om men inte tar över, utan jag tror att du kommer att kunna fixa det. Och framför allt med de här eleverna som vi inte alltid får behålla så länge. Att man inte går in och tar över för att kompensera den känsla man får att det här är faktiskt något oerhört tragiskt. Utan man måste inge något slags hopp om att de kan fixa själv, även om de kanske inte får fortsätta just här. Och sen om man kallar det för någon teknik eller metod det vet jag inte, men. (Madeleine)

Skolkuratorernas utsagor belyser vikten av att lyssna aktivt, att inge hopp och visa empati, men utan att för den skull visa sin ledsamhet med tårar (jfr Kohli, 2006).

En eklektisk metod eller olika metoder?

När det gäller metoder för hur skolkuratorerna bedriver stödsamtal så hänvisar de till en samlad erfarenhet baserad på utbildning och praktiskt arbete. Under intervjuerna ges flera exempel på metoder som kuratorerna använder sig av. Framför allt handlar det om att sätta samman olika tekniker utifrån vad den enskilde skolkuratoren anser passa bäst. Som en av skolkuratorerna uttrycker det: "Jag har ju olika verktyg som jag plockar."

Jag [kan] inte säga att jag utgår från en specifik metod, utan jag tror att man tar till sig, man lär sig olika sorters tekniker, man går på kurser och fortbildning och så tar man till sig det som passar mig. Och så gör man det till sitt eget och så testar man och ser, fungerar det så kan jag gå vidare med det. Eller nej, det där blir inte så bra. (Madeleine)

Vad skolkuratorerna använder är framför allt relaterat till eget intresseområde, utbildningar och egna erfarenheter. Ett exempel på detta är skolkuratoren som

beskriver att hon använder bildterapi i sina samtal med unga migranter eftersom hon själv är konstnär och utbildad bildterapeut. Andra hänvisar till andra metoder som de utbildats i, såsom motiverande samtal. Skolkuratorernas sätt att bedriva stödsamtal vittnar om ett stort handlingsutrymme (jfr Lipsky, 1980). I intervjuerna framträder två sätt att motivera de metoder som kuratorerna influeras av i sina samtal. Det ena sättet är att referera till att samtalsmetoden är etablerad eller evidensbaserad.

Jag har ju MI i grunden så det har jag ju alltid med mig kan man säga. Det är väl det som är mitt ... ja, det som liksom är det som är evidensbaserat. (Annie)

Andra metoder och verktyg som skolkuratorerna beskriver att de använder sig av är öppna frågor, reflektioner och sammanfattningar samt skalor. Bland vissa av intervju-personerna framkommer ett arbetssätt som kan liknas vid ett salutogent perspektiv:

Sen är det ju mer stödande att man bekräftar det friska, att man bekräftar det som eleven har gjort bra eller vad man ska säga. För många har ju dålig självkänsla. Och ibland jobbar man ju med stress och då jobbar man mycket med vad är det som får dig ... Vad är det som minskar stress hos dig. Vad kan jag förmedla till lärarna som ska hjälpa dig? Ibland använder jag kort med olika frågor som man kan prata kring. Ibland använder jag mig av de tre husen. Vad är din oro för olika saker i livet? Vad tycker du fungerar bra? Vad får dig att må bra? Vilka personer? Vad du gör som får dig att må bra? Även, vad har du för mål och drömmar? Så då hjälper man eleven att sortera. Sen kan man jobba utifrån de sakerna. Det är lite olika. (Eva)

Det andra sättet handlar om att redogöra för hur de bedriver stödsamtal i relation till egna intressen och vad de själva anser fungera. Här lyfter kuratorerna fram ett antal metoder eller sätt att hantera samtal som enligt deras uppfattning är särskilt värdefulla i relation till unga migranter.

För jag tycker det är ... jag är också bildterapeut och konstnär. Jag har målat allt som hänger på väggarna. Så jag håller på med mycket sedan många år tillbaka och jag tycker det här med bildterapi är jätteviktigt i arbetet med de nyanlända för de förstår precis. (Gunilla)

Citatet ovan illustrerar att bilder är betydelsefullt att arbeta med och att det gör att de unga migranterna förstår. Det ska förstås som att bilder blir ett redskap för att övervinna de barriärer som finns i språket. Ett annat sätt att arbeta för att hantera språkbarriärer är att skriva. En skolkurator säger:

Jag använder också en annan sak och det är ju det här med skrivandet. Att skriva ... att skriva av sig. Alltså en svart bok, där får man skriva om allt det hemska. Alltså om man vill det. Det är inte något som är nödvändigt. Jag bara erbjuder möjligheten. Och en del är ju jätteduktiga på det här. Och en del förstår ju inte vad det ska vara bra för och är kanske lite deprimerade. Det är ju inte alls ovanligt att de är det. [...] De [kan] ju skriva på arabiska och så kan jag ju be någon översätta om jag får det. (Gunilla)

Skalfrågor är något som kuratorerna lyfter fram som ett redskap som de vanligtvis använder i samtal (jfr Kjellgren m.fl., 2022a), men som de inte självklart anser vara bra vid stödsamtal med unga migranter. En skolkurator beskriver att hon i början använde sig av Feedback informed treatment, som hon tyckte var ett "jättebra verktyg" med ungdomar och vuxna i svenska familjer, men som inte föll så väl ut med ungdomar som migrerat.

Ann-Marie: Jag märkte ju att det var en helt annan typ av problem de kom med, de var i kris kan man säga när de kom till mig. Och då blev detta, kändes det som i varje fall, jag kanske inte var tillräckligt ihärdig, men det kändes som att det var ett hån mot dem att sätta fram detta pappret framför dem.

Intervjuare: Vad gjorde du i stället då?

Ann-Marie: Nej, men det var ju det att de fick bara prata ... för där blev det ju mer att man utgick från den och så pratade man om det som, förstås var det ju även då de som styrde vad vi pratade om, men om man går in på det egna måendet medan de kanske vill prata om ... Ja, men det var mer att jag kanske följde dem än att jag hade papper och ... Nej, jag vet inte, men det var något som kändes fel i det. Att jag inte riktigt fick den kontakten jag vill med dem med det pappret.

Ett annat exempel är att de tar in den gode mannen i samtalet, för att få in ytterligare en person.

För de hade ingen vana vid att man går och pratar med någon om man mår dåligt, medan det ville däremot deras gode män. Så jag sa: följ med. Så att vid flera tillfällen har jag, ungdomen vill inte säga någonting, bara sitter tyst och hänger med huvudet och då har jag och den gode mannen pratat. Så hör ju ungdomen vad vi pratar om så där och ibland har de liksom hakat på ändå. Det tycker jag har varit ett bra sätt. Vi gör ofta så att när det är ungdomar som inte är så pratsamma så tar vi in en tredje person i rummet och då brukar det bli helt annat. (Ann-Marie)

Sammantaget bekräftar resultatet att de samtal som skolkuratorerna bedriver ser olika ut och tar sin utgångspunkt i olika metoder (jfr Kjellgren m.fl., 2022a). Dessutom visar resultatet betydelsen av detta i relation till gruppen unga migranter där specifika metoder och sätt att genomföra samtal kan bli betydelsefulla.

Stödsamtal och behandling – otydlighet i det skolkuratoriva uppdraget

Skolkuratorerna uttrycker att de sysslar med stödjande, inte behandlande, samtal. Gränsdragningar kring vad som är ett stödsamtal är dock inte tydlig för skolkuratorerna själva, vilket ligger i linje med tidigare forskning som visar på en otydlighet kring såväl vad som är ett stödsamtal som vad som ligger inom skolkuratorns uppdrag (Kjellgren m.fl., 2022b; Backlund, 2007; Isaksson, 2016; Jansson m.fl., 2021).

Skolkuratoren ska inte behandla

Skolkuratorerna betonar att de har ett stödjande uppdrag. En distinktion som intervjupersonerna gör i vad som är ett stödsamtal är att de beskriver vad de inte gör och då ofta att de inte ska arbeta med behandlande samtal. Behandlande samtal ses i intervjuerna som något som inte ligger inom kuratorns kompetensområde och uppdrag.

[...] jag har inte den kompetensen. Jag är inte behandlare. Jag kan ha stödsamtal och motiverande samtal men jag kan inte bearbeta trauma och jag kan inte ha behandling på det viset som man tänker sig att, eller som jag tänker att, en del elever skulle behöva. (Madeleine)

Detta ligger i linje med Kjellgren m.fl. (2022b) som menar att kuratorer beskriver att deras samtal ska vara stödjande och inte behandlande. Skolkuratorerna gör därmed en distinktion i vad som ligger inom deras jurisdiktion (jfr Grape, 2006) och motiverar det med vad som ligger inom deras uppdrag (jfr Socialstyrelsen, 2023) och vilken kompetens de själva anser sig ha.

En otydlig gräns

Samtidigt som kuratorerna gör skillnad mellan stödsamtal och behandlande samtal framkommer en osäkerhet var gränsen för deras roll i samtal går. De tycks inte se en skarp gräns mellan stödsamtal, som de själva definierar inom deras jurisdiktion och domän, respektive behandlande samtal som de definierar ligger bortom densamma (jfr Abbott, 1988).

Ja, och där tänker jag att där finns ju ibland en osäkerhet, tycker jag, hur mycket behandling, inom citationstecken, ska göras i skolan och hur mycket ska vi tänka att de får ha med sig de här sakerna från skolan, vad skolan kan ge, tills de är tillräckligt rustade för att ta hand om det andra som är mycket jobbigare. För det handlar ju också om att man ska hålla ihop som ungdom i en jätteutsatt situation om man nu är ensamkommande. (Madeleine)

En skolkurator, som har lång erfarenhet av att arbeta med barn och unga inom både socialtjänst och skola, beskriver att hon remitterar vidare ”elever som jag bedömer har mer behov av behandling”. Hon fortsätter:

För jag genomför ju inte behandling utan jag har ju liksom kurativa samtal. Men om jag gör bedömningen att här behövs något mer eller att den här eleven har väldigt sömnsvårigheter eller uttrycker saker som visar på att den är deprimerad. Då remitterar jag vidare. (Annie)

Fastän flertalet slår fast att de som skolkuratorer inte ska arbeta med behandling och utredning utesluter det inte att de i praktiken gör just detta. Dessutom kan det vara svårt att remittera elever vidare. Det skapar svårigheter för skolkuratorerna i stöd-samtalen med unga migranter. En del skolkuratorer menar att det gör att de inte ”lyfter på locket” om saker och ting fungerar bra i skolan, trots att eleven inte mår bra. Det illustrerar Madeleine, som har lång erfarenhet som skolkurator i grundskolan, i följande citat.

... om jag kommer i ett läge, då jag tänker att nu är det utanför min kunskap och mer behandling som behövs i dess rätta bemärkelse, som det är nu i alla fall, det var lättare tidigare men som det är nu är det lång kö på BUP. Och då är det ändå att det faller tillbaka på skolan igen att hårbärgera. Ja, när ska man initiera någonting som man vet kommer att bli jobbigt? (Madeleine)

Det finns också kuratorer som menar att de arbetar med behandlande samtal. Frida som är utbildad i trauma- och krisbehandling, beskriver att hon har haft sådana samtal när hon arbetade som kurator inom gymnasieskolan men inte sedan hon började i grundskolan.

Sorg, sorg och krisbehandling, traumabehandling, det här är ju mer sånt jag har gjort när jag har jobbat på gymnasiet ... För barnen måste ha gått genom och kommit förbi och själva efterfråga för att annars kan det ju vara, det är stor risk att det förvärras, annars när man river upp saker och dom ska ju fokusera på skolan och

dom ska vara fungerande, däremot ska det ju inte sätta stopp för skolan om det är hela tiden nåt som snurrar. (Frida)

Detta ligger i linje med Kjellgrens m.fl. (2022b) studie som visar på den oklarhet kring stöd och behandling som finns i skolkuratorns samtal. Skolkuratorerna gör därmed en distinktion i vad som ligger inom deras jurisdiktion (jfr Grape, 2006) och motiverar det med vilken kompetens de har. När det gäller skolkuratorns samtal med unga migranter blir det ett tydligt exempel på hur deras jurisdiktion ter sig otydlig både vad gäller gränser (jfr Abbott, 1988) och handlingsutrymme. Att gå över gränser till andras domän/jurisdiktioner kan tolkas som omfattande, vilket också är i linje med tidigare forskning (Backlund, 2007; Isaksson, 2016).

Diskussion

Av resultaten framgår att skolkuratorer ofta upplever att de har ett omfattande uppdrag i relation till unga migranter och att det är en elevgrupp med stora stödbehov. Behovet beskrivs som särskilt stort för elever med svåra erfarenheter från hemlandet och migrationsprocessen, samtidigt som de inte vill belasta det ofta begränsade nätverket med sina bekymmer. Eftersom skolkuratoren har det övergripande ansvaret för psykosociala insatser för elever i skolmiljön tar de ett stort ansvar för den aktuella gruppen. Därtill beskriver skolkuratorerna att deras uppdrag är oreglerat i jämförelse med andra professioner i skolan, även om samtal lyfts fram som deras främsta arbetsredskap (jfr Socialstyrelsen, 2023). Resultaten visar på betydelsen av att skolkuratoren är tillgänglig och skapar förtroende hos de elever som söker stöd, vilket ligger i linje med vad tidigare studier visar (Kjellgren, 2024). Det framgår dock att det blir extra märkbart hos unga migranter som kan ha svårt för tillit till skola och andra myndigheter till följd av tidigare erfarenheter från andra länder eller asylprocessen i Sverige (Andersson m.fl., 2024). Skolkuratorerna beskriver att de ofta arbetar aktivt för att vara tillgängliga för den aktuella gruppen. Därtill utnyttjar skolkuratorerna det breda handlingsutrymme (jfr Lipsky, 1980) som omfattar deras yrkesroll för att anpassa samtal och använda olika former av samtalsmetoder för att kunna stötta den specifika målgruppen.

Skolkuratorerna upplever att unga migranter inte sällan har trauman med sig till följd av svåra upplevelser före eller under migrationsprocessen, och att de egentligen hade behövt stöd från traumaenheter eller BUP (jfr Khan m.fl., 2020; Mona m.fl., 2021). Skolkuratorns uppdrag avseende psykosociala insatser beskrivs främst vara att verka för att få unga att klara sin skolgång, men vad förväntas när trauma blir ett hinder för inläring? En upplevelse bland skolkuratorerna är att hälso- och sjukvården inte hanterar unga migranternas behov av traumaterapi och behandling.

Tillgängligheten som unga migranter har till skolkuratorn, tillsammans med skolkuratorernas till synes vaga uppdrag, tycks skapa en roll som den "enda" profession som finns tillgänglig för samtalsstöd. När andra delar av mottagarsystemet för unga migranter brister upplever skolkuratorerna att de får ta ett stort ansvar för de ungas mående (jfr Andersson m.fl., 2024). I den här studien framgår två förhållningssätt bland skolkuratorerna som ett resultat av detta.

Det första förhållningssättet kan illustreras genom citatet "inte lyfta på locket" och innebär att skolkuratorerna undviker att hålla samtal med unga migranter med tunga upplevelser i bagaget för att inte förvärra situationen, det vill säga att inte genomföra samtal alls med unga personer som kan lida av posttraumatisk stress eller trauma. Det innebär, i värsta fall, att ingen tar ansvar för unga migranter med stora behov av stöd och kan liknas vid den kritik som forskare har riktat mot mottagarsystemet i många länder där ansvaret för unga migranter brister (Brunnberg m.fl., 2011; SBU, 2018). Det kan även liknas vid domänkonflikter som kan uppstå mellan myndigheter och som innebär konflikter i att ingen vill eller kan ta ansvar (jfr Grape, 2006). Skolkuratorerna upplever emellertid att samtalsstöd som närmar sig behandling eller terapi inte kan betraktas ingå i deras uppdrag. En upplevelse som även Kjellgren (2024) har funnit i sina studier bland skolkuratorer, samtidigt som hon inte har funnit något belägg för att skolkurativa samtal inte får vara behandlande i eftersökningar hos svenska myndigheter, lagstiftare och juridiskt kunniga.

Det andra förhållningssättet är att skolkuratorer, med utgångspunkt i synen att det är viktigt att de unga får tala om svåra upplevelser tidigt, går utanför det som de betraktar som sitt uppdrag. De känner sig "tvungna" att ha samtal som i mångt och mycket liknar terapi eller behandlande samtal, med hänvisning till att det inte finns någon annan som tar ansvaret. Det kan tolkas som att de gör anspråk på jurisdiktion inom detta område, vilket skulle kunna leda till en domänkonflikt med professioner som har ett uttalat behandlande uppdrag inom eller utom skolans värld. Emellertid vittnar inte skolkuratorerna om att de har mött någon profession som hävdar sin domän, och skolkuratorerna upplever inte att någon profession skyddar sitt område eller gränsen för jurisdiktionen (jfr Grape, 2006). Avsaknaden av en uttalad domänkonflikt kan handla om skolkuratorernas otydliga uppdrag men också om att andra professioner inte känner till att skolkuratorer håller denna typ av samtal.

Flera skolkuratorer har utbildning och erfarenhet av behandlande samtal från tidigare arbetsplatser. Utifrån det perspektivet ligger det nära till hands att skolkuratorer med tillräcklig kompetens skulle kunna hålla i sådana samtal när det finns stora behov av stöd, i synnerhet när det inte finns någon annan profession som tar vid. Denna ansats går i linje med Kjellgren (2024) som menar att utrymmet finns och att det är oklart om skolkuratorerna verkligen går utanför sin jurisdiktion när de håller samtal som närmar sig terapi och behandling. En sådan utveckling skulle dock kunna inne-

bära att andra centrala uppgifter i det skolkurativa arbetet inte får tillräckligt med utrymme. Dessutom riskerar det att osynliggöra strukturella problem, såsom långa köer till BUP, som i dag omgärdar befintliga insatser. Det krävs således en mer ingående diskussion om domängränser och jurisdiktion i skolkuratorns uppdrag.

Referenser

- Abbott, A. (1988) *The system of professions: an essay on the division of expert labor*. University of Chicago Press.
- Al-Sudany, R. (2017) *Psykisk ohälsa hos ensamkommande flyktingbarn*. Borås: Recito förlag.
- Andersson, J., Helmersson, S., Högdin, S. & Ouis, P. (2024) *Att möta sexuell utsatthet: professionella perspektiv i arbetet med unga nyanlända*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson Nystedt, T., Herder, T., Agardh, A. & Oppong Asamoah, B. (2024) No evidence, no problem? A critical interpretive synthesis of the vulnerabilities to and experiences of sexual violence among young migrants in Europe. *Global Health Action*, 17. doi: 10.1080/16549716.2024.2340114
- Backlund, Å. (2007) *Elevvård i grundskolan: resurser, organisering och praktik*. Stockholms universitet.
- Backlund, Å., Högdin, S. & Spånberger Weitz, Y. (2024) Skolsocialt arbete: en introduktion I: Å. Backlund, S. Högdin & Y. Spånberger Weitz (red.) *Socialt arbete i skolan: uppgifter, perspektiv och dilemman*. Malmö: Gleerups.
- Bolin, E., Sorbring, E. & Ymefors, M. (2024). Teambaserat skolsocialt arbete: fördjupad och utökad elevhälsa. I: Å. Backlund, S. Högdin & Y. Spånberger Weitz. (red.) *Socialt arbete i skolan: uppgifter, perspektiv och dilemman*. Malmö: Gleerups.
- Brante, T. (2014) *Den professionella logiken: hur vetenskap och praktik förenas i det moderna kunskapsamhället*. Stockholm: Liber.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2): 77–101.
- Brunnberg, E., Borg, R-M. & Fridström, C. (2011) *Ensamkommande barn: en forskningsöversikt*. Lund: Studentlitteratur.
- Dalman, C., Bremberg, S., Åhlén, J., Ohlis, A., Agardh, E., Wicks, S. & Lundin, A. (2021) *Psykiskt välbefinnande, psykiska besvär och psykiatriska tillstånd hos barn och unga: begrepp, mätmetoder och förekomst: en kunskapsöversikt*. Forte – Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd.
- Dellgran, P. & Höjer, S. (2005) Rörelser i tiden: professionalisering och privatisering i socialt arbete. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 12(2–3): 246–267.
- Grape, O. (2006) Domänkonsensus eller domänkonflikt? Integrerad samverkan mellan myndigheter. I: O. Grape, B. Blom & R. Johansson (red.) *Organisation och omvärld: nyinstitutionell analys av människobehandlande organisationer*. Lund: Studentlitteratur.
- Hedlund, D. (2018) *Ensamkommande barn och ungdomar: en introduktion till samhällskontext, forskning och ramverk*. Malmö: Gleerups.
- Helmersson, S. (2017) *Mellan systemskap och behandling: omförhandlingar inom ett förändrat stöd-fält för våldsutsatta kvinnor*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Helmersson, S., Vallström, M. & Vallström Löfgren, M. (2023) De ensamkommandes ensamhet: unga migranternas röster om exkludering och förutsättningar för integration i två norrländska landsbygdskommuner. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 30(3): 681–699. doi: 10.3384/SVT.2023.30.3.4041
- Herz, M. & Lalander, P. (2019) Från ”produkt” till människa: ensamkommande ungdomars upplevelser, möten och livsplaner. I: M. Darvishpour & N. Månsson, Niclas (red.) *Ensamkommandes upplevelser & professionellas erfarenheter: integration, inkludering och jämställdhet*. Stockholm: Liber.
- Huxtable, M. (2022) A global picture of school social work in 2021. *International Journal of School Social Work*, 7(1): 1–25. doi: 10.4148/2161-4148.1090
- IVO (2022) *Barn som mår psykiskt dåligt får vänta länge på hjälp*. [https://www.ivo.se/globalas-

- sets/dokument/publikationer/iakttagelser-i-korthet/2022/barn-psykisk-halsa-pan-och-ivo-220620.pdf Hämtat 2024-01-29].
- Isaksson, C. (2016) *Den kritiska gästen: en professionsstudie om skolkuratorer*. Umeå: Institutionen för socialt arbete, Umeå universitet.
- Isaksson, C. & Larsson, A. (2017) Jurisdiction in school social workers' and teachers' work for pupils' well-being. *Education Inquiry*, 8(3): 246–261. doi: 10.1080/20004508.2017.1318028
- Iwarsson, P. (2014) *Samtal i skolan: en möjlighet till utveckling*. Stockholm: Gothia Fortbildning.
- Iwarsson, P. (2024) Samtal: för lärande och psykisk hälsa. I: Å. Backlund, S. Högdin & Y. Spånberger Weitz (2024) *Socialt arbete i skolan: uppgifter, perspektiv och dilemman*. Malmö: Gleerups.
- Jacobsen, M., Demott, M. A.M. & Heir, T. (2014) Prevalence of psychiatric disorder among unaccompanied asylum-seeking adolescents in Norway. *Clinical Practice & Epidemiology in Mental Health*, 10: 53–58. doi: 10.2174/1745017901410010053
- Jansson, P., Evertsson, L. & Perliniski, M. (2021) Skolkurator sökes: skolhuvudmäns beskrivning i platsannonser av skolkuratorers uppdrag, arbetsuppgifter, organisation, kvalifikationer och färdigheter. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 28(3): 289–312. doi: 10.3384/SVT.2021.28.3.4263
- Jobe, A. & Gorin, S. (2013) "If kids don't feel safe they don't do anything": young people's views on seeking and receiving help from children's social care services in England. *Child and Family Social Work*, 18: 429–438. doi:10.1111/j.1365-2206.2012.00862.x
- Khan, F., Eskander, N., Limbana, T., Salman, Z., Siddiqui, P.A. & Hussaini, S. (2020) Refugee and migrant children's mental healthcare: serving the voiceless, invisible, and the vulnerable global citizens. *Cureus*, 12(8): e9944. doi: 10.7759/cureus.9944
- Kjellgren, M. (2024) *Skolkuratorns samtalspraktik: en studie om individuella samtal med barn i den svenska grundskolan*. Umeå: Umeå universitet.
- Kjellgren, M., Lillehorn, S. & Markström, U. (2022a) The counselling practice of school social workers in Swedish elementary schools: a focus group study. *Nordic Social Work Research*. doi: 10.1080/2156857X.2022.2041467
- Kjellgren, M., Lillehorn, S. & Markström, U. (2022b) Therapists, intermediary or garbage can? Examining professional challenges of school social work in Swedish elementary schools. *International Journal of School Social Work*, 8(1). doi: 10.4148/2161-4148.1102
- Kjellgren, M., Lillehorn, S. & Markström, U. (2023) School social work in Sweden: who are the children in counselling, and what support are they offered? A protocol study about individual counselling in elementary school. *Child and Adolescent Social Work Journal*. doi: 10.1007/s10560-023-00943-y
- Kjellgren, M., Lillehorn, S. & Markström, U. (2024) Adolescents' perspectives on SSWs' counselling practice in Swedish elementary schools: "plumb the depths and navigate to shore". *Journal of Children's services*, 19(1): 20–37. doi: 10.1108/JCS-06-2023-0035
- Kohli, R. K.S. (2006) The sound of silence: listening to what unaccompanied asylum-seeking children say and do not say. *British Journal of Social Work*, 36(5): 707–721. doi: 10.1093/bjsw/bch305
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2014) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Larsson, A. (2020) Socialt arbete i skolan: ett historiskt perspektiv. I: C. Isaksson, B. Blom & L. Nygren (red.) *Socialt arbete i skolan: villkor, innehåll och utmaningar*. Lund: Studentlitteratur.
- Liljegren, A. (2008) Byråkrater, flummare och andra: om mikropolitiska konstruktioner på socialkontor. *Socionomens forskningssupplement*, 3: 15–27.
- Lipsky, M. (1980) *Street level bureaucracy: dilemmas of the individual in public services*. Russel Sage Foundation.
- Mona, H., Andersson, L.M.C., Hjern, A. & Ascher, H. (2021) Barriers to accessing health care

- among undocumented migrants in Sweden: a principal component analysis. *BMC Health Services Research*, 21(1): 830. doi: 10.1186/s12913-021-06837-y
- SBU (2018) *Stöd till ensamkommande barn och unga: effekter, erfarenheter och upplevelser: systematisk litteraturöversikt samt etiska och samhällsliga aspekter*. Stockholm: SBU Bereder.
- SFS 2010:800 *Skollag*. [https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-2010800_sfs-2010-800/].
- Socialstyrelsen (2023) *Vägledning för elevhälsan*. Kunskapsguiden. [<https://kunskapsguiden.se/omraden-och-teman/barn-och-unga/vagledning-for-elevhalsa/> Hämtat 2024-03-22].
- Svensson, L.G. (2020) Kuratorer i skolan: Organisation, relation, handlingsutrymme och tillit. I: C. Isaksson, B. Blom & L. Nygren (red.) *Socialt arbete i skolan: villkor, innehåll och utmaningar* (s. 109–123). Lund: Studentlitteratur.
- Vetenskapsrådet (2017) *God forskningssed*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Westberg Haggström, K., Nygren J.M., Nyhol, M., Carlsson, I-M. & Svedberg, P. (2020) Lost in space: an exploration of help seeking among young people with mental health problems: a constructivist grounded theory study. *Archives of Public Health*, 78: 93. doi: 10.1186/s13690-020-00471-6
- Øverlien, C. (2024) Att möta våldsutsatta barn i skolan: samtal, anpassning och bekräftelse. I: Å. Backlund, S. Högdin & Y.S. Weitz (red.) *Skolsocialt arbete: skolan som plats för och del i det sociala arbetet* (s. 113–124). Malmö: Gleerups.

Mira Sörmark

Hur socialtjänsten fick ansvar för att förändra våldsutövares beteende

How the personal social services came to be responsible for changing the violent behavioural patterns of perpetrators of men's violence

Research has illustrated how victims of men's violence became the responsibility of the Swedish Personal Social Services (PSS) and how its organisational conditions have professionalised and circumscribed practice for both victims and perpetrators. Since 2021, the responsibility of the PSS has been extended to include changing the violent behavioural patterns of perpetrators. The aim of this study has therefore been to explore the background of this legislation by asking how perpetrators of violence became the responsibility of the PSS. Following Bacchi's *Whats the Problem represented to be*-approach, I analyse representations of the problem in different policies. Three phases are identified, stretching from late 1990 to 2021, when perpetrators of men's violence are discussed on the political agenda and the PSS is given increased responsibility. First, the problem is not seen as the responsibility of the PSS; nevertheless, thereafter it is given some responsibility. Finally, in the last phase, the municipalities are given legislative responsibility. The problem thus transforms from initially being seen as caused by gender order and family problems to a behavioural issue that can be solved with treatment. In conclusion, I discuss possible explanations for why the PSS has been given responsibility for perpetrators of men's violence. These include the limited number of actors the legislator had available, the Swedish history of men's violence as a social problem and the knowledge base and practice that had developed over the years within the PSS. Finally, I discuss why the legislation has been realised as treatment. Overall, I argue that treatment for perpetrators of men's violence existed in the emerging support field targeting men, which was then taken over and thereby professionalised by the PSS.

Keywords: Men's Violence Against Women, Policy Analysis, Treatment, Social Services Act, WPR-Approach

Mira Sörmark är socionom och doktorand i socialt arbete vid Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.

Kontakt: mira.sormark@socarb.su.se

Inledning

Sedan augusti 2021 har socialtjänstlagen en ny paragraf som reglerar kommunernas ansvar för våldsutövare i nära relationer (5 kap. 11 a §). Där fastslås att till socialtjänstens uppgifter hör att *verka för att den som utsätter eller har utsatt närstående för våld eller andra övergrepp ska ändra sitt beteende*. Enligt propositionen som ligger till grund för ändringen är samtal och behandlingsarbete den insats som socialtjänsten ska erbjuda våldsutövare för att de ska kunna förändras (Prop. 2020/21:163, s. 20–21). I den här policyanalysen försöker jag klarlägga bakgrunden till lagtexten – hur det gick till när socialtjänsten fick ett ansvar för våldsutövarna. Avslutningsvis diskuterar jag tänkbara förklaringar till att socialtjänsten fått ett lagstadgat ansvar och varför det i praktiken realiserats i form av samtalsbehandling för våldsutövare.

Den svenska socialtjänstens arbete med mäns våld

Flera forskare har studerat hur mäns våld mot kvinnor (hädanefter mäns våld) uppkommer som ett samhällsproblem i Sverige (Wendt Höijer, 2002; Nilsson, 2009) och hur socialtjänsten över tid fått ett utökat ansvar för våldsutsatta kvinnor och barn (Ljungwald, 2011). I början av 2000-talet genomförs flera förändringar i socialtjänstlagen som utvidgar kommunernas ansvar för våldsutsatta kvinnor. Ljungwald (2011) har tolkat det som ett uttryck för symbolpolitik som syftat till att signalera mäns våld som ett alltmer angeläget socialt problem.

I takt med att mäns våld blivit ett ansvarsområde för kommunerna så har flera forskare intresserat sig för hur integreringen av arbetet med våldet inom socialtjänstens organisation formar det praktiska arbetet med stöd till våldsutsatta (Mattsson, 2013; Ekström, 2016; Helmersson, 2017; Lundberg, 2018; Lundberg & Stranz, 2019; Lundberg & Bergmark, 2021). Arbetet med våldsutsatta har ursprungligen praktiserats av kvinnojourer som byggs upp av frivilligt arbete inom en platt organisation som värderar systerskap och politisk kamp (Helmersson, 2017). Det kan kontrasteras mot socialtjänstens hierarkiska organisation vilken vilar på värden som professionalitet och neutralitet. Det förutsätter specialiserad utbildning och där individuell behandling och stödsamtal är det konkreta redskap socialarbetarna har för att förändra sociala problem (Sjögren, 2018). Lundberg och Stranz (2019) skriver att svenskt socialt arbete värderar stöd till familjer, samarbete mellan föräldrar och förebyggande insatser framför skyddsåtgärder. I det praktiska sociala arbetet med våld utmanas på så sätt dessa kärnvärden eftersom arbetet med våld historiskt sett betonar maktskillnader och intressekonflikter inom familjer (Lundberg & Stranz, 2019).

Samtidigt som arbetet med våld i nära relationer alltmer införlivats i socialtjänstens organisation så har frågans strukturella och politiska betoning fått ge vika (Mattsson, 2013; Helmersson, 2017; Lundberg & Stranz, 2019; Hoppstadius, 2020). Men arbetet med mäns våld i Sverige inkluderar inte enbart våldsutsatta utan nu

även de som utövar våldet. Sverige har en lång och betydelsefull politisk tradition av att rikta insatser till män för att främja jämställdhet mellan könen (Hearn m.fl., 2012). Begreppet jämställdhet lyfts fram av flera som viktigt för Sveriges nationella självbild (Törnqvist, 2006; Eduards, 2023). I den statliga utredning (SOU 2015:155) som föregick Sveriges senaste nationella strategi för att bekämpa och förebygga mäns våld mot kvinnor finns en uttalad ambition att åstadkomma ett paradigmskifte i samhällets respons på mäns våld. I stället för att enbart rikta stöd, hjälp och insatser till offren, då våldet redan skett, vill man förebygga våldet innan det inträffat genom att rikta ljuset mot de som är bärare av problemet – våldsutövarna.

Men att bekämpa mäns våld genom insatser till förövarna är kontroversiellt (Lundberg, 2018). Desamma gäller beslutet om att förlägga ansvaret på socialtjänsten. En invändning mot detta har varit att man flyttar resurser från arbetet med våldsutsatta kvinnor och barn genom att erbjuda välfärdstjänster till våldsutövare. Andra har argumenterat för att det är en viktig del av ett preventivt arbete och att det innebär en möjlighet att nå offer som inte själva söker hjälp (Lundberg, 2018).

När socialtjänsten 2021 fick ett lagstadgat ansvar för att verka för att våldsutövarna ska förändra sitt beteende var det många som förstod det som behandlingsarbete, vilket framgår av den mängd remissvar på utredningen som låg till grund för lagändringen (SOU 2018:37). Remissvaren uppmanar till vidare utredning av gränsdragningar kring hälso- och sjukvårdens och socialtjänstens olika skyldigheter i frågan. Sveriges Kommuner och Regioner skrev att psykoterapeutisk behandling är en insats som delvis ligger utanför socialtjänstens ansvarsområde och som gränsar till hälso- och sjukvårdens domän (Norén & Eriksson, 2017). Behandling för våldsutövare i sig är också ifrågasatt eftersom det har liten bevisad effekt. Trots att insatsen utvärderats över flera decennier, både i svenska och internationella studier samt av olika aktörer som forskare och myndigheter, framstår evidensen för olika varianter av interventionen som små, osäkra, tveksamma eller rent av frånvarande (Babcock m.fl., 2004; Gondolf, 2004, 2011; Smith Stover m.fl., 2009; Akoensi m.fl., 2012; Hamilton m.fl., 2012; SBU, 2018; Berg Nasset m.fl., 2019; Arce m.fl., 2020; Socialstyrelsen, 2020).

I tidigare etnografiska studier har jag med olika ansatser undersökt socialtjänstens arbete med våldsutövare. Studierna bygger på deltagande observationer av gruppbehandling för våldsutövande män (Sörmark, 2019) och intervjuer med professionella som arbetar med klientgruppen (Sörmark m.fl., 2023). Mot bakgrund av de tidigare resultaten har fler frågor om socialtjänstens arbete med våldsutövande män väckts. En av dem är hur det kommer sig att ansvaret för att våldsutövare ska förändra sitt beteende har lagts på socialnämnderna. En följdfråga, som jag diskuterar avslutningsvis, är varför socialtjänsten i många fall valt samtalsbehandling som åtgärd för att förändra männens beteende. De tidigare studierna i projektet har visat hur socialtjänstens profession och organisatoriska villkor formar arbetet med mäns våld,

vad som är möjligt att göra och vilka åtgärder som kan användas i det dagliga arbetet. I förlängningen är det en konsekvens av att man på politisk och lagstiftande nivå valt att placera ansvaret just hos socialnämnderna. Jag menar att det i sin tur väcker frågan om hur det kommer sig att socialtjänsten fick ett lagstadgat ansvar för våldsutövare. Flera har studerat hur frågan om våldsutsatta kvinnor och barn antagit skepnaden av ett socialt problem i Sverige och hur socialnämnderna fick ansvar för dem (Wendt Höijer, 2002; Nilsson, 2009; Ljungwald, 2011). Men ingen har ännu utforskat hur arbetet med våldsutövare kom att betraktas som ett ansvarsområde för socialnämnderna. En granskning av bakgrunden till den nya lagstiftningen kan ge en förklaring till de båda frågeställningarna i studien. Dels gäller det frågan om hur ansvaret kom att placeras på socialnämnden, dels frågan om varför det i många fall realiserats i form av att socialtjänsten ger samtalsbehandling till våldsutövare. Jag menar att det kan fördjupa vår förståelse av socialtjänstens arbete med mäns våld.

Teori

I det här projektet har jag använt Bacchis (2009) teori *what's the problem represented to be?* vilken är utformad för policyanalyser. Bacchi intresserar sig för hur något antar formen av ett problem mot bakgrund av vissa antaganden eftersom sättet som vi tolkar och förstår sociala problem formar deras tillblivelse och vilka lösningar som framträder som logiska. Policyer ses som försök att påföra en särskild mening till sociala fenomen och dessa bör inte betraktas som en avspeglning av yttre faktum. Bacchi menar att policyer är en del av de skapelseprocesser där sociala problem blir till, vilka får kännbara materiella och levda effekter för dem som berörs (Bacchi, 2009). I teorin intar lösningarna på sociala problem en särställning eftersom de härbärgerar en viss förståelse av problemen. Vad man exempelvis föreslår bör göras med våldsutövare kan förstås som ett svar vilket förutsätter en särskild formulering av ett problem. På så sätt kan vi genom att studera och arbeta oss bakåt ifrån lösningarna få kunskap om vilka problemformuleringar som dessa förutsätter.

Sammanfattningsvis kan sägas att Bacchis teori utgör ett kritiskt och dekonstruerande analytiskt verktyg som möjliggör tolkningar av policytexter som kulturella artefakter. Texternas innebörd betraktas inte som essenser utan i stället som konstruktioner där olika maktanspråk konkurrerar om tolkningsföreträde. Genom att sätta citationstecken kring det som konstrueras som sanningar i policyer kan vi avtäcka maktanspråk och se oss själva i ett historiskt ljus.

Bacchi (2009) har utformat sex frågor att ställa vid en policyanalys av sociala problem. I det här arbetet är det främst fråga 1–4 som tillämpas. Den första frågan, *Hur beskrivs och förstås problemet?* syftar till att beskriva och vilat på argumentet att våra tolkningar och förståelser av ett problem får konsekvenser för vilka lösningar som

framträder som logiska. Den andra frågan, *Vilka antaganden understödjer problemförståelsen?* syftar till att analysera de bakomliggande antaganden som formar vår förståelse för sociala problem och vilken kunskap som gör att beskrivningarna uppfattas som begripliga eller sanna – vilket möjliggör att en viss världsåskådning framträder. Den tredje frågan är *Hur har den här förståelsen av problemet uppstått?* Frågan har två ärenden. Dels söker den att identifiera den särskilda historiska utveckling som lett fram till att en viss förståelse av ett problem och dess lösning framträtt och vunnit företräde, dels de konkurrerande förståelser som existerat bredvid denna och som hade kunnat resultera i en annorlunda konstruktion av problemet. Frågan uppmanar till en slags utgrävning av de kvalitativa språng i historien då avgörande beslut fattades. Den fjärde frågan är *Vilka tystnader finns, vad ryms inte inom problemförståelsen?* Syftet är inte bara att visa på att det går att tänka annorlunda än vad som beskrivs i policyer utan också att visa hur diskursen begränsar förståelsen: att den kringskar vad vi kan tänka och begripliggöra, hur vi uppfattar oss själva och andra, genom hur den utestänger andra perspektiv.

Metod

Policyanalysen som återges i den här texten är en del av en etnografi som utforskar socialtjänstens arbete med män som utövat våld mot kvinnor. I de tidigare studierna har jag genomfört deltagande observationer av gruppbehandling för våldsutövande män (Sörmark, 2019) och intervjuer med professionella som arbetar med klientgruppen (Sörmark m.fl., 2023). Det är mot bakgrund av resultaten i de tidigare studierna som fler frågor väckts om arbetet med våldsutövande män. En av dem är hur det kommer sig att ansvaret för att våldsutövare ska förändra sitt beteende har lagts på socialnämnderna. En följdfråga är varför socialtjänsten i många fall har realiserat lagtextens skrivelse om att verka för att förändra ett beteende till samtalsbehandling, vilket jag diskuterar avslutningsvis i artikeln. I den här studien har jag genomfört en policyanalys av texter som ligger till grund för den nya lagstiftningen, i syfte att försöka besvara dessa frågor.

Eftersom socialtjänstens ansvarsområden regleras i lag och är föremål för politiska beslut (Brante m.fl., 2019) ges vid handen att relevanta källor för studien utgörs av olika typer av policyer som adresserar mäns våld och/eller socialtjänstens ansvar för mäns våld. Jag har använt mig av Bacchi (2009) för att ur olika förarbeten gräva fram hur en viss förståelse av våldsutövarna och vad som bör göras med dem trätt fram. Bacchi (2009) skriver om urvalet att det oftast är nödvändigt att läsa flera olika typer av texter som relaterar till policyer och lagar för att få en fullödlig bild av problemformuleringen. Eftersom ett ändlöst antal texter skulle kunna ha relevans understryker hon att själva insamlandet, bearbetandet och valet av texter i sig är en analytisk

men också tolkande process varigenom vi kan förstå hur ett problem tar form. På så sätt har en förutsättning för urvalet varit en omfattande läsning av en mängd texter som offentliga utredningar, propositioner, remissvar, nationella kartläggningar, avhandlingar, regeringsuppdrag samt flera dokument och projektutvärderingar från Socialstyrelsens arkiv.

För att besvara frågeställningarna formulerades olika sökord såsom *män som utövar våld mot kvinnor* och *socialtjänstens ansvar för våldsutövare*. Avsikten med att formulera sökorden var att sökandet efter information i olika texter om dem skulle kunna leda fram till svaret på frågeställningen. Vid val av texter har sökorden varit vägledande på så sätt att det är information om dessa företeelser som aktivt söks och guidat läsningen av alla källor som utgör studiens empiri.

För att skapa mig en överblick har jag bearbetat materialet genom att klippa ut stycken som innehåller sökorden och fogat samman dem till en tidslinje. Genom att klarlägga det historiska förloppet från uppkomst till slut har jag kunnat urskilja faser då behandling av våldsutövare förs upp på den politiska agendan samt när socialtjänsten får ett utökat ansvar för problemet och dess lösning.

De dokument som ligger till grund för analysen återfinns i tabell 1.

Tabell 1

SOU 1995:60 Kvinnofrid	Den första statliga utredningen som handlar om mäns våld mot kvinnor
Prop. 1997/98:55 Kvinnofrid	Här anslås medel till verksamheter som riktar sig till våldsutövare
SOU 2004:121 Slag i luften: en utredning om myndigheter, mansvåld och makt	Här uppdras att göra en nationell kartläggning av verksamheter för våldsutövare. Vidare föreslås också att det ska inrättas kommunala enheter som arbetar både med våldsutövare och våldsutsatta
Prop. 2005/06:155 Makt att forma samhället och sitt eget liv: nya mål i jämställdhetspolitiken	I den här propositionen, som bygger på utredningen ovan, föreslås också att det ska inrättas enheter inom socialtjänsten som ska arbeta med våldsutövare och våldsutsatta
Mäns våldsutövande – barns upplevelser: en kartläggning av interventioner, kunskap och utvecklingsbehov	Rapport av den nationella kartläggningen av verksamheter
SOU 2006:65 Att ta ansvar för sina insatser: socialtjänstens stöd till våldsutsatta kvinnor	Här uttalas våldsutövarna som en grupp som socialtjänsten kommer i kontakt med varför de bör äga ansvar för gruppen
Prop. 2006/07:38 Socialtjänstens stöd till våldsutsatta kvinnor	Vägledande kommentar. Skrivelsen om att socialtjänsten har ett ansvar för att ta ett helhetsgrepp om alla i en familj där våld förekommer leder till att flera kommuner börjar att arbeta med våldsutövare
Istanbulkonventionen 2011	Europarådets juridiskt bindande konvention som uppdrar åt de undertecknande staterna, däribland Sverige, att vidta nödvändiga lagstiftningsåtgärder för att inrätta program för våldsutövare
SOU 2018:37 Att bryta ett våldsamtt beteende: återfallsförebyggande insatser för män som utsätter närstående för våld	Den första statliga utredningen om våldsutövarna. Föreslår att socialtjänsten bör få ett lagstadgat ansvar för våldsutövare
Prop. 2020/21:163 Förebyggande av våld i nära relationer	Förslag om att socialtjänsten bör få ett lagstadgat ansvar för våldsutövare
5 kap. 11 a § Socialtjänstlagen	Lag från 2021 som reglerar socialtjänstens ansvar för våldsutövare

I tabellen finns samtliga lagtexter som reglerar socialtjänstens ansvar för våldsutövare och vägledande författningskommentarer. Men även propositioner och offentliga utredningar som på något sätt fått konsekvenser för socialtjänstens arbete med gruppen har inkluderats, som exempelvis proposition 2005/06:155 och SOU 2006:65. Bacchi ger flera handfasta råd för hur man praktiskt bör gå till väga inför en analys. Ett sätt att identifiera en problemrepresentation kan vara att titta på hur finansiella medel riktas i policyer, vilka lösningar som understöds ekonomiskt. Därför finns proposition 1997/98, SOU 2004:121 samt den nationella kartläggningen *Mäns vålds-*

utövande: barns upplevelser med i analysen eftersom de är exempel på hur medel betalas ut till verksamheter som arbetar med män som utövar våld samt kartläggning av dessa verksamheter. Ur texterna som visas i tabell 1 har jag klippt ut stycken som innehåller information om sökorden och klistrat in dem i ett eget dokument som jag organiserat kronologiskt. För att möjliggöra en analys har jag till dessa stycken av förarbeten, lagar och kartläggningar ställt Bacchis (2009) första fyra frågor och skrivit ner de svar som jag kunnat utläsa.

Resultat

I den här delen beskriver jag den historiska utvecklingen på lagstiftande nivå som lett fram till att socialtjänsten fick ett ansvar för våldsutövare. Jag har identifierat tre olika faser då våldsutövare och olika åtgärder diskuteras samt då socialtjänsten får ett utökat ansvar. En sammanfattande översikt av resultat ges nedan i tabell 2.

Tabell 2

	Period 1 1993 till och med tidigt 2000-tal	Period 2 Tidigt 2000-tal	Period 3 2011 till och med 2021
Problembeskrivning och begrepp	Mäns våld mot kvinnor är ett samhällsproblem	Mäns våld mot kvinnor är ett samhällsproblem men även ett familjeproblem	Våld i nära relationer är ett samhällsproblem som kan lösas med att individer får behandling
Antaganden	Våldet orsakas av könsmaktsordningen men också av individualpsykologiska orsaker	Könsmakt och individu- alpsykologiska orsaker men även familjeperspektiv på våldet	Individens våldsamma beteenden orsakar våld
Lösningar i förhållande till socialtjänsten	Lösningar på problemet med våldsutövare betraktas inte som en fråga för socialtjänsten	Socialtjänsten bör inrätta specialiserade enheter som arbetar med både våldsutövande män och våldsutsatta kvinnor och barn	Lagstadgat ansvar för att förändra våldsutövares beteende. Samtal och behandlingsarbete
Hur uppstod problembeskrivningen? Vem driver på den?	FN Den socialdemokratiska regeringen	De socialdemokratiska och borgerliga regeringarna	EU (Istanbulkonventionen) Den socialdemokratiska regeringen
Tystnader			Könsmaktsperspektivet och familjeperspektivet trängs undan mot slutet
Konsekvenser för socialtjänsten	Ses inte som ett ansvarsområde för socialtjänsten	Socialtjänsten får ett visst ansvar genom författningskommentarer	Socialtjänsten får ett lagstadgat ansvar

1993–2001

1993 sjösätts FN:s första konvention om avskaffandet av mäns våld mot kvinnor, vilket kommer att leda till att frågan om mäns våld förs upp på den politiska agendan i Sverige. Genom artikel fyra förbinder sig de undertecknande vid att skyndsamt utveckla policyer för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, vilket ger omedelbara återverkningar på nationell nivå. Samma år tillsätts en svensk kommission som ska göra en översyn av frågor som rör mäns våld. 1995 publiceras den första statliga offentliga utredningen på området, *Kvinnofrid* (SOU 1995:60). Flera forskare har studerat vilka förståelser av våldet som utredningen och propositionen kan sägas spegla (Wendt Höijer, 2002; Nilsson, 2009; Helmersson, 2017). Helmersson (2017) skriver att även om *Kvinnofrid* på vissa ställen tydligt ger uttryck för ett könsmaktsperspektiv på våldet, vacklar lagstiftaren mellan olika förklaringsmodeller, vilket kan tolkas som att flera problembilder existerar sida vid sida. I *Kvinnofrids*propositionen 1997/98:55, s. 63, adresseras våldsutövarna för första gången:

Det är angeläget att öka kunskapen hos män om våldet mot kvinnor och att stödja män som söker sig till mansjourer och andra organisationer som arbetar med dessa frågor. Sveriges Mansjourers Riksorganisation (SMR) och det femtontalet lokala mansjourer som är anslutna till riksorganisationen, arbetar i huvudsak med frågor som rör männens roll i samband med skilsmässor samt i vårdnads- och umgängesfrågor. I viss utsträckning har jourerna dock börjat erbjuda behandling eller andra insatser för män som utövat våld mot kvinnor. Regeringen anser det viktigt att denna verksamhet kan utvecklas och stödjas.

Här beskriver lagstiftaren frågan om våldsutövarna som angelägen. Regeringen understryker vidare vikten av att verksamheter som erbjuder behandling eller andra insatser utvecklas och stötts. Första gången som våldsutövarna diskuteras på lagstiftande nivå nämns också behandling som en tänkbar lösning. Behandling förekommer här, men även under de andra studerade perioderna, tillsammans med andra diffusa skrivelser som insatser, åtgärder, metoder och förebyggande arbete. Vad detta konkret kan innebära preciseras inte. I den här propositionen föreslår regeringen att pengar ska betalas ut till frivilliga organisationer som arbetar med behandling eller andra insatser. Det kommer att leda till att det några år senare växer fram ett stödfält av frivilliga organisationer och olika myndighetsarbeten som arbetar med våldsutövare (Eriksson m.fl., 2006). Bacchi (2009) skriver att ett sätt att frilägga bakomliggande antaganden till problembeskrivningen är att fokusera på konstruktionen av olika kategorier i texterna eftersom dessa påför en särskild mening som understödjer vissa problembeskrivningar. Till skillnad från texter som kommer efter 2010 används inte könsneutrala kategorier utan regeringen skriver fram män som förövare medan

kvinnor förstås som offer för mäns våld. Det här kan tolkas som att det även finns en feministisk förståelse av våldet i propositionen tillsammans med mer individorienterade ansatser som att behandla.

Till skillnad från i dag, finns dock inga skrivelser som talar för att våldsutövarna eller behandling av män skulle vara en fråga för socialtjänsten. Tvärtom ges Kriminalvården uppdraget att i samråd med Socialstyrelsen kartlägga och utvärdera befintliga metoder för behandling av dömda män.

Sammanfattningsvis kan konstateras att våldsutövarna förs upp på Sveriges lagstiftande agenda under den här perioden, vilket sannolikt påverkats av att Sverige, genom undertecknandet av FN:s konvention, förbundit sig att utveckla policyer för att bekämpa mäns våld. Lagstiftaren diskuterar för första gången behandling som en åtgärd för våldsutövarnas problem. Det anslås medel att ansöka om för den som vill bedriva verksamheter som riktar sig till dessa män, vilket kommer att bidra till att ett stödfält av verksamheter växer fram under de kommande tio åren.

2003–2007

Jämfört med 1990-talet kommer socialtjänsten genom flera vägledande författningskommentarer under den här perioden att få ett utökat ansvar för våldsutövarna.

Arbetet mot mäns våld som uppdrogs i Kvinnofridspropositionen 1997/98:55 följs upp med en ny utredning, SOU 2004:121: Utredarna konstaterar att en kartläggning behöver göras av verksamheter som riktar sig till våldsutövande män för att se om dessa kan vara en resurs i det fortsatta arbetet mot mäns våld:

Verksamheter för våldsutövande män har under senare år etablerats på flera håll, men de har i mycket liten utsträckning utvärderats. Utredningen bör utvärdera de verksamheter som finns i dag och särskilt studera i vilken utsträckning de bygger på en utgångspunkt om mäns ansvar för våldet och med vilka metoder våldsproblematiken bör bearbetas. Utredningen bör också se om verksamheter för våldsutövande män kan vara en resurs i arbetet med att motverka mäns våld mot kvinnor på nationell, regional och lokal nivå ... (s. 238)

Uppdraget går till forskaren Maria Eriksson m.fl. (2006). Av redovisningen av det nationella kartläggningsuppdraget framkommer att det rör sig om 50 verksamheter samt att de flesta vuxit fram sedan 1996, ungefär samtidigt som det varit möjligt att söka medel hos Socialstyrelsen, vilket anslogs i Kvinnofridspropositionen. Sedan insatser riktade mot våldsutövare nämndes första gången har det vuxit fram ett fält av stödverksamheter för männen. Kännetecknande för fältet är att till skillnad från stödet som riktar sig till våldsutsatta så är verksamheterna som riktar sig till våldsutövare inte sprungna ur en feministisk tradition. Snarare är det volontärer med socio-

nom- eller psykoterapeututbildning som står för kunskapen om arbetet med männen (Eriksson m.fl., 2006). Att man bestämmer sig för en översyn av verksamheterna som riktar sig till våldsutövande män kan förstås som ett led i att problemet framträder som mer angeläget (Bacchi, 2009).

Utöver kartläggningsuppdraget av stödverksamheter föreslås i SOU 2004:121 och dess proposition (2005/06:155) att det ska inrättas kommunala enheter som är specialiserade på våld och där man arbetar med både offer och förövare. På så sätt är det här den första gången på lagstiftande nivå som våldsutövare omnämns som ett ansvar för socialtjänsten:

Utredningen föreslår att alla kommuner inrättar enheter med inriktning på mäns våld mot kvinnor och barn. Dessa enheter ansvarar för det konkreta arbetet med våldsutsatta kvinnor och barn och våldsutövande män. (SOU 2004:121, s. 231)

2001 fick socialtjänsten ett utökat ansvar för våldsutsatta kvinnor, vilket kan förstås som en viktig omständighet när man nu argumenterar för att kommunerna bör etablera särskilda enheter för arbetet med mäns våld som även bör inkludera våldsutövarna. I propositionen (2005/06:155) står också att man vill avvakta den särskilda utredningen om socialtjänstens stöd till våldsutsatta kvinnor. Den publiceras 2006 (SOU 2006:65). Trots att insatser till våldsutövare egentligen går utanför uppdraget understryker utredarna på flera ställen hur viktiga sådana är eftersom dessa är ett led i förebyggandet av våld:

Att närmare beakta männen som utövar våld och insatser för dessa ingår inte i utredningens uppdrag. Vi vill dock i korta ordalag kommentera detta område ... Behovet av ökade kunskaper om männen som utövar våld påtalas generellt i dessa rapporter, likaså att det behövs mer fokus på och åtgärder för männen ... Flera påpekar också att insatser för männen är ett viktigt förebyggande arbete. Det kan förhindra att mannen utövar våld i kommande relationer. (s. 24)

Ett antal män söker däremot hjälp hos mansmottagningar och dylikt för att få hjälp med att förändra sitt beteende. En del av de män som utövar våld kan också, liksom några av de våldsutsatta kvinnorna, vara klienter hos socialtjänsten med anledning av andra orsaker och våldet kan uppdagas efterhand under pågående kontakt. Socialtjänsten kommer också i kontakt med männen i samband med familjerättsliga frågor, som inte sällan uppstår i familjer där mannen utövar våld mot kvinnan. Kort sagt, män som misshandlar finns inom ramen för socialtjänstens verksamhet eller kommer i kontakt med denna – vare sig man vill eller inte och oavsett eventuella kontakter med rättsväsendet. (s. 225)

2006 använder utredarna, tillsatta av den socialdemokratiska regeringen, för första gången begreppet att *förändra sitt beteende*, en formulering som 2021 ska bli lag. Socialtjänsten bör ansvara för insatser till våldsutövarna eftersom de är den instans som kommer i kontakt med dessa män. Bärande i argumentationen för varför socialtjänsten bör ansvara för våldsutövare är att de kommer i kontakt med de här männen därför att de ofta är pappor. I likhet står i proposition 2005/06:155 att det våld som man syftar till att motverka är *mäns våld mot kvinnor och barns utsatthet i familjer där det förekommer våld* (s. 77). Slutligen uttalas även i proposition 2006/07:38, vilken bidrar till att insatser till våldsutövande män blir en integrerad del av flera kommuners arbete mot våld, att våldsutövare är ett ansvar för socialtjänsten eftersom man bör ta ett helhetsgrepp om alla i familjer där det finns våld samt att insatser till män är ett förebyggande arbete:

För att motverka mäns våld mot kvinnor är det viktigt att man inte bara inriktar insatser mot de män som redan utövar våld mot kvinnor. Det är lika viktigt att också inrikta sig på åtgärder för de män som finns i riskzonen att begå brott i syfte att de aldrig skall nå dithän. Utgångspunkten är att få männen att ta ansvar för och förstå vidden av sina handlingar. Därför behövs verksamheter som syftar till att medvetandegöra mäns ansvar, attityder och värderingar samt att hjälpa de män som utövar våld att upphöra med det. Förebyggande arbete är viktigt också för att förhindra att mannen utövar våld i en ny relation. En våldsutsatt kvinna kan dessutom vara mer motiverad att söka och acceptera hjälp att förändra sin situation om hon vet att också mannen erbjuds hjälp. Om mannen är förälder är det viktigt att få honom att inse att hans våldshandlingar också drabbar barnen. Inser han detta och upphör med våldet kan han också vara en del i barnens välmående och hälsa. Det kan dessutom vara ett led i att förhindra att även nästa generation utövar våld i nära relationer. (s. 23–24)

Regeringen konstaterar att insatser som riktar sig till våldsutövande män är en viktig del i arbetet för att bekämpa och förebygga mäns våld mot kvinnor. I detta sammanhang har socialtjänsten ett ansvar för att ta ett helhetsgrepp om frågan och se till att hela familjen får den hjälp och det stöd som respektive person behöver. (s. 25)

Regeringen föreslår sedan att ytterligare medel bör anslås för att stödja och utveckla insatser och metoder för våldsutövande män (Prop. 2006/07:38, s. 45).

Sammanfattningsvis, till skillnad från då våldsutövare diskuterades för första gången, kommer utredare och lagstiftare under 2000-talet att betrakta våldsutövarna alltmer som ett ansvar för socialtjänsten. Bärande i argumentationen för det är att socialtjänsten redan har ett ansvar för de våldsutsatta kvinnorna och barnen som utökas till att omfatta våldsutövarna eftersom kommunerna träffar dessa män i egenskap av att

de är pappor. Det är våld i familjer som uppfattas som problematiskt och socialtjänsten arbetar traditionellt sett med familjeomsorg. Mäns våld uppfattas också som ett hot mot barns välfärd. Det skulle kunna förstås som att man adderar tyngd till frågan genom att knyta den till barns skyddslöshet. Men förmodligen också att man betraktar problemet som ett samhällsproblem där förståelser kopplade till kön och makt fortfarande äger sin relevans. Ett exempel på det är att både de socialdemokratiska och borgerliga regeringarna, i likhet med hur man verkar ha förstått problemet på 1990-talet, skriver våldsutövande män och våldsutsatta kvinnor och barn. Återkommande skriver bägge regeringar under den här fasen att mäns våld har omvandlats från att ses som en privat angelägenhet till ett samhällsproblem varför det är rimligt att samhället erbjuder stöd (Prop. 2006/07: 38). Andra argument som också förs fram är att kommunerna har det yttersta ansvaret för medborgarna i kommunen. Lösningen behandling, som förekom för första gången på 1990-talet, finns inte med uttryckligen i de lagstiftande dokumenten under den här perioden. I stället används *åtgärder* och *förebyggande arbete*. Hittills har arbetet med våldsutövare praktiserats av frivilliga organisationer eller i samarbete mellan olika myndigheter. Till dessa vänder sig socialtjänsten för att inhämta kunskap eftersom flera nu hörsammar uppmaningen om att inrätta specialiserade enheter där man även arbetar med våldsutövare.

2011 till och med 2021

Under den här sista fasen kommer socialtjänstens ansvar för våldsutövare till slut att lagstadgas.

I och med att det saknas en lagtext som explicit reglerar ansvarsfrågan kommer de vägledande författningskommentarerna om helhetsgrepp om familjer och kommunala specialiserade våldsenheter att leda till stora variationer i socialtjänstens arbete (SOU 2018:37). Vissa kommuner utformar specialiserade enheter för arbetet med våld, där arbetet med våldsutövare är en integrerad del, utifrån tolkningen av lagstiftningen att arbete med utsatta och förövare är del av samma mynt. Andra erbjuder inga insatser till män utifrån tolkningen att de enbart har ett lagligt ansvar att ge stöd och hjälp åt våldsutsatta (SOU 2018:37).

2011 händer dock något som ska öka trycket på Sverige att reglera ansvarsfrågan i lag. Europarådet publicerar sin första juridiskt bindande konvention som reglerar staternas arbete med mäns våld, Istanbulkonventionen, vilken Sverige undertecknar. Genom artikel 16 punkt 1 förbinder sig de undertecknande länderna vid att

vidta nödvändiga lagstiftningsåtgärder eller andra åtgärder för att inrätta eller stödja program som syftar till att förövare som har utövat våld i hemmet ska lära sig att inte bete sig våldsamt i mellanmänskliga relationer i avsikt att förebygga ytterligare våld och förändra ett våldsamt beteendemönster.

I konventionen formulerar EU våldet som en konsekvens av ett beteende och beteendemönster. Den formuleringen och begreppet beteende kommer senare att bli lagtext i Sverige men innan dess kommer de att förekomma på flera ställen i svenska utredningar och lagförslag. Här blir det tydligt att våldet uppfattas som en konsekvens av att människor beter sig våldsamt, att det är det beteendemönstret som måste förändras och program som syftar till att ändra detta är del i ett förebyggande av våld, vilket kan förstås som ett uttryck för en individorienterad syn på problemet och hur det bör hanteras.

2017 tillsätts en särskild utredare i Sverige som bland annat ska utreda behovet av separat lagstiftning som reglerar socialtjänstens ansvar för våldsutövare. 2018 kommer den första statliga utredningen som handlar om våldsutövare (SOU 2018:37) och 2020 kommer propositionen. Bland annat föreslås att det ska finnas en ny bestämmelse i socialtjänstlagen som reglerar socialtjänstens ansvar. Regeringen inleder med att beskriva utgångspunkterna för Sveriges arbete med våld (Prop. 2020/21:163):

Ansträngningarna hittills har tenderat att hantera våldets konsekvenser snarare än dess orsaker. Enligt strategin är regeringens ambition att verka för en omorientering, från ett reaktivt till ett proaktivt förhållningssätt, och att främja utvecklingen av effektiva åtgärder för att förhindra både att våld utövas och att våld upprepas. Fokus ska genomgående sättas på den eller de som utövar våld och de som har bäst förutsättningar att stoppa det. (s. 10–11)

Våldet kan förhindras genom effektiva åtgärder riktade mot den som är problemets kärna – våldsutövaren. De här argumenten upprepas på flera ställen i propositionen:

Förslagen är ett led i stödet till enskilda i det förebyggande arbetet för att minska våld i nära relationer samt att förhindra återfall av våld mot närstående på såväl kort som lång sikt. Personer som utövar våld mot närstående får genom förslaget om socialnämndens ansvar bättre förutsättningar för att upphöra med sitt våldsamma beteende. Personer som får insatser i ett tidigt skede har oftast bättre förutsättningar för att ändra sitt beteende. (s. 54)

Här återkommer den socialdemokratiska regeringen till formuleringen av våldet som ett beteende, i likhet med Istanbulkonventionen. I lagförslaget (Prop. 2020/21:163) finns vidare en särskild rubrik där det står om vad socialtjänsten konkret ska erbjuda till våldsutövare, närmare bestämt insatser som grundar sig i samtal och behandling:

Vad socialnämnden ska göra för att verka för att personer som utsätter närstående för våld ska ändra sitt beteende

... För personer som utsätter eller har utsatt närstående för våld kan det beroende på individens förutsättningar bli aktuellt för socialnämnden att erbjuda olika slags insatser som grundas på samtal. Exempel på hur socialnämnden kan verka för att personer som utsätter närstående för våld ska upphöra med våldet är bl.a. påverkans- och behandlingsarbete, stödjande samtal och information om våld. (s. 20–21)

SOU 2018:37 och proposition 2020/21:163 resulterar till sist i en ny paragraf i socialtjänstlagen, 5 kap. 11 a §:

Till socialnämndens uppgifter hör att verka för att den som utsätter eller har utsatt närstående för våld eller andra övergrepp ska ändra sitt beteende.

Vilken förståelse av problemet och dess lösning kan uttydas mot slutet av den studerade perioden? Vilka antaganden vilar det på? Finns det perspektiv som tystnar? I EU:s konvention och i den svenska lagen samt författningskommentaren gestaltas mäns våld främst som ett beteendeproblem vilket socialtjänsten bör försöka förändra med behandlingsarbete, samtal och information om våld. Den beskrivningen kan tolkas som att den vilar på ett antagande om att våldet är ett individuellt problem, en gestaltning som framträder starkare i kontrast mot att våldet inte längre beskrivs som en konsekvens av att män har mer makt än kvinnor. De begrepp som används är inte längre *män som utövar våld mot kvinnor* utan i stället avkönade kategorier som *personer, individer, den som utsätter* eller *våldsutövare, närstående* och *våldsutsatta*. En tystnad i det studerade materialet kan på så sätt tolkas som att kön, makt och samhällsstrukturer äger sin relevans då problemet börjar diskuteras på 1990-talet för att sedan trängas undan mot slutet. Även perspektivet på våldsutövarna som fäder konstrueras som mindre angeläget efter 2010. I stället beskrivs våldet på flera andra sätt i utredningen som låg till grund för lagändringen (SOU 2018:37). Som en fråga om jämställdhet, ett brott, ett folkhälsoproblem men också som att det är ett samhällsproblem. Att det fortfarande finns en syn på våldet som en form av samhällsproblem kommer till uttryck då regeringen refererar till tidigare skrivelser (Prop. 2006/07:38) om att mäns våld gått ifrån att betraktas som en privat angelägenhet till ett samhällsproblem samt att kommunen genom 2 kap. 1 § har det yttersta ansvaret för invånarna. En ny skrivelse har dock tillkommit och det är med hänvisning till Istanbulkonventionens påbud att vidta lagstiftande åtgärder för att utveckla program som syftar till att lära våldsutövare att inte bete sig våldsamt. På så sätt kan vi uttolka att EU:s konvention spelat en viktig roll när man nu föreslår att socialtjänsten

bör ansvara för att verka för att den som utsätter närstående för våld ska få hjälp att förändra sitt beteende. I propositionen nämns på flera ställen begrepp som åtgärder, förebyggande åtgärder eller helt enkelt andra insatser men det skrivs aldrig ut i de studerade texterna vad detta konkret kan innebära. I förhållande till vad socialtjänsten praktiskt är ålagda är det mest konkreta förslaget samtal och behandling (Prop. 2020/21:163).

Diskussion

I den här avslutande delen diskuterar jag tänkbara förklaringar till att socialtjänsten fick ett lagstadgat ansvar för våldsutövare och varför detta många gånger i praktiken realiserats i form av samtalsbehandling för män. Tidigare studier har visat hur mäns våld går från att ses som ett fenomen inom den privata sfären till att föras upp på den politiska agendan som ett samhällsproblem (Wendt Höijer, 2002; Nilsson, 2009). Forskning i socialt arbete har visat hur socialtjänsten fick ansvar för våldsutsatta (Ljungwald, 2011). Ett av den här studiens kunskapsbidrag är att den tar vid ungefär där tidigare slutat, då 1990-talet går in i ett nytt millenium, och nagelfar den utveckling som leder fram till att ansvar för våldsutövare inkluderas i samhällets och socialtjänstens arbete.

Viktigt att understryka är att det sedan 1990-talet föreslagits och vidtagits en mängd olika åtgärder för att hantera mäns våld. Några exempel är inrättandet av ett särskilt kunskapscenter (Nationellt centrum för kvinnofrid), Socialstyrelsens utredningar av dödsfall då någon mördas av en partner, skyddade boenden för kvinnor, nationella telefonlinjer för våldutsatta och våldsutövare samt besöksförbud för våldsutövare. I SOU 2018:37 utreddes en mängd olika typer av insatser och förslag som exempelvis tillfälligt boende för våldsutövare. Socialtjänstens ansvar för gruppen bör inte betraktas som hela lösningen utan som en av alla de strategier som samhället använder för att bekämpa mäns våld. Arbetet ligger på flera aktörer och praktiseras på flera sätt. Exempelvis ansvarar Manscentrum för den nationella stödtelefonen för våldsutövare och behandling ges även inom Kriminalvården till män dömda för våldsbrott.

En av förklaringarna till att socialtjänsten får ett ansvar är att när Sverige undertecknar Istanbulkonventionen (2011) blir man tvungen att vidta lagstiftningsåtgärder för att placera ansvaret för beteendeförändrande åtgärder och program någonstans. Lagstiftaren har då ett begränsat antal samhällsorgan som kan tänkas förvalta ett sådant ansvar. Kriminalvården arbetar redan med behandling av dömda män men ambitionen är att intensifiera Sveriges arbete och att fånga upp fler än de som kommer i kontakt med rättsväsendet. Kvar återstår valet mellan socialtjänsten som hanterar sociala problem och hälso- och sjukvården som hanterar medicinska.

Mäns våld har i Sverige en historia av att betraktas som ett samhällsproblem, vilket delvis har att göra med att kvinnojour rörelsen fått gehör för sin tolkning av problemet (Helmersson, 2017). Att förlägga ansvaret till hälso- och sjukvården vore ytterst att definiera problemet som en fråga om medicinsk eller psykisk avvikelse vilket sannolikt hade väckt ett starkt motstånd givet problemets historia som just ett samhällsproblem. I valet mellan de olika samhällsaktörerna framstod socialtjänsten sannolikt som det bästa alternativet för att hantera problemet, som det under år formulerats. Vid tiden för utredningen av ansvarsfrågan, 2017, hade det även sedan tidigt 2000-tal byggts upp en kunskapsbas och olika verksamheter inom kommunerna som börjat arbeta med våldsutövare. Det kan dels ses som en konsekvens av vad som konstaterats i propositionen 2006/07:38 att socialtjänsten har ett ansvar att ta ett helhetsgrepp om familjer där det förekommer våld. Men också att man i tidigare utredningar fastslagit att det är socialtjänsten som i egenskap av sitt arbete med familjer utgör den största kontaktytan och därmed potentialen för att fånga upp flest våldsutövare. Kunskapsbasen för och professionaliseringen av arbetet har också byggts upp genom att man sedan början av 2000-talet inrättat specialiserade enheter inom socialtjänsten där man arbetar både med förövare och offer för mäns våld. Det innebär att socialtjänsten genom sitt ansvar för våldsutsatta förvärvat en kunskap och byggt upp en praktik kring arbetet med våld (Ljungwald, 2011). På så sätt skulle ett placering av ansvaret hos hälso- och sjukvården inte bara skära sig mot hur man i Sverige tidigare betraktat problemet utan det skulle även innebära att inte ta till vara den kunskap och praktik som under flera år utvecklats inom socialtjänsten. Mot bakgrund av frågans politiska historia, det begränsade antalet tänkbara aktörer och den befintliga kunskap och praktik som vuxit fram hos kommunerna framstod troligen socialtjänsten som lämplig för uppgiften att förvalta det lagstadgade ansvaret för våldsutövare som Sverige enligt Istanbulkonventionen förbundit sig till.

Att lagtextens ordalydelse många gånger realiserats i form av behandling i socialtjänstens praktiska verksamhet kan ses som en professionalisering (Brante m.fl., 2019) av det arbete som bedrivits inom socialtjänsten sedan tidigt 2000-tal. Men den kan även ses som en professionalisering av det arbete mot mäns våld som ännu tidigare bedrevs inom ramen för olika myndighetssamarbeten och av frivilligorganisationer, vilka växte fram efter att medel anslogs i slutet på 1990-talet. De stödformer som då erbjöds var samtal, ofta med män i grupp. I kartläggningen av stödfältet som genomfördes i början av 2000-talet uppgav de flesta av både frivilliga organisationer och intervjuade inom ramen för myndighetssamarbetena att deras grund för arbetet med mäns våld vilade på eller inspirerades av den norska stiftelsen Alternativ till våld (Eriksson m.fl., 2006). Flera svenska mottagningar fick direkt handledning av de psykologer som grundade ATV (Eriksson m.fl., 2006). Stiftelsen har även i samarbete med svenska mottagningar tagit fram konceptet *ickevåldsgrupp*, som går ut på samtal

om våldet bland våldsutövare i en grupp ledd av två terapeuter (Eriksson m.fl., 2006). ATV skiljer sig ifrån det svenska kvinnojourarbetet inte bara genom att man redan från början riktat sig till både våldsutsatta och våldsutövare. I kontrast har det svenska arbetet med våldsutsatta haft en starkare förankring inom den feministiska rörelsen som härleder våldets orsaker till en fråga om makt och orättvisa samhällsstrukturer (Eriksson m.fl., 2006; Helmersson, 2017). ATV leddes då som nu av psykologer vilka bedriver psykoterapeutiskt behandlingsarbete för att förändra individer, vilket har präglat det svenska stödfält som växte fram och som riktar sig till män. På så sätt har arbetet med våldsutövare redan från början bedrivits med en svagare förankring i feministiska strukturella perspektiv och i större utsträckning inspirerats av aktörer som förespråkar mer individorienterade åtgärder likt samtalsbehandling. Med andra ord: stödformerna fanns inom ramen för frivilligorganisationernas och myndighets-samarbetenas arbete. De kom sedan att övertas av socialnämnderna då ansvaret för våldsutövarna succesivt utvidgades. Men Sverige har även en lång och unik tradition av att arbeta med män och att rikta insatser till män för att främja jämställdhet mellan könen och motverka våld (Hearn m.fl., 2012). Vidare kan översättningen även ses som en konsekvens av att man valt att förlägga ansvaret till socialtjänstens organisation vars främsta professionella redskap är just samtal (Sjögren, 2018). Men också som ett sätt att leva upp till det lagen föreskriver (Sörmark m. fl. 2023). I lagen står att våldsutövare ska få hjälp av socialnämnden att förändra ett beteende och författningskommentaren preciserar att det betyder insatser grundade på samtal och behandlingsarbete (Prop. 2020/21:163).

Sammanfattningsvis kan inspirationen från ATV, den befintliga kunskapen och stödformerna som växt fram sedan 1990-talet, vilka professionaliserats och övertagits av socialtjänsten, samt de vägledande kommentarerna till lagen vara tänkbara förklaringar till varför lagtexten ofta i praktiken realiserats som samtalsbehandling.

Referenser

- Akoensi, T.D., Koehler, J.A., Lösel, F. & Humphreys, D.K. (2012) Domestic violence perpetrator programs in Europe, part 2: a systematic review of the state of evidence. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 57(10): 1206–1225. [https://doi.org/10.1177/0306624X12468110]
- Arce, R., Arias, E., Novo, M. & Fariña, F. (2020) Are interventions with batterers effective? A meta-analytical review. *Psychosocial Intervention*, 29(3): 153–164. [https://doi.org/10.5093/pi2020a11]
- Bacchi, C. (2009) *Analysing policy: what's the problem represented to be?* Pearson Education Australia.
- Babcock, J.C., Green, C.E. & Robie, C. (2004) Does batterers treatment work? A meta-analytic review of domestic violence treatment. *Clinical Psychological Review*, 23: 1023–1053. [https://doi.org/10.1016/j.cpr.2002.07.001]
- Berg Nettet, M., Lara-Cabrera, M.L., Dalsbø, T.K., Pedersen, S.A., Bjørngaard, J.H. & Palmstierna, T. (2019) Cognitive behavioural group therapy for male perpetrators of intimate partner violence: a systematic review. *BMC Psychiatry*, 19(1): 1–13. [https://doi.org/10.1186/s12888-019-2010-1]
- Brante, T., Svensson, K. & Svensson, L.G. (red.) (2019) *Det professionella landskapets framväxt*. Lund: Studentlitteratur.
- Eduards, M. (2023) #metoo: ett självförsvar. I: H. Ganetz, K. Hansson & M. Sveningsson (red.) *Maktordningar och motstånd: forskarperspektiv på #metoo i Sverige*. Lund: Nordic Academic Press.
- Ekström, V. (2016) *Det besvärliga våldet: socialtjänstens stöd till kvinnor som utsatts för våld i nära relationer*. Linköping: Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings universitet.
- Eriksson, M., Biller, H. & Balkmar, D. (2006) *Mäns våldsutövande: barns upplevelser: en kartläggning av interventioner, kunskap och utvecklingsbehov*. Stockholm: Regeringskansliet, Näringsdepartementet.
- FN:s deklaration om avskaffandet av våld mot kvinnor (1993).
- Gondolf, E. (2004) Evaluating batterer counselling programs: a difficult task showing some effects and implications. *Aggression and Violent Behaviour*, (9): 605–631. [https://doi.org/10.1016/j.avb.2003.06.001]
- Gondolf, E. (2011) The weak evidence for batterer program alternatives. *Aggression and Violent Behavior*, (16): 347–353. [https://doi.org/10.1016/j.avb.2011.04.011]
- Hamilton, L., Koehler, J.A. & Lösel, F. (2012) Domestic violence perpetrator programs in Europe, part 1: a survey of current practice. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 57(10): 1189–1205. [https://doi.org/10.1177/0306624X12469506]
- Hearn, J., Nordberg, M., Andersson, K., Balkmar, D., Lucas Gottzén, L., Klinth, R., Pringle, K. & Sandberg, L. (2012) Hegemonic masculinity and beyond: 40 years of research in Sweden. *Men and Masculinities*, 15(1): 31–55. [https://doi.org/10.1177/1097184X11432113]
- Helmersson, S. (2017) *Mellan systemskap och behandling: omförhandlingar inom ett förändrat stöd-fält för våldsutsatta kvinnor*. Lund: Institutionen för socialt arbete, Lunds universitet.
- Hoppstadius, H. (2020) *Mäns våld mot kvinnor: diskurser och kunskap i det sociala arbetets praktik*, Sundsvall: Institutionen för psykologi och socialt arbete, Mittuniversitetet.
- Istanbulkonventionen (2011).
- Ljungwald, C. (2011) *The emergence of the crime victim in the Swedish social services act*. Stockholm: Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.
- Lundberg, L. (2018) A new area of expertise? Incorporating social work with intimate partner violence

- into Swedish social services organizations. *Nordic Social Work Research*, 8(2): 171–184. [https://doi.org/10.1080/2156857X.2017.1343744]
- Lundberg, L. & Bergmark, Å. (2021) Self-perceived competence and willingness to ask about intimate partner violence among Swedish social workers. *European Journal of Social Work*, 24(2): 189–200. [https://doi.org/10.1080/13691457.2018.1540970]
- Lundberg, L. & Stranz, H. (2019) A matter of choice: professionals' views on the incorporation of practical work with intimate partner violence into Swedish personal social services. *Nordic Journal of Social Research*, 10(1): 48–65. [https://doi.org/10.7577/njsr.2593]
- Mattsson, T. (2013) Motstånd och neutralisering: kön, makt och professionalitet i arbetet med våld i nära relationer. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 3–4: 150–167. [https://doi.org/10.3384/SVT.2013.20.3-4.2433]
- Nilsson, G. (2009) *Könsmakt eller häxjakt? Antagonistiska föreställningar om mäns våld mot kvinnor*. Lund: Institutionen för etnologi, Lunds universitet.
- Norén, J. & Eriksson, M. (2017) *Förändringsarbete med våldsutövande män: strategier för kvalitetsutveckling*. Sveriges Kommuner och Regioner.
- Prop. 1997/98:55 *Kvinnofrid*.
- Prop. 2005/06:155 *Makt att forma samhället och sitt eget liv: nya mål i jämställdhetspolitiken*.
- Prop. 2006/07:38 *Socialtjänstens stöd till våldsutsatta kvinnor*.
- Prop. 2020/21:163 *Förebyggande av våld i nära relationer*.
- SFS 2001:453 *Socialtjänstlag*.
- Sjögren, J. (2018) *Med relationen som redskap? Om socialsekreterare, klientarbete och professionalitet i socialtjänsten*. Linköping: Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Socialt arbete, Linköpings universitet.
- Smith Stover, C. Meadows, A.L. & Kaufman, J. (2009) Interventions for intimate partner violence: review and implications for evidence-based practice. *Professional Psychology: Research and Practice*, 40(3): 223–233. [https://doi.org/10.1037/a0012718]
- Socialstyrelsen (2020) *Behandlingsmetoder för personer som utövar våld i nära relationer*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU 1995:60 *Kvinnofrid*.
- SOU 2004:121 *Slag i luften. En utredning om myndigheter, mansvåld och makt*.
- SOU 2006:65 *Att ta ansvar för sina insatser: socialtjänstens stöd till våldsutsatta kvinnor*.
- SOU 2015: 55 *Nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck*.
- SOU 2018:37 *Att bryta ett våldsamt beteende: återfallsförebyggande insatser till män som utsätter närstående för våld*.
- Statens beredning för medicinsk och social utvärdering (2018) *Behandling av våldsutövare i nära relationer*. Stockholm: Statens beredning för medicinsk och social utvärdering.
- M. Sörmark, (2020). Strangers in the Field: An Ethnographic Exploration of Men's Accounts of Intimate Partner Violence in a Treatment Group. *British Journal of Social Work*, 50, 1345–1362.
- M. Sörmark., Bildtgård, T.& Hübner, L (2023). Professional understandings of men's violence against women. Professionella förståelser av mäns våld mot kvinnor. *European Journal of Social Work* , VOL. 27, NO. 2, 413–426
- Törnqvist, M. (2006) *Könspolitik på gränsen: debatterna om Varannan damernas och Thamprofessurerna*. Stockholm: Sociologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Wendt Höjer, M. (2002) *Rädlans politik: våld och sexualitet i den svenska demokratin*. Malmö: Liber ekonomi.

Sandra Andersson, Helén Olsson & Ulla Rantakeisu

”Jag fick verkligen skrika på hjälp”

– våldsutsatta kvinnors överlevnadsarbete innan, under och efter vistelsen i skyddat boende

”I actually had to scream for help” – abused women’s survival work before, during and after their shelter stay

In this interview study, we apply institutional ethnography and the ‘generous’ concept of work to analyse the survival work of ten women who have stayed in domestic violence shelters due to male partner violence. The analysis shows that survival work - the work the women do to gain access to protection and support - can take many forms. For instance, in order to access a shelter, women had to navigate the fragmented organisation of social services and articulate their experiences of violence to a range of different caseworkers. Once in a shelter, the women tried to manage and make sense of the safety rules they encountered. Moreover, they worked to increase their autonomy and freedom by trying to bridge the safety restrictions without jeopardizing the protection provided by the shelter. During the shelter stay, the women also worked to gain access to psychosocial support. The pursuit of support continued after leaving the shelter; with the purpose of establishing a new life in the municipality. This included the work to protect themselves from further violence.

Keywords: domestic violence, domestic violence shelters, social services, abused women, institutional ethnography

Sandra Andersson är doktorand i socialt arbete vid Institutionen för sociala och psykologiska studier, Karlstads universitet.

Helén Olsson är docent i socialt arbete vid Institutionen för sociala och psykologiska studier, Karlstads universitet.

Ulla Rantakeisu är professor i socialt arbete vid Institutionen för sociala och psykologiska studier, Karlstads universitet.

Kontakt: sandra.andersson@kau.se

Introduktion

Skyddat boende har fungerat som en fristad för våldsutsatta kvinnor sedan slutet av 1970-talet, då kvinnor började organisera sig mot mäns våld under kvinnojourers rörelsens paraply. Kvinnojourernas skyddade boenden erbjöd systerligt stöd och hjälp till självhjälp och kvinnor kunde vända sig dit utan myndighetsbeslut (Eduards, 2002; Holmberg & Bender, 1998). Detta förändrades dock i takt med att socialtjänsten fick ett uttalat ansvar att erbjuda våldsutsatta kvinnor skydd och stöd, och skyddat boende blev en kommunal angelägenhet (Enander m.fl., 2013). Med tiden har detta gett upphov till en rad institutionella förhållanden som organiserar den dagliga praktiken inom både socialtjänsten och de verksamheter som tillhandahåller skyddat boende (t.ex. Helmersson, 2017). I den här artikeln riktas fokus mot våldsutsatta kvinnors erfarenheter av, och möten med, dessa institutionella förhållanden.

I dag utgör skyddat boende en boendeinsats som beviljas med stöd av socialtjänstlagens 4 kap. 1 § (Prop. 2023/24:31). Det betyder att en våldsutsatt kvinna som önskar flytta till ett skyddat boende behöver vända sig till socialtjänsten, som genomför en utredning och en riskbedömning för att ta reda på om hon är i behov av denna insats. Om socialtjänsten bedömer att så är fallet lämnas genomförandet av insatsen över till ett ideellt, kommunalt eller privat boende, som då blir socialtjänstutförare och lyder under samma regelverk och kvalitetskrav som socialtjänsten (Socialstyrelsen, 2023). Skyddat boende har således gått från att vara en ideell lågtröskelverksamhet till att bli en socialtjänstinsats som utförs av både ideella, kommunala och privata aktörer. Det har bidragit till en professionalisering och marknadisering av skyddat boende, där boendena fungerar som socialtjänstens förlängda arm och konkurrerar med varandra om myndighetens placeringar av våldsutsatta kvinnor (Helmersson, 2017; Kjellberg, 2023; Lauri & Lauri, 2023).

För närvarande finns det omkring 280 skyddade boenden i Sverige, varav 54 procent drivs av ideella kvinnojourer, 37 procent av privata bolag och 9 procent av kommuner (Socialstyrelsen, 2020). De skyddade boendena skiljer sig åt vad gäller storlek, bemanningsgrad och tillgängliga boendeformer (Arnell m.fl., 2024), men majoriteten av dem tillhandahåller samtalsstöd, säkerhetssamtal, rådgivning och stöd vid myndighetskontakter för våldsutsatta kvinnor och deras barn (Socialstyrelsen, 2020). Hur detta skydd och stöd utformas i praktiken är avhängigt socialtjänstens uppdrag till de skyddade boendena, men också hur boendena tolkar och genomför detsamma. Därutöver behöver stödet anpassas efter uppdragets längd med följderna att långsiktiga stödinsatser uteblir vid korta placeringsuppdrag (Kjellberg, 2023). Det kan vara problematiskt för kvinnor som är i behov av långvarigt stöd för att kunna bygga upp en ny och våldsfri vardag (Thunberg & Arnell, 2024).

Mot bakgrund av ovanstående går det att konstatera att de institutionella förhållanden som organiserar socialtjänstens och de skyddade boendenas verksamheter har

betydelse för våldsutsatta kvinnors tillgång till skydd och stöd. Kunskapen om hur de institutionella förhållandena ter sig från våldsutsatta kvinnors ståndpunkt är dock begränsad. Syftet med artikeln är därför att undersöka hur våldsutsatta kvinnor erfar och hanterar de institutionella förhållanden de möter innan, under och efter vistelsen i skyddat boende och de sätt på vilka dessa förhållanden möjliggör och begränsar deras tillgång till skydd och stöd.

Våldsutsatta kvinnors erfarenheter av skydd och stöd

Tidigare studier har uppmärksammat att våldsutsatta kvinnors tillgång till skydd och stöd kan variera beroende på vilken kommun de tillhör och vilken socialsekreterare de möter (Ekström, 2019; Ulmestig & Panican, 2016). Socialtjänsten kan å ena sidan hjälpa kvinnorna att förstå sina våldserfarenheter och erbjuda stöd under uppbrottet från våldsutövaren. Å andra sidan kan kontakten med socialtjänsten präglas av kontroll (Münger, 2015; Ulmestig & Panican, 2016) och kvinnornas våldserfarenheter kan minimeras eller omformuleras till konflikter med följden att de lämnas ensamma med våldet (Kjellberg, 2023; Skoog Waller, 2022). Sådana responser kan hindra kvinnorna från att söka hjälp på nytt (Ekström, 2016) och lämna dem med känslan att de återigen blir våldsutsatta, men denna gång av samhället (Skoog Waller, 2022).

Inom forskningen framkommer det även att våldsutsatta kvinnor slussas runt mellan olika socialtjänstenheter och handläggare utan att någon tar ett övergripande ansvar för deras situation. Det skapar osäkerhet hos kvinnorna, som har svårt att förstå handläggarnas agerande och hur de ska navigera i socialtjänstens organisation (Münger, 2015). Särskilt svårt kan det vara för våldsutsatta mödrar, som uppmanas att skydda sig själva och sina barn från våldsutövaren samtidigt som de tvingas träffa honom vid socialtjänstmöten och samarbetsamtal (Kjellberg, 2023).

Att, som våldsutsatt kvinna, bli utestängd från samhällets skydd kan få ödesdigra konsekvenser. Det har till exempel visat sig att kvinnor som dödat av en nuvarande eller tidigare partner haft kontakt med socialtjänsten eller andra välfärdsaktörer utan att våldet uppmärksammas eller skyddande åtgärder satts in (Socialstyrelsen, 2024). Samtidigt är tillgång till skyddsinsatser ingen garanti för att våldet ska upphöra. Här visar studier att kvinnor fått sina skyddade personuppgifter röjda, vilket har medfört att de hittats av våldsutövaren eller återigen tvingats flytta (Weinehall & Jonsson, 2009). Det framgår även att barn tvingas till umgänge med sin våldsutövande pappa, trots att de har skyddade personuppgifter eller bor i skyddat boende med mamman (Skoog Waller, 2022). I dessa fall utsätts både kvinnor och barn för fara, eftersom deras vistelseort kan avslöjas och våldet återupptas (Jämställdhetsmyndigheten, 2022; Münger, 2015). Därutöver kan pappan använda sig av samhällets instanser för att söka kontakt med, och bruka våld mot, mamman (Kjellberg, 2023).

Skyddat boende kan dock utgöra ett temporärt skydd från våldsutövaren (Kjellberg, 2023) och göra det möjligt för våldsutsatta kvinnor att bygga upp en ny vardag för sig själva och sina barn (Arnell & Thunberg, 2023). Här visar forskning från både Sverige och Norge att en trygg boendemiljö och emotionellt stöd från boendets personal är betydelsefullt för skyddsplacerade kvinnor och deras barn. I detta ingår såväl vardaglig omsorg som samtalsstöd, där kvinnor och barn får hjälp att verbalisera sina våldserfarenheter (Arnell & Thunberg, 2023; Jonassen & Skogøy, 2010; Kjellberg, 2023; Sivertsen, 2022). Även juridisk vägledning och stöd vid myndighetskontakter beskrivs som värdefullt, speciellt för nyanlända kvinnor (Jonassen & Skogøy, 2010; Kiamanesh & Hauge, 2019). Samtidigt visar flera svenska och amerikanska studier att vistelsen i skyddat boende kan vara förenad med kontroll och isolering. Denna upplevelse är kopplad till boendenas säkerhetsregler, som begränsar kvinnornas vardagsliv och kontakt med omvärlden (Arnell & Thunberg, 2023; Glenn & Goodman, 2015; Kjellberg, 2023; Wood m.fl., 2020). Säkerhetsreglerna kan därmed påminna om tidigare våldserfarenheter, i synnerhet om tillämpningen är strikt och personalen hotar med utskrivning om de inte efterföljs (Glenn & Goodman, 2015; Wood m.fl., 2020). Sådana praktiker underminerar kvinnornas egenmakt (Gregory m.fl., 2021) och kan leda till att de lämnar boendet (Fisher & Stylianou, 2019). Kvinnorna kan dock vara villiga att acceptera de begränsningar som regelverket medför om boendets säkerhetspraktiker är flexibla och kombineras med stöd (Glenn & Goodman, 2015).

I en svensk kontext är det skydd och stöd som skyddsplacerade kvinnor ges tillgång till emellertid ofta av kortsiktig karaktär (Kjellberg, 2023). Det svenska systemet kring skyddat boende skiljer sig nämligen från det i exempelvis Norge, där boendena enligt lag är skyldiga att erbjuda fortsatt stöd efter boendetiden (Sivertsen, 2022). I Sverige är kvinnor som är i behov av stöd efter vistelsen i skyddat boende hänvisade till socialtjänstens och kvinnojourernas öppna stödmottagningar, varav enbart de sistnämnda erbjuder långsiktigt stöd (Jämställdhetsmyndigheten, 2022; Kjellberg, 2023).

Institutionell etnografi

I artikeln använder vi oss av institutionell etnografi (IE). IE är en sociologi och en utforskningsmetod (Smith, 2005) och erbjuder därmed både ett ramverk för att analysera vår sociala värld och ett tillvägagångssätt för att utforska den (Nilsen & Breimo, 2023). Likt andra etnografiska ansatser tar IE avstamp i människors erfarenheter och vardagsliv. Inom IE är det emellertid inte människorna eller deras erfarenheter som utgör studieobjektet, utan erfarenheterna fungerar som en *ingång* till de institutionella förhållanden som organiserar människors vardagliga liv. I praktiken innebär det att forskaren använder studiedeltagarnas erfarenheter som en startpunkt för att

utforska hur de institutionella förhållandena opererar på ett konkret vardagsplan och hur de lägger grunden för studiedeltagarnas erfarenheter (DeVault & McCoy, 2006). IE kan därmed beskrivas som en vardagslivets organisationssociologi, där målet är att åskådliggöra och analytiskt beskriva den sociala organiseringen av människors erfarenheter (Liodden, 2024).

Att ta avstamp i människors erfarenheter handlar enligt IE:s grundare, Dorothy E Smith (2005), om att inta en ståndpunkt utifrån vilken de institutionella förhållandena utforskas. I artikeln utforskar vi skyddat boende från våldsutsatta kvinnors ståndpunkt. Det betyder att vi startar vår utforskning från den plats där de våldsutsatta kvinnorna är situerade och försöker uttröna hur skyddat boende ter sig från denna position (Nilsen & Breimo, 2023). Syftet med utforskningen är att synliggöra vad kvinnorna erfar och gör, men också hur deras erfarenheter och handlingar hakar i och formas av de institutionella maktrelationer som konstituerar skyddat boende (jfr McCoy, 2006). Utgångspunkten är här att allt människor tänker, uttrycker och gör ingår i en väv av institutionella relationer genom vilka deras handlingar koordineras med andra människors handlingar, både sådana som utförs här och nu och sådana som utförs på andra platser och vid andra tidpunkter (Smith, 2005). För att fånga in denna handlingskoordinering krävs ett analytiskt verktyg som riktar fokus mot gränssnittet mellan studiedeltagarnas vardagliga handlingar och de institutionella relationer i vilka de är inbäddade (McCoy, 2006). Här blir Smiths (2005) arbetsbegrepp användbart.

I Smiths (2005) tappning refererar arbete till allt människor gör som kräver avsikt, ansträngning, tid och kompetens. Det är således fråga om en "generös" arbetsdefinition (Smith, 2005), som inrymmer ett spektrum av fysiska, mentala, emotionella och språkliga handlingar som människor ägnar sig åt på sina arbetsplatser och i sina vardagliga liv (Magnussen & Nilsen, 2023). I detta inkluderas de klientspecifika handlingar som utspelar sig i det sociala arbetets organisationer och myndigheter (Gruber, 2022), vilket öppnar upp för ett synsätt där våldsutsatta kvinnor förstås som aktiva deltagare i, snarare än passiva mottagare av, insatsen skyddat boende (jfr Sevigny, 2012).

Att utforska våldsutsatta kvinnors arbete: datainsamling och analys

I artikeln fungerar arbetsbegreppet som ett orienterande verktyg, som används för att rikta fokus mot de handlingar som våldsutsatta kvinnor ägnar sig åt innan, under och efter tiden i skyddat boende. Det är således ett empiriskt tomt begrepp som har fyllts med innehåll när kvinnorna har satt ord på sina erfarenheter av att vara skyddsplacerade och återgett vilka handlingar de ägnade sig åt omkring denna tidsperiod (jfr McCoy, 2006).

Arbetsbegreppet har använts vid såväl datainsamling som analys. Vid datainsam-

lingen användes det för att identifiera våldsutsatta kvinnors arbetskunskap om skyddat boende, det vill säga den kunskap de har om arbetets innehåll och utförande samt hur det koordineras med andra människors arbete (Smith, 2005). För att få en inblick i denna arbetskunskap genomfördes semistrukturerade intervjuer med kvinnor som varit placerade i skyddat boende till följd av att de utsatts för våld av en manlig partner.

Kvinnorna rekryterades via annonser som skickades till kvinnojourer, skyddade boenden, stödmottagningar och nätverk för våldsutsatta kvinnor, som spred dem vidare via sociala medier och anslag i verksamheterna. På detta sätt fick vi kontakt med 18 kvinnor, varav 10 tackade ja till att medverka. För att inkluderas i studien skulle kvinnorna ha varit skyddsplacerade någon gång under åren 2018–2020 och både placeringen och relationen med våldsutövaren skulle vara avslutad.

De intervjuade kvinnorna var i åldrarna 28–48 år och 8 av dem hade barn som följde med till boendet. Samtliga kvinnor hade svensk eller nordisk bakgrund. Vissa av kvinnorna var högutbildade och hade god ekonomi när de skyddsplacerades, medan andra arbetade i lågavlönade yrken eller saknade ekonomiska resurser. Den tid som kvinnorna spenderade i skyddat boende varierade mellan två månader och två år. 5 kvinnor hade varit placerade i mer än ett skyddat boende. Totalt handlade det om sjuutton boenden, varav två drevs i kommunal regi, fem drevs av kvinnojourer och tio var privatägda. Vid tiden för placeringen var 7 kvinnor bosatta i en stor eller medelstor kommun och 3 kvinnor bodde i en liten kommun.

Intervjuerna genomfördes sommaren 2021 av artikelns första författare. På grund av covid-19-pandemin användes den digitala tjänsten Zoom som mötesplats. Intervjuerna utgick från en intervjuguide bestående av fyra frågeområden som fokuserade på kvinnornas erfarenheter av 1) placeringen i skyddade boende, 2) ankomsten till boendet, 3) boendetiden och 4) tiden efter skyddat boende. Utifrån de här frågeområdena försökte intervjuaren fånga in kvinnornas arbetskunskap om skyddat boende genom att fråga vad de gjorde i olika situationer, vad de tänkte och kände vid dessa tillfällen samt hur deras göranden var länkade till andra människors göranden (Nilsen & Breimo, 2023). Intervjuerna pågick 1–2 timmar, spelades in på en diktafon och transkriberades. Det transkriberade intervjumaterialet analyserades sedan med hjälp av IE-forskaren Liza McCoy's (2006) analysmetod, som är speciellt framtagen för att utforska människors arbete och hur detta organiseras socialt.

Analysen inleddes med att intervjutranskriptionerna lästes igenom flera gånger. Här var siktet inställt på att finna utsagor där kvinnorna beskrev de handlingar de ägnat sig åt innan, under och efter vistelsen i skyddat boende (McCoy, 2006). Vid genomläsningarna blev det tydligt att kvinnorna hade spenderat avsevärd mängd tid och energi åt att försöka få tillgång till skydd och stöd, såväl innan som under och efter vistelsen i skyddat boende. Detta arbete, som kom att benämnas *överlevnadsar-*

bete, blev föremål för fortsatt utforskning. Överlevnadsarbete utgör här en förlängning av IE:s ”generösa” arbetsbegrepp (jfr Mykhalovskiy & McCoys, 2002, begrepp *health work*).

Vi började med att sortera kvinnornas utsagor i tre dokument (DeVault & McCoy, 2006). I det första dokumentet samlades utsagor som berörde det överlevnadsarbete kvinnorna utfört på sin väg till skyddat boende. I det andra och tredje dokumentet samlades utsagor om boendetiden respektive tiden efter skyddat boende. Därefter ställdes analytiska frågor till intervjumaterialet, vilka handlade om innehållet i kvinnornas arbete, vilken kompetens det krävde och vilka tankar och känslor det innefattade. För att få syn på de institutionella förhållanden som formade kvinnornas erfarenheter frågade vi hur överlevnadsarbetet var kopplat till, och artikulerat mot, det arbete som utfördes av socialtjänstens och de skyddade boendenas personal. Fokus riktades nu mot de strategier som användes i kontakt med personalen och vad som fick kvinnorna att använda dessa strategier (McCoy, 2006). Genom att rikta blicken mot kvinnornas överlevnadsarbete fick vi också syn på glapp och motsättningar (*disjunctures*) mellan deras erfarenheter och behov och de institutionella responser de möttes av i kontakt med socialtjänsten och skyddade boenden (Pence, 2021; Wilson & Pence, 2006). Därigenom blev det möjligt att belysa de sätt på vilka kvinnornas vardagslivserfarenheter bröt med, eller osynliggjordes av, institutionella logiker, rutiner och praktiker (Nilsen & Breimo, 2023).

Analysen mynnade ut i sju former av överlevnadsarbete, vilka presenteras i artikelns resultatavsnitt: 1) att navigera i ett fragmentiserat system, 2) att formulera sin våldsutsatthet, 3) att begripliggöra och hantera boendets säkerhetsregler, 4) arbete för autonomi och frihet, 5) stödsökande arbete, 6) att söka skydd undan våldsutövaren och 7) etableringsarbete.

Etiska överväganden

Den empiri som har samlats in till studien innehåller känsliga personuppgifter och omfattas därför av kravet på etikprövning (Lag 2003:460). Inför genomförandet av studien har ett godkännande erhållits från Etikprövningsmyndigheten (dnr 2021-00663). Kvinnorna har lämnat informerat samtycke om att delta i studien och de har upplysts om att deras medverkan är frivillig och när som helst kan avbrytas. Kvinnornas säkerhet och välmående har ägnats särskild uppmärksamhet under hela forskningsprocessen (Etikprövningsmyndigheten, 2023). Kvinnor som anmälde intresse för studien fick besvara frågor om sin hotbild och hälsa innan intervjun bokades in och deras uppgifter hanterades så att obehöriga inte kan ta del av dem. Samtliga kvinnor fick kontaktuppgifter till en extern stödperson. I artikeln har de getts en pseudonym och information som kan röja deras identitet är ändrad eller borttagen.

Studiens begränsningar

Studiens resultat bör tolkas med försiktighet, eftersom antalet studiedeltagare är få och samtliga har svensk eller nordisk bakgrund. Det sistnämnda innebär en särskild begränsning, då en hög andel skyddsplacerade kvinnor uppskattas ha utomnordisk bakgrund (Prop. 2023/24:31). Det är möjligt att dessa kvinnor har andra erfarenheter av skyddat boende än vad som har framkommit i den här studien, vilket föranleder ett behov av forskning som undersöker hur skyddat boende erfars från utomnordiska kvinnors ståndpunkt. Ytterligare en begränsning med studien är att de institutionella förhållanden som omger skyddat boende inte är fullt synliga från den plats där de våldsutsatta kvinnorna befinner sig (DeVault & McCoy, 2006). Det finns således anledning att ta undersökningen vidare till socialtjänsten och skyddade boenden för att utröna hur det kommer sig att kvinnornas erfarenheter av skyddat boende ser ut så som de gör.

Resultat: Våldsutsatta kvinnors överlevnadsarbete

Att navigera i ett fragmentiserat system

Vi börjar med att titta närmare på de intervjuade kvinnornas möten med det institutionella system av välfärdsaktörer och socialtjänstenheter de kom i kontakt med på sin väg till skyddat boende. Här fann vi att kvinnor som saknade erfarenhet av socialtjänsten i regel vände sig till hälso- och sjukvården, polisen eller andra välfärdsaktörer för att få råd om hur de skulle hantera sin situation. Dessa aktörer lot-sade kvinnorna vidare till socialtjänsten och användes därigenom som en guide som visade vägen till den myndighet som ansvarar för att erbjuda våldsutsatta kvinnor skydd och stöd. Kvinnor som hade en etablerad socialtjänstkontakt vände sig i stället till sin socialsekreterare. En av dessa kvinnor var Jennifer, som kontaktade sin ekonomihandläggare för att få slut på sambons ekonomiska utpressning och trakasserier. Ekonomihandläggaren kunde emellertid inte erbjuda den hjälp Jennifer sökte:

[Ekonomihandläggaren] sa att jag fick [polis]anmäla om jag behövde någon hjälp. [...] Jag kunde byta lås var hennes förslag. [...] Jag fick ingen hjälp. [...] I slutet av [månad] blev det för mycket. Då var [ekonomihandläggaren] ledig och jag ringde till mottagningsenheten och kom till en tjej som hjälpte mig att flytta till ett skyddat boende samma dag.

Citatet ger en inblick i det institutionella komplex av socialtjänstenheter som kvinnorna behövde navigera i för att få tillgång till skydd och stöd. Socialtjänstens organisatoriska specialisering, där olika enheter ansvarar för olika aspekter av klienternas

livssituation, medför att stödet till våldsutsatta kvinnor fragmentiseras och att kvinnorna behövde söka hjälp hos flera socialtjänstenheter. Jennifer, som haft långvarig kontakt med socialtjänsten, kände till detta system och kunde därmed använda sin arbetskunskap för att få tillgång till hjälp som matchade hennes behov (jfr McCoy, 2006). För kvinnor som inte haft kontakt med socialtjänsten tidigare framstod organisationen däremot som "en röra" som var svår att orientera sig i. "Så många människor jag haft att göra med. [...] De har ingen koll på varandra. [...] Det är kaos", uttryckte Ellen. Likt andra kvinnor försökte Ellen "klura ut" vart hon skulle vända sig genom att ringa till en socialtjänstenhet som hänvisade henne vidare till nästa enhet. På detta sätt införskaffades kunskap som användes för att navigera i socialtjänstens organisation.

Från de intervjuade kvinnornas ståndpunkt framstod det institutionella system som omger socialtjänsten således som fragmentiserat och komplext. För att få tillgång till skydd och stöd krävs kunskap om hur en ska navigera i detta system. Det avspeglas i kvinnornas överlevnadsarbete, vilket handlade om att tillgodogöra sig sådan kunskap eller applicera tidigare inhämtad kunskap om socialtjänstens organisation för att hitta till en socialtjänstenhet som kunde erbjuda önskad hjälp (jfr McCoy, 2006).

Att formulera sin våldsutsatthet

Så här långt har vi visat hur kvinnorna navigerade mellan olika välfärdsaktörer och socialtjänstenheter innan de nådde fram till en enhet där de erbjöds våldsspecifika insatser. I mötet med denna enhet formulerade kvinnorna sin våldsutsatthet för att få tillgång till adekvat hjälp. För vissa kvinnor var det fråga om en kort, men intensiv, arbetsinsats som ledde till en skyddsplacering. För andra pågick överlevnadsarbetet i månader eller år. Här föregicks placeringen av andra socialtjänstinsatser, såsom samtals- och familjebehandling. Gemensamt för kvinnorna var att skyddat boende blev aktuellt först när de befann sig i en akut och hotfull situation.

Ellens första kontakt med socialtjänstens vuxenenhet ägde rum via telefon och gick ut på att hon berättade "vad som gällde och vad som hände", vilket inbegrep att leva med en man som "psykade ut" och "kastade runt" henne. Telefonsamtalet följdes av ett fysiskt möte, där våldsutsattheten återigen formulerades. "Det var inte alls ingående detaljer, utan väldigt kortfattat", mindes Ellen och tillade att socialsekreterarna redan hade bokat en boendeplats när hon kom till mötet. För Ellen var detta fullt begripligt, då hon befann sig i "en farlig situation".

Att fara kan utgöra en grund för att beviljas skyddat boende åskådliggörs av Ida, vars socialtjänstkontakt bestod av flera telefonsamtal som sträckte sig över en två-dagarsperiod. Vid samtalen förklarade Ida vad som hade hänt utan att "snygga till någonting" och hon fick besvara frågor från riskbedömningsinstrumentet FREDA. Ida återgav inte hur riskbedömningen gick till, men det framgick att det grova våld

hon utsatts för gjorde att hon hamnade på en "våldigt hög skala" och att socialtjänsten därför bedömde att hon var i behov av ett högsäkerhetsboende. Emma, som genomgick samma riskbedömning, beskrev förfarandet som en "intervju" som utgick från ett "schema" med frågor som fokuserade på hur hotad hon var. Efter bedömningen fastslog socialsekreterarna att "vi behöver placera dig så snart som möjligt". Till skillnad från Ellen, vars våldsutsatthet formulerades med egna ord, koordinerades Idas och Emmas interaktion med socialtjänsten av det riskbedömningsinstrument som användes vid mötet (jfr Smith, 2005). Detta instrument styrde kvinnornas berättelser i en riktning där konkreta hot hamnade i förgrunden. Enligt kvinnorna hade det betydelse för socialtjänstens beslut att placera dem i skyddat boende.

Att, som Ellen, Ida och Emma, formulera sin situation som farlig (oavsett om det görs med egna ord eller med hjälp av ett riskbedömningsinstrument) tycks alltså korrespondera med socialtjänstens kriterier för att beviljas skyddat boende. Utifrån en IE-ansats kan vi förstå detta som att kvinnornas formuleringsspraktiker placerade dem i den institutionella kategorin "skyddsbehövande" (se Prop. 2023/24: 31), vilket gav socialsekreterarna underlag för att genomföra en skyddsplacering (jfr Pence, 2021).

Att begripliggöra och hantera boendets säkerhetsregler

För vissa av kvinnorna var det emellertid oklart vad en skyddsplacering innebar. Ankomsten till det skyddade boendet blev därför en "överklig" och "chockartad" upplevelse. Det gällde i synnerhet för kvinnor som placerades i kommunala och privata boenden, som var utrustade med larmanordningar, övervakningskameror och inhägnade balkonger och hade strikta regler för att upprätthålla säkerheten i boendet.

Klara fick vetskap om säkerhetsreglerna i bilen på väg till boendet. Där blev hon fråntagen sin mobiltelefon och dator och boendepersonalen bad henne hitta på nya namn åt sig själv och sina barn. "Så jag hittade på några namn där på 30 sekunder. Det var så skruvat. [...] Det var bara något sådant här överlevnadsmood. Alltså, man blev avstängd", uttryckte Klara. Klara kunde inte minnas att hon fick någon förklaring till personalens agerande, varken under bilresan eller vid ankomsten till boendet. Det var först när hon hade träffat andra placerade kvinnor och haft möten med personalen som hon förstod att "en del vill inte vara där" eller så "ändrar de sig och tar kontakt med andra och då röjer de alla andra med, så det var väl inte bara för min säkerhet utan för andras säkerhet att man inte fick ha [mobil och dator]". Här kan vi se att Klara försökte begripliggöra boendets regelverk i ljuset av personalens förklaringar och kontakten med andra boendekvinnor. Detta överlevnadsarbete fick Klara att omvärdera regelverket, som nu framstod som förståeligt och "våldigt seriöst". Vi tolkar detta som att Klara, likt andra intervjuade kvinnor, blev fångad i en institutionell förståelse av regelverket (jfr Smith, 2005), där *alla* förväntades ta ansvar för boendets säkerhet.

För att återfå sin mobil och dator fick Klara genomgå en säkerhetsbedömning. Bedömningen inleddes med en säkerhetskontroll, där hennes digitala enheter genomsöktes för att säkerställa att de inte var övervakade och att platstjänster och sociala medier var avstängda. Bedömningen innefattade även flera samtal under vilka Klara informerades om att hon enbart fick ha kontakt med ett fåtal utvalda personer och att hon inte fick avslöja för dem vart hon befann sig. Vid samtalen arbetade Klara för att visa att hon förstod, och var villig att följa, säkerhetsreglerna genom att bedyra att hon inte planerade att lämna boendet eller kontakta våldsutövaren. På detta sätt lyckades hon vinna boendepersonalens tillit och återfick därmed sin mobil och dator.

Med hjälp av IE går det att förstå Klaras överlevnadsarbete som en respons på de krav som ställdes på henne i egenskap av skyddsplacerad kvinna (jfr McCoy, 2006).

För Klara var det en självklarhet att hörsamma dessa krav, då hon därigenom kunde återta en del av den frihet och självständighet som tagits ifrån henne i samband med placeringen i skyddat boende, såsom att utföra arbete via datorn och hålla kontakt med sina föräldrar. Mot denna bakgrund kan Klaras arbete även betraktas som ett arbete för autonomi och frihet, vilket utforskas närmare i nästa avsnitt.

Arbete för autonomi och frihet

Trots att kvinnorna utvecklade en förståelse för säkerhetsreglerna, och i vissa avseenden fann dem hjälpsamma, var det tydligt att de begränsade deras vardagsliv. Exempelvis framhöll Ida att regelverket "fråntar kvinnan hennes egen bestämmanderätt" och Klara beskrev att "man sitter som i fängelse". Kvinnorna pekade även på det paradoxala i att *de* tvingades ge upp sina hem, sociala nätverk och rörelsefrihet, medan våldsutövarna levde utan begränsningar. Det fanns således en motsättning mellan kvinnornas behov av autonomi och frihet och sättet på vilket samhällets skydd för våldsutsatta kvinnor är organiserat (jfr Pence, 2021). Denna motsättning var särskilt påtaglig i Idas utsaga, som får illustrera kvinnornas arbete för ökad autonomi och frihet.

I likhet med andra intervjuade kvinnor fick Ida underteckna ett boendekontrakt, där boendets säkerhetsregler fanns nedtecknade. Kontraktet innehöll ett förbud mot partnerkontakt och det angavs att ingen information fick komma till våldsutövarens kännedom, varken via kvinnan eller hennes anhöriga. "Om det är så att en anhörig skulle röja någonting om dig [...] då står det i kontraktet att ni inte längre får ha kontakt. Det måste du följa annars är det avtalsbrott", förklarade Ida. För Ida blev kontraktets innebörd tydlig när hon försökte få tag i de tillhörigheter hon hade lämnat kvar i bostaden. Då kontraktet hindrade hennes från att själv söka upp sambon, och boendepersonalen tydliggjorde att hämtning av tillhörigheter inte var deras uppgift, följde hon deras råd om att låta system agera kontaktperson i ärendet. Sambon vägrade dock lämna ut Idas tillhörigheter. Dessutom lyckades han få fram information

om hennes hälsa, vilket medförde att hon tvingades bryta kontakten med systemen. Idas möjligheter att återfå sina tillhörigheter var därmed uttömda:

Jag ringde alla möjliga [myndighets]personer och frågade "Hur gör jag med det här för han vägrar? [...] Det här är en grej som faller mellan stolarna för jag är fråntagen all möjlighet att agera i och med det här kontraktet. Agerar jag då åker jag ut. Det gick så långt att jag frågade polisen [...] "kan jag få eskort till mitt hem?" Nej [...] Det fanns inte resurser till det. Det enda som fanns kvar var att min släkt skulle företräda mig.

Detta utgör ett exempel på hur boendets regelverk organiserade kvinnornas vardag. Möjligheten att agera utanför regelverkets ramar var små, eftersom kvinnorna riskerade att "åka ut" från boendet om de bröt mot säkerhetsreglerna. Arbetet för autonomi och frihet blev därför en balansgång, där kvinnorna försökte överbrygga de begränsningar som regelverket skapade utan att äventyra det skydd som tillhandahölls via boendet (jfr McCoy, 2006).

Stödsökande arbete

Utöver det överlevnadsarbete som utfördes i relation till boendets säkerhetsregler utförde kvinnorna även ett stödsökande arbete. Denna form av överlevnadsarbete tog sig olika uttryck beroende på hur boendets stöd var organiserat. I de fall boendet tillhandahöll regelbundna kontaktmannamöten använde kvinnorna boendepersonalen som en stödjande samtalspartner och informationskälla som förmedlade kunskap om det institutionella systemet. Exempelvis beskrev Julia och Jennifer att de, med stöd från sina kontaktpersoner, arbetade för att verbalisera sina våldserfarenheter, medan Alice använde kontaktpersonen som bollplank och stöd vid myndighetsmöten. När personalen i stället frekvent avbokade kvinnornas kontaktmannamöten begränsades tillgången till stöd. Amanda uppgav att "i teorin skulle man ha [samtal] åtminstone två dagar i veckan". Amanda erfor dock att hon blev bortprioriterad till förmån för kvinnor som ansågs ha större stödbehov. Här går det alltså att urskilja ett glapp mellan det stöd som *skulle* erbjudas och det stöd som erbjöds i praktiken (jfr Pence, 2021). Ett sådant glapp kunde även uppstå till följd av att kvinnorna förväntades söka upp personalen och *be om* stöd, vilket synliggörs i följande citat från Emma:

Jag hade kunnat boka en tid om jag ville, men då hade jag behövt att de sa "vi bokar så att du kommer hit och vi pratar". [...] Den hjälp jag fick var utmärkt. Det var bara att man behövde fråga för att få den.

Boendets stöd var här organiserat på ett sätt som gjorde det svåråtkomligt för Emma, som "saknade förmåga att ta initiativ" eftersom hon var "van att hålla inne allt". Detta förändrades dock när Emma flyttade till ett nytt boende, där personalen aktivt sökte upp henne och erbjöd hjälp. Från att enbart ha kontaktat personalen vid praktiska frågor började Emma nu "prata väldigt mycket" och med tiden blev det möjligt för henne att själv initiera samtal. Det visar att det stödsökande arbetet formades i samspel mellan kvinnorna och boendepersonalen (jfr Smith, 2005).

Från kvinnornas ståndpunkt framstod stödet även som svåråtkomligt när de erfor en distans till boendepersonalen, vilket visade sig genom att personalen satt på kontoret med stängd dörr, upplevdes som stressad eller signalerade att de inte hade tid. Det gav avtryck på kvinnornas stödsökande arbete (jfr McCoy, 2006). Till exempel berättade Ida att hon enbart kontaktade personalen "när det verkligen, verkligen krisade", medan Lina vände sig till "tjejerna som bodde där för att prata".

Sammantaget kan vi se att kvinnorna *erbjöds* stöd under boendetiden, men att stödets organisering avgjorde huruvida det var nåbart för dem.

Att söka skydd undan våldsutövaren

Vid tiden för intervjun var samtliga kvinnor separerade från våldsutövaren och bodde i en egen bostad. Vägen dit var emellertid lång och snårig och för vissa kvinnor fortsatte både våldet och överlevnadsarbetet efter att de hade lämnat boendet.

Ett återkommande svar på frågan om vad som föranledde flytten från det skyddade boendet var att tingsrätten beslutade om umgänge mellan kvinnornas barn och före detta partner, tillika barnens pappa. Då boendet riskerade att röjas vid ett umgänge valde socialtjänsten i flera fall att avsluta placeringen. I andra fall sade kvinnorna själva upp boendeplatsen, eftersom umgänget inte gick att förena med boendets hemliga adress och förbud mot partnerkontakt. Här uppstod en krock mellan boendets regelverk och tingsrättens dom (jfr Pence, 2021). Följden blev att kvinnorna, och barnen, tvingades lämna boendet för att domen skulle kunna verkställas. De behövde därmed snabbt hitta en ny bostad.

För Julia sammanföll tingsrättens dom med att hon fick kvarsittanderätt till den bostad hon hade delat med våldsutövaren:

Då tvingades vi [flytta] tillbaka. [...] Det är det *sämsta* man kan göra. [...] Jag satt uppe på nätterna och bara bevakade allt. [...] En kväll när jag nickade till i soffan hörde jag nyckeln i låset och när jag försökte sätta på spärren rycktes den upp och då gick han på mig igen.

Likt Julia vittnade flera kvinnor om att våldet återupptogs vid hemkomsten och att de lämnades att skydda sig själva, eftersom alla insatser "dog" i samband med flytten.

Amanda beskrev att hon inte visste hur hon skulle skydda sig själv och sitt barn mot expojkvännens trakasserier, då kontakten med socialtjänsten avslutats och den säkerhetsplanering som gjordes vid flytten enbart utmynnade i en uppmaning att kontakta polisen eller socialjouren om situationen blev akut. "Vi gick inte ut på ett halvår. [...] Jag satt bara helt apatisk och väntade på att tiden skulle gå", återgav Amanda. Överlevnadsarbetet handlade här om att försöka utestänga våldsutövaren i fysisk bemärkelse, vilket kan betraktas som en respons på socialtjänstens underlåtenhet att skydda kvinnorna mot fortsatt våld efter boendetiden (jfr McCoy, 2006).

Att utestänga våldsutövaren var dock en omöjlig uppgift, då det domstolsbeslutade umgänget var förenat med obligatorisk kontakt. Kontakten blev en ny arena för våldsutövning, där männen gavs utrymme att fortsätta sina trakasserier utan represalier. Exempelvis kunde Julias exmake ringa henne hundra gånger inom loppet av några dagar, medan Malins exman uppsökte henne i hemmet under förevändning att han skulle lämna saker till barnen. Männen kontaktförsök medförde att kvinnorna återupptog kontakten med socialtjänsten. Här var kvinnornas överlevnadsarbete inriktat mot att söka skydd undan våldsutövaren, vilket ledde till ytterligare en skyddsplacering eller en ansökan om skyddade personuppgifter efter att en ny bostad hade ordnats. Att kvinnorna inte gavs tillgång till skyddsinsatser efter boendetiden gjorde således att de behövde söka hjälp på nytt. Det går med andra ord att urskilja ett glapp mellan kvinnornas behov och socialtjänstens initiala respons på deras situation (jfr Pence, 2021).

Etableringsarbete

Det skyddssökande arbetet kombinerades i regel med ett etableringsarbete, där kvinnorna försökte skapa en ny tillvaro i hemkommunen eller en ny kommun. Denna form av överlevnadsarbete påbörjades i samband med flytten och kunde fortgå lång tid efter att kvinnorna hade lämnat det skyddade boendet.

Ellen, som var "livrädd för att åka hem", bad socialtjänsten om hjälp med att hantera sitt och barnens mående. Det tog dock sju månader innan hjälpen sattes in, vilket innebar att Ellen lämnades ensam med den rädsla och ångest som flytten och barnens umgänge medförde. Även Amanda fick vänta på stöd, eftersom kommunens samtalsmottagning hade sex månaders kötid. Medan kön rörde sig framåt utsattes Amanda för ytterligare våld. Här ges den institutionella tiden, det vill säga den tid det tar att processa ett relationsvåldsärende, företräde framför kvinnornas behov av snabb hjälp (jfr Wilson & Pence, 2006). Mot bakgrund av Ellens och Amandas utsagor kan vi se att detta försvårade kvinnornas möjligheter att (åter)etablera sig i hemkommunen.

Från kvinnornas ståndpunkt var tillgång till långsiktig hjälp således en förutsättning för att de skulle kunna skapa en ny tillvaro efter boendetiden. I detta ingick tillgång till en permanent bostad. I intervjumaterialet finns flera berättelser från

kvinnor, vars överlevnadsarbete antog en bostadssökande form. En av dessa kvinnor var Jennifer, som tog hjälp av boendepersonalen för att hitta en lägenhet i en ny kommun. Lägenheten godkändes av hemkommunens socialtjänst, men när Jennifer ansökte om bistånd för hyran i den nya kommunen fick hon höra att den var för hög och hon beviljades därför bara en del av hyreskostnaden. Här synliggörs en institutionell barriär som begränsade kvinnornas möjligheter att byta bostadsort och gjorde dem beroende av socialtjänsten för att kunna etablera sig i en ny kommun (jfr Smith, 2005).

Etableringen kunde även försvåras av att socialtjänsten i den nya kommunen avvistade kvinnornas kontaktförsök. Det åskådliggörs av Ida, som möttes av en "barsk" socialsekreterare som klargjorde att Ida inte var socialtjänstens ansvar. "Det slutade med att jag ringde upp min gamla socialsekreterare och sa 'jag behöver hjälp, det är skriande'", berättade Ida. Socialsekreteraren kontaktade den nya socialtjänsten och Ida fick hjälp att komma i kontakt med kommunens samtalsmottagning. Ida uppsökte även barnenheten, då hon var orolig att hennes mående skulle påverka barnen. "Jag fick verkligen skrika på hjälp för att få hjälp", summerade Ida. Det blir här tydligt att etableringsarbetet krävde både tid och ansträngning (jfr Smith, 2005) eller som Ida uttryckte det: "Du får ingen hjälp gratis. Det är ingen som står med en silvertallrik och räcker över den till dig."

Diskussion

I artikeln har vi analyserat hur våldsutsatta kvinnor erfar och hanterar de institutionella förhållanden de möter i kontakt med socialtjänsten och skyddade boenden och de sätt på vilka dessa förhållanden möjliggör och begränsar deras tillgång till skydd och stöd. I linje med tidigare studier visar vår analys att socialtjänstens institutionella system framstår som fragmentiserat och komplext och att det krävs både tid och kraft för att hitta en socialtjänstenhet som tillhandahåller våldsspecifika insatser (Münger, 2015; Sivertsen, 2022). Det kan vara problematiskt för kvinnor som snabbt behöver undkomma en våldsam partner, men är tvungna att navigera mellan olika välfärdsaktörer och socialtjänstenheter och formulera sin våldsutsatthet för en rad handläggare innan de erbjuds plats i ett skyddat boende.

För att, som våldsutsatt kvinna, få tillgång till skydd och stöd förefaller det krävas ett visst mått av institutionell litteracitet (jfr McCoy, 2006). I vår analys är det exempelvis tydligt att kvinnor med tidigare erfarenhet av socialtjänsten har lättare att navigera i dess organisation. Detta eftersom de kan luta sig mot tidigare inhämtad kunskap om socialtjänstens institutionella system och regelverk, medan kvinnor som möter socialtjänsten för första gången behöver tillgodogöra sig sådan kunskap för att hamna rätt. Vår analys indikerar också att kvinnor som artikulerar sin situa-

tion på ett sätt som synliggör den fara de befinner sig i blir föremål för institutionell uppmärksamhet, då de därmed kvalificerar sig som "skyddsbehövande". Det sistnämnda åskådliggör ett institutionellt förhållande som begränsar våldsutsatta kvinnors tillgång till skydd och stöd. Detta förhållande beskrivs även i Ekströms (2016) avhandling om socialtjänstens stöd till våldsutsatta kvinnor, där det framkommer att vissa kommuner och socialsekreterare enbart beviljar skyddat boende till dem som bedöms ha ett uttalat skyddsbehov.

Att skydd är en central del av insatsen skyddat boende framgår även av Socialstyrelsens kvalitetsindikatorer för skyddade boenden, som innehåller en rad indikatorer som berör såväl fysiska skyddsanordningar som rutiner för att skydda de boende från fortsatt våld (Socialstyrelsen, 2020). Från våldsutsatta kvinnors ståndpunkt kan boendenas säkerhetsrutiner emellertid utgöra en inskränkning i vardagen (Arnell & Thunberg, 2023; Kjellberg, 2023). Detta blir särskilt märkbart om vi ser till den motsättning som uppstår mellan kvinnornas behov av autonomi och frihet och de säkerhetsregler som återfinns i privata och kommunala boenden. För de intervjuade kvinnorna utgör säkerhetsreglerna en paradox, eftersom de flyr från en låst och begränsad tillvaro och nu hamnar i ett liknande scenario (Fisher & Stylianou, 2019; Glenn & Goodman, 2015), medan våldsutövarna lever utan begränsningar (Skoog Waller, 2022). För att hantera denna paradox arbetar kvinnorna för att öka sin autonomi och frihet. Det här arbetet kan närmast beskrivas som en balansgång, där kvinnorna försöker överbrygga säkerhetsrestriktionerna utan att bryta mot dem, eftersom det kan leda till utskrivning från boendet. Ett annat sätt att hantera denna paradox är att försöka begripliggöra regelverket (jfr Glenn & Goodman, 2015). Här har vi funnit att kvinnorna anammar en institutionell förståelse, där alla förväntas ta ansvar för säkerheten i boendet. Denna förståelse kan härledas till Socialstyrelsens kvalitetsindikatorer, som anger att skyddsplacerade kvinnor ska medverka till både sin egen och sina medboendes säkerhet (Socialstyrelsen, 2020, s. 92). Säkerhet tycks här likställas med fysiskt skydd, medan skydd från nya (institutionella) former av kontroll och isolering inte beaktas (Goodman m.fl., 2020).

Det skydd som kvinnorna ges tillgång till under boendetiden kan således vara både villkorat och begränsande. Det kan dock vägas upp av det emotionella och praktiska stöd som erbjuds inom ramen för det skyddade boendet (Glenn & Goodman, 2015). I vår analys blir det emellertid synligt att det stöd som boendena erbjuder inte alltid kommer kvinnorna till del. Goda exempel beskrivs när personalen är lättillgänglig och kvinnorna kan använda dem för att få sina emotionella och praktiska stödbehov tillgodosedda. Samtidigt beskriver flera kvinnor att det var upp till dem att efterfråga stöd. Kvinnornas stödsökande arbete försvårades dock av att personalen uppträdde distanserat, stressat eller avvisade deras kontaktförsök. I dessa fall begränsade kvinnorna sitt stödsökande arbete genom att enbart kontakta personalen i krissituationer

eller söka stöd hos andra skyddsplacerade kvinnor.

Kvinnornas stödsökande arbete fortsatte efter att de hade lämnat det skyddade boendet, men nu handlade det om att få tillgång till stöd för att kunna etablera sig i hemkommunen eller en ny kommun. Det framgår här att kvinnor som återvänder till sin hemkommun får vänta länge på stöd. Likaså beskrivs det utdragna arbetet för att accepteras som biståndssökande i en ny kommun. Det får konsekvenser för kvinnorna, vars möjligheter att etablera sig i hemkommunen försvåras av att de inte ges tillgång till insatser efter boendetiden. Det gäller i synnerhet för kvinnor vars våldsutövare tilldelas umgänge med barnen. Dessa kvinnor tvingas till fortsatt kontakt med våldsutövaren (jfr Skoog Waller, 2022) samtidigt som de varken ges tillgång till skyddsinsatser eller får hjälp att utveckla strategier för att skydda sig själva och sina barn. Följden blir att kvinnorna reviktimeras och återigen behöver söka skydd via socialtjänsten. Här framträder en oklar institutionell ansvarsfördelning som bidrar till att ett livsviktigt säkerhetsarbete förläggs på de våldsutsatta kvinnorna. När socialtjänsten beviljar bistånd till kostsamma skyddsplaceringar utan att tillförsäkra att en långsiktig och varaktig plan finns att tillgå finns en risk att biståndet blir kontraproduktivt och att kvinnorna fortsatt tvingas leva med hot och våld.

Från våldsutsatta kvinnors ståndpunkt framstår de institutionella förhållanden som omger skyddat boende således som komplexa och svårhanterliga, vilket medför att de behöver mobilisera både styrka och handlingskraft för att få tillgång till skydd och stöd innan, under och efter vistelsen i skyddat boende. Mot bakgrund av vår analys går det vidare att tala om ett villkorat skydd och stöd, där kvinnorna behöver foga sig efter de institutionella rutiner och praktiker som organiserar de skyddade boendenas verksamhet. Dessa fynd utgör ett viktigt bidrag till den befintliga forskningen om skyddat boende, eftersom de synliggör hur denna insats ter sig från våldsutsatta kvinnors perspektiv.

Tack!

Vi vill rikta ett stort tack till studiens deltagare. Tack också till Majken Jul Sørensen, docent i sociologi vid Karlstads universitet, för värdefull feedback på artikelmanuset.

Referenser

- Arnell, L. & Thunberg, S. (2023) Young children's lives at domestic violence: mothers' perspectives on their children's experiences. *Child and Adolescence Social Work Journal* [Publicerad online].
- Arnell, L., Vikander, M. & Strand, S. (2024) Skyddade boenden: idéburna organisationers betydelse. *Socialmedicinsk tidskrift*, 100(6): 800–809.
- DeVault, M. & McCoy, L. (2006) Institutional ethnography: using interviews to investigate ruling relations. I: D.E. Smith (red.) *Institutional ethnography as practice* (s. 15–44). Rowman & Littlefield Publishers.
- Eduards, M. (2002) *Förbjuden handling: om kvinnors organisering och feministisk teori*. Stockholm: Liber.
- Ekström, V. (2016) *Det besvärliga våldet: socialtjänstens stöd till kvinnor som utsatts för våld i nära relationer*. Diss. Linköpings universitet.
- Ekström, V. (2019) Gränsytor under förhandling: om socialtjänstens ansvar för stöd till kvinnor som utsatts för våld i nära relationer. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 25(3–4): 269–286.
- Enander, V., Holmberg, C. & Lindgren, A-L. (2013) *Att följa med samtiden: kvinnojour rörelse i förändring*. Stockholm: Atlas Akademi.
- Etikprövningsmyndigheten (2023) *Vägledning om etikprövning av forskning på människor*. [<https://etikprovning.se/wp-content/uploads/2023/12/Vagledning-om-etikprovning-EPM.pdf>].
- Fisher, E.M. & Stylianou, A.M. (2019) To stay or to leave: factors influencing victims' decisions to stay or leave a domestic violence emergency shelter. *Journal of Interpersonal Violence*, 34(4): 785–811.
- Glenn, C. & Goodman, L. (2015) Living with and within the rules of domestic violence shelters: a qualitative exploration of residents' experiences. *Violence Against Women*, 21(12): 1481–1506.
- Goodman, L.A., Epstein, D., Hailles, H.P., Slocum, A., Wolff, J., Coyne, K. & McCraney, A. (2020) From isolation to connection: the practices and promise of open domestic violence shelters. *Journal of Interpersonal Violence*, 37(9–10): 1–28.
- Gregory, K., Nnawulezi, N. & Sullivan, C.M. (2021) Understanding how domestic violence shelter rules may influence survivor empowerment. *Journal of Interpersonal Violence*, 36(1–2): 402–423.
- Gruber, S. (2022) Dorothy Smith: människors vardagliga erfarenheter och samhällets styrande relationer. I: T. Mattson & E. Andersson. (red.) *Teorier för socialt arbete: normalitet, förkroppsligad erfarenhet och motstånd* (s. 175–186). Malmö: Gleerups.
- Helmersson, S. (2017) *Mellan systemskap och behandling: omförhandlingar inom ett förändrat stöd-fält för våldsutsatta kvinnor*. Diss. Lunds universitet.
- Holmberg, C. & Bender, C. (1998) *Våld mot kvinnor: män i kris*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Jonassen, W. & Skogøy, E. (2010) *"Et hjem for oss, et hjem for deg": en studie om endring i bruker-sammensetning og bruk av krisesentrene*. Oslo: Nasjonal kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.
- Jämställdhetsmyndigheten (2022) *Skyddade personuppgifter: oskyddade personer*. [https://jamstalld-hetsmyndigheten.se/media/bdog4rrb/2022_10-delrapport-skyddade-personuppgif.pdf].
- Kiamanesh, P. & Hauge, M-I. (2019) "We are not weak, we just experience domestic violence": immigrant women's experiences of encounters with service providers as a result of domestic violence. *Child & Family Social Work*, 24(2): 301–308.
- Kjellberg, J. (2023) *Fri från (efter)våldet? Om partnervåldsutsatta kvinnors motstånd, uppbrott och stödbehov*. Diss. Uppsala universitet.
- Lag 2003:460 om etikprövning av forskning som avser människor.

- Lauri, M. & Lauri, J. (2023) In the business of gendered violence: the private shelter discourse in Sweden. *Critical and Radical Social Work* [Publicerad online].
- Liodden, T. (2024) Hva jeg fikk til med institusjonell etnografi – og hva jeg ikke fikk til. I: M. Mangset, H.M. Ihlebæk, T. Nordberg & A.B. Leseth (red.) *Tett på profesjon, arbeid og politikk: kvalitative metodeutfordringer og verktøy for å løse dem* (s. 93–110). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Magnussen, M-L. & Nilsen, A.C.E. (2023) Innledning: å forske med institusjonell etnografi. I: M-L. Magnussen & A.C.E. Nilsen (red.) *Erfaringer med institusjonell etnografi* (s. 9–21). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- McCoy, L. (2006) Keeping the institution in view: working with interview accounts of everyday experiences. I: D.E. Smith (red.) *Institutional ethnography as practice* (s. 109–125). Rowman & Littlefield Publishers.
- Münger, A-C. (2015) "Leva ett så normalt liv som möjligt. Det är där hjälpen ska sättas in": en brukarundersökning om sex stockholmskommuners arbete mot våld i nära relationer. Stockholm: FoU Nordväst.
- Mykhalovskiy, E. & McCoy, L. (2002) Troubling ruling discourses of health: using institutional ethnography in community-based research. *Critical Public Health*, 12(1): 17–37.
- Nilsen, A.C.E. & Breimo, J.P. (2023) *Institusjonell etnografi: en innføring*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Pence, E. (2021) The institutional analysis: matching what institutions do with what works for people. I: P.C. Luken & S. Vaughan (red.) *The Palgrave handbook of institutional ethnography* (s. 329–356). Palgrave Macmillan.
- Proposition 2023/24:31 *Stärkta rättigheter för barn och vuxna i skyddat boende*.
- Sevigny, C.A. (2012) *Starting from refugees themselves: sketch for an institutional ethnography of refugee resettlement*. Toronto: Canadian Association for Refugee and Forced Migration Studies.
- Sivertsen, K. (2022) Brukerstudie: voksne voldsutsattes erfaringer og behov i møte med hjelpeapparatet. I: S. Økland Jahnsen (red.) *Krisesenter: kommunenes arbeid og oppfølging i reetableringsfasen*. Bergen: Norwegian Research Centre.
- Skoog Waller, S. (2022) *Utan mig är du helt ensam: kvinnors levda erfarenheter av omgivningens och samhällets ensamgörande i spåren av mäns våld och eftervåld*. Högskolan i Gävle.
- Smith, D.E. (2005) *Institutional ethnography: a sociology for people*. AltaMira Press.
- Socialstyrelsen (2020) *Kartläggning av skyddade boenden i Sverige*. [<https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/ovrigt/2020-6-6817.pdf>].
- Socialstyrelsen (2023) *Våld i nära relationer: handbok för socialtjänsten, hälso- och sjukvården och tandvården*. [<https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/handbocker/2023-6-8592.pdf>].
- Socialstyrelsen (2024) *Socialstyrelsens utredningar av vissa skador och dödsfall 2022–2023*. [<https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/ovrigt/2024-1-8880.pdf>].
- Thunberg, S. & Arnell, L. (2024) The process of leaving a domestic violence shelter for mothers and children. *Child & Family Social Work* [Publicerad online].
- Ulmestig, R. & Panican, A. (2016) Socialt medborgarskap och möjligheten till ett självständigt liv: ekonomiskt bistånd för kvinnor som har lämnat en våldsam partner. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 22(3–4): 323–339.
- Weinehall, K. & Jonsson, M-L. (2009) Women under protection: in hiding from violent men. *International Journal of Social Welfare*, 18(4): 419–430.
- Wilson, A. & Pence, E. (2006) U.S. legal interventions in the lives of battered women: an indigenous assessment. I: D.E. Smith (red.) *Institutional ethnography as practice* (s. 199–225). Rowman & Littlefield Publishers.

Wood, L., Heffron, L.C., Voyles, M. & Kulkarni, S. (2020) Playing by the rules: agency policy and procedure in service experience of IPV survivors. *Journal of Interpersonal Violence*, 35(21–22): 4640–4665.

Forum:

Peter Dellgran

Att teoretisera:

en artikel, ett exempel, en appell

Peter Dellgran är professor emeritus i socialt arbete vid institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet

Kontakt: peter.dellgran@socwork.gu.se

En artikel

Hur många av oss kan räkna med hjälp från våra nära och kära om vi får kännbara ekonomiska bekymmer som vi inte kan lösa på egen hand? Om det är riktigt illa, och jag drar mig för att gå till socialkontoret – vilket många gör – kan jag då vända mig till någon i familjen, slakten eller vänkretsen? Och hur ska jag då på bästa sätt lägga fram mitt dilemma, utan att äventyra den aktuella relationen, skapa konflikter eller skuld- och andra obehagskänslor hos mig själv och den andre?

Ungefär så heter det i ingressen till en artikel som Majen Espvall och jag skrev tillsammans inom ramen för ett större forskningsprojekt om informellt ekonomiskt stöd, finansierat av dåvarande FAS (numera Forte). Artikeln, som nu har ett antal år på nacken, döptes till *Reciprocitetens villkor. Om informellt ekonomiskt stödutbyte* (Espvall & Dellgran, 2006). Detta är historien om dess tillkomst, och de mer eller mindre (o)medvetna överväganden som låg till grund för hur den kom att skrivas. Men syftet är inte enbart att rekonstruera vägen fram till den färdiga texten. Genom att sätta fingret på vad och hur vi gjorde, vilket resulterade i en teoretisering av den komplexa dynamik som präglar mellanmänniskt utbyte av hjälp, stöd och omsorg, är ambitionen också att illustrera en så kallad *konfigurativ teoretisering* som kan användas för att fånga sociala processer och kausal komplexitet (Furnari m.fl., 2021).

Att i generella ordalag eller i mer konkreta former ägna sig åt teoretiseringens konst och utmaningar har under de senaste decennierna kommit att bli en snabbt växande samhällsvetenskaplig genre. Ett vetenskapsfilosofiskt intresse för teori och andra kunskapsformer har förvisso funnits allt sedan de gamla grekerna, och många har under årens lopp sagt kloka saker om teori som fenomen och begrepp, men också som praktik. Men ett nymornat intresse har vi kunnat bevittna; ett växande antal texter om teoretisering, som i likhet med kurser i forskningsmetodik borde vara ett naturligt och obligatoriskt inslag i varje forskarutbildning värd namnet, har publicerats de senaste åren.

Med det här bidraget vill jag således även inspirera till just teoretisering – det stundtals mödosamma kognitiva hantverk som föregår teori, och som vi behandlar i doktorandkursen "Att teoretisera i samhällsvetenskap" som ingår i nationella forskarskolan i socialt arbete. Det kanske mest övertygande argumentet för att utveckla vår förmåga att teoretisera, förutom att få en bättre förståelse för vad teori är eller kan vara, är att i princip all vetenskap kan beskrivas som en "... conversation between rigor and imagination" (Abbott, 2004, s. 3). Vår förmåga till föreställning och fantasi – i ett metodiskt och analytiskt samspel mellan identifierade fenomen och vårt tankearbete för att begrunda, förstå eller förklara dessa – är med andra ord oundvikliga ingredienser i all forskning. Utgångspunkten här är att teori ska ses som ett hantverk som kan läras och utvecklas, snarare än bara en svart låda för oreflekterad beundran och med magiska krafter.

Projektet och kontexten

Det är således *teori som process* och som en produkt av *en praktik*, inte *teori som objekt och text*, som här står i fokus. Men först några ord om det projekt som artikeln härstammar från: *Försörjning mellan autonomi och beroende: en studie av det sociala nätverkets kapaciteter och informellt stöd*. Det övergripande syftet var att undersöka omfattning, karaktär och sociala aspekter av informellt ekonomiskt och materiellt stöd och de principer för stödutbyte som finns inom och utanför de traditionella släktskapsrelationerna, samt hur ansvar, förpliktelser och åtaganden formar och formas av våra sociala relationer. Förutom kvalitativa intervjuer genomförde vi en större och mer strukturerad telefonintervjuundersökning med totalt 500 svarande för att undersöka förekomst och variationer av stöd i form av lån eller gåvor mellan olika grupper, men även upplevelser av reciprocitet och konflikter samt normer och attityder till den här typen av informellt stöd.

Vi närmade oss de här frågorna från två olika håll. Majen hade tidigare forskat om socialt stöd, men saknade djuplodande studier som specifikt handlade om utbyte av ekonomiskt och materiellt stöd. Själv hade jag ägnat mig åt fattigdomsrelaterade frågor, bland annat relaterade till ekonomiskt bistånd och övermäktiga skulder, och saknade forskning om vilken roll informellt stöd spelar för våra samtida försörjningsbetingelser. Vi slog ihop våra intressen och lyckades få finansiering för ett projekt i en skärningspunkt.

Detta utgjorde det rent vetenskapliga argumentet för projektet. Men det fanns också ett allvarigare och mer samhällsrelaterat motiv, nämligen de fördelningspolitiska försämringar och socialpolitiska åtstramningar som hade genomförts i Sverige och många andra länder, i vissa fall redan från 1980-talets inledning. Frågan som vi ställde var vilken förmåga de privata sociala nätverken har för att tillmötesgå en sådan ansvarsförskjutning från offentliga till privata omsorgs- och försörjningsarrangemang. Med de kraftigt växande inkomstskillnader och fattigdomstendenser – med allt fler hushåll med knappa marginaler – som präglat det svenska samhället sedan artikeln skrevs har frågan om informellt ekonomiskt stöd knappast förlorat sin aktualitet – snarare tvärtom. Vår större enkät visade dessutom att mer utsatta grupper, till exempel arbetslösa och långtidssjuka, i större utsträckning dels tvingas till privata lån och skulder, dels oftare hamnar i konflikter i samband med den typen av stöd (Espvall & Dellgran, 2010). Detta innebar för övrigt att vi i ett senare forskningsprojekt kom att undersöka hur sociala relationer förändras i samband med långtidssjukskrivning (Espvall & Dellgran, 2016).

Frågan om de sociala nätverkens kapacitet bottenar dessutom i den segslitna sociologiska och politiska (läs: konservativa) föreställningen om att välfärdsstatens framväxt har inneburit att släkt- och familjesolidaritet och informella omsorgsrelationer trängts undan. Om detta råder det dock delade meningar: vissa forskare hävdar att det

finns empiriskt stöd för att en välutvecklad välfärdsstat – med hög sysselsättningsnivå och ett välfungerande socialförsäkringssystem – snarare skapar goda strukturella förutsättningar för ett solidariskt civilsamhälle och bärkraftiga sociala nätverk (Salamon & Sokolowski, 2003). Och i så fall borde även det omvända gälla; en nedmontering av de offentliga systemen riskerar att undergräva det sistnämnda. Till detta återkom vi också själva, till exempel i Dellgran m.fl. (2012).

Formen och några normbrytande egenheter

Innan jag beskriver själva innehållet och resultaten i den aktuella artikeln – som enbart bygger på de kvalitativa intervjuerna – är det värt att notera hur det hela pakerades. Tvärtemot vad konventionen påbjuder saknas för det första ett inledande och mer regelrätt teoriavsnitt. Det finns några smärre teoretiska fragment insprängda här och var men vi *utgår* således inte från en sammanhållen teori, varken som begreppsligt ramverk, blickstyrande perspektiv, analytisk verktygslåda eller vars tillämpningspotential, förklaringsvärde, hållbarhet eller sanningshalt ska prövas. Vårt uppsåt var att beträda det som brukar benämnas som ”upptäckstens väg” (*context of discovery*), inte ”bevisets väg” (*context of justification*), på vilken teorier ska bekräftas eller falsifieras (Reichenbach, 1938).

Vi bryter således med den monolitiska norm som numera styr vetenskapligt skrivande, oavsett om detta utgår från deduktiva, induktiva eller abduktiva slutledningsmodeller, handlar om kvantitativa eller kvalitativa studier eller vilken disciplin det rör sig om. Den textstrukturella logik som är förhärskande i kvantitativa (och positivistiska) traditioner har med tiden blivit en självklarhet även i kvalitativt orienterade sammanhang. Det gäller framför allt den numera dominerande publikationsformen vetenskaplig artikel, men också för monografier, doktorsavhandlingar och studentuppsatser på grund- och mastersnivå. Tidig socialisering, sa Bill, tidig disciplinering, sa Bull. Enligt mallen måste alla vetenskapliga skribenter redan inledningsvis – efter sedvanlig presentation av syfte, frågeställningar och tidigare forskning på området – förhålla sig till eller förankra sin studie i etablerade teoribildningar eller begreppsvärldar, vilket ju blir paradoxalt om själva syftet och slutmålet är teori, det vill säga ett mer eller mindre modest förslag på hur världen *kan* te sig, förklaras eller förstås – inte hur den faktiskt är beskaffad.

Ledande internationella tidskrifter och väletablerad metodlitteratur regerar i dag över våra uppfattningar om hur ett vetenskapligt arbete ska redovisas och presenteras. Kravet på ett inledande teoriavsnitt har formaliserats och institutionaliserats. Den här typen av normer formerar våra tankesätt och beteenden och har naturligtvis både sina förtjänster och brister. En doktrinär ordning med standardisering och tydliga regler kan reducera osäkerhet och ångest och förenkla den akademiska tillvaron en

smula. Men den hårda praxis som gäller kan också beskrivas som en tvångströja och ett hinder för kreativitet (Sandberg & Alvesson, 2021; Swedberg, 2014a). Den får oss att tro att det mest gångbara och giltiga med teori är att ”färdig” och väletablerad sådan är till för att (enbart) användas som analytiska redskap. Men att enbart bygga sina analyser på diverse teoretiska berömdheter, och utan att utmana dessa, riskerar dessutom att vi bara uppträder som konservativa förvaltare av det redan sagda. Och att teori reduceras till prestigefull symbolik eller ren utsmyckning; ett garnityr eller en representativ galjonsfigur utan någon reell funktion mer än att blända läsaren med lite ”bling bling”, eller signalera att författaren tillhör en exklusiv grupp och/eller är synnerligen väl bevandrad i en viss tradition.

I ett historiskt och etymologiskt ljus ter sig synen på teori som (enbart) objekt och tankegodis som ska deklarerats initialt som märkligt. I den grekiska filosofin, där begreppet spelade en viktig roll, finner vi de mer ursprungliga betydelseerna i form av att *betrakta*, *begrunda*, *kontempera* och sedermera (i latinskt språkbruk) även *spekulera*. Teori handlar här genomgående om verb – inte fasta ting. Pythagoras lär ha myntat metaforen för teori som ”de åskådare som sitter på läktaren vid de olympiska spelen, och löpande kommenterar det som sker på arenan” (Liedman, 2013). På så vis handlar teori om hur vi av egen kraft begrundar och tolkar det vi tycker oss se – inte om bruket av andras tankar och texter som ska styra och begränsa vår uppfattningsförmåga eller inordna vårt empiriska material i en viss tolkningsram.

För det andra innehåller vår artikel inte några intervjuцитat överhuvudtaget, vilket kan te sig minst sagt förvånande med tanke på att det handlar om kvalitativ forskning. Vi hänvisar till vad våra respondenter delgav oss, men bara i mer generaliserade och sammanfattande ordalag med avseende på både återkommande och mer varierande utsagor. Även på denna punkt är vi således normbrytare.

För det tredje skrevs artikeln på svenska och publicerades i *Socionomens forskningssupplement*. Numera kan tyvärr även detta ses som ett mindre brott mot en allt starkare norm om att det för vår meritering och våra akademiska karriärmöjligheter är synnerligen viktigt med publicering i internationella journaler (gärna med hög impakt). Utan artiklar av sådan sort göre sig den som aspirerar på att bli befördrad till docent eller professor icke till besvär, varför sammanläggningsavhandlingar har blivit allt vanligare även i samhällsvetenskap och humaniora. Trycket på internationell publicering, och att vi ska skriva artiklar för brinnande livet, har ökat avsevärt sedan början av 2000-talet, bland annat på grund av att resursfördelningen till universiteten, fakulteterna och institutionerna i ökad utsträckning har grundats på prestationer i form av bibliometriska storheter. Dessa krav var något mildare när vi skrev den aktuella artikeln. Men framför allt ville vi presentera vår studie för yrkesverksamma i Sverige som dagligdags möter människor tyngda av ekonomiska skuldbördor – inte sällan i kombination med fattigdom, missbruk, psykisk ohälsa eller annan

social problematik.

Detta har emellertid inneburit att artikeln inte har fått samma spridning inom det internationella vetenskapsfältet som den (kanske) hade fått om den publicerats på engelska. Enligt gängse sökmotorer har artikeln bara citerats i en vetenskaplig publikation två gånger (varav en av oss själva, vilket ju inte kan tillmätas någon vikt). Samtidigt ska man komma ihåg att närmare 90 procent av alla samhällsvetenskapliga artiklar inte blir citerade alls under fem år efter publicering (Alvesson m.fl., 2017). Vi är i gott sällskap med andra ord – och får trösta oss med att våra andra texter har fått större spridning. Dessutom lever vi i osäkerhet om hur många som faktiskt har läst artikeln, än mindre om hur många som i så fall fick ut något av den. I övrigt renderade artikeln marginell medial uppmärksamhet (några pratminuter i ett par dagspressartiklar).

Socionomen lade efter en publicistisk bedömning tyvärr ned sitt forskningssupplement för några år sedan. Samtidigt har de akademiska incitamenten för att skriva på svenska, i likhet med att skriva essäer, populärvetenskap eller så kallade gråpublikationer (forskningsrapporter som inte granskats i vederbörlig akademisk ordning), minskat dramatiskt under de senaste femton åren. Inom i stort sett alla vetenskapsområden, det vill säga även inom humaniora, har den relativa andelen av sådana publikationer stadigt minskat.

En fjärde iakttagelse är att vi inte nämner begreppet teoretisering i artikeln. Vi var möjligen en aning rädda för att uppfattas som pretentiösa och nöjde oss med att kalla slutresultatet för en modell. Däremot saknar artikeln *inte* referenser till annan litteratur. Att inte referera till andra i ett vetenskapligt verk är ett grovt akademiskt brott, men inte en helt oskuldsfull praktik. Att referera kan ha sina randiga skäl och alla handa funktioner: några har kognitiva förtecken, andra är mer sociala till sin natur (och avslöjar därigenom mer om författaren själv än om forskningsområdet i fråga). Det sistnämnda gäller inte minst referenser av mer teoretisk karaktär (Uhnöo, 2012).

Konfigurativ teoretisering – ett exempel

En av förgrundsgestalterna i den (väckelse-)rörelse som har utmärkt det ökade intresset för teoretisering under det senaste decenniet har utan tvekan varit Richard Swedberg. I en ansevärd mängd artiklar och böcker har han med enfaset argumenterat för att teoretisering ska ses som en praktik som både kan och ska stimuleras, tränas och utvecklas (Swedberg, 2012, 2014 a,b). Men egentligen är detta en fortsättning på en mycket längre inomvetenskaplig, epistemologisk diskussion om kunskapsformernas väsen, inbördes relationer och betydelse för vår kunskap och uppfattning om verkligheten och världen i stort. Det senaste intresset har beskrivits som en tredje och mer pragmatisk våg. Den första vågen kan hänföras till 1950-talets explosiva intresse

för teorikonstruktion, medan den andra hänsyftar på den initialt snabbt växande populariteten som Glaser och Strauss (1967) "grounded theory" erhöill. Intresset för det sistnämnda tycks ha falnat, inte minst för att den sedermera har kommit att beskrivas som en arbetsmetod snarare än en uppmuntran till teoretisering (se t.ex. Tavory, 2016).

Inte bara nytt under solen med andra ord, vilket inte heller gäller några av de centrala komponenterna i teoretiseringen: de heuristiska metoderna. För den hugade av sådana är Abbott (2004) en mindre guldgruva, men även hos äldre klassiker på området som Mills (1959) och Becker (1998) finns en hel del matnyttigt att hämta. Inte minst har intresset för metaforer som tankeutvidgande knep fått ett påtagligt uppsving (Alvesson & Sandberg, 2021; Liljegren & Saks, 2017; Swedberg, 2020).

En speciell variant som har fått ökad spridning under senare år är *konfigurativ teoretisering*. Inte minst inom organisationsforskningen har man uppmärksammat behovet av en teoriutvecklande ansats som tar hänsyn till den komplexa kausalitet som utmärker sociala fenomen där en mångfald av påverkande omständigheter och faktorer på olika nivåer samverkar, eller motverkar varandra, på alternativa och icke givna sätt vad gäller skeenden, utfall och förändring (Tsoukas, 2017; Furnari m.fl., 2021). Den artikel som här står under lupp är just ett exempel på en konfigurativ ansats. Även om det aldrig är särskilt enkelt att i efterhand redogöra för en kognitiv process, och att den sällan ter sig så rationell och systematisk som vi skulle vilja, framträder i vårt exempel ändå de bärande delar och steg som utmärker en konfigurativ ansats. Det handlar för det första om "scoping": att i sitt empiriska material identifiera relevanta attribut och förhållanden som verkar ha en plausibel inverkan på det utfall eller den process man är intresserad av. I ett andra steg görs en "linking", det vill säga en specificering av hur dessa olika attribut på alternativa sätt kan kopplas sinsemellan. Det tredje steget, "naming", innebär förutom att namnge de mekanismer och samband som framträder också att binda samman delarna till en *orkestrerande* och mer övergripande helhet. För vart och ett av dessa steg föreslår Furnari m.fl. (2021) särskilda heuristiska konstgrepp, till exempel att ställa sig frågan: vad framträder *inte* i vårt empiriska material? Vad nämner till exempel de intervjuade *inte* – och varför?

I summerande ordalag kom vi för det första att identifiera tre huvudkategorier av verksamma omständigheter som i olika konfigurationer kan bidra till stöd (eller uteblivet stöd), nämligen resurser, situationella faktorer och relationella aspekter. De *situationella* faktorerna inkluderar själva stödbehovet (och hur detta framställs och förmedlas), ändamålet (till vad man vill/behöver ha hjälp) samt stödbehovets orsaker. På den här punkten uppträder mer eller mindre legitima anledningar och ändamål som det kan bli diskussion om. Ekonomiska problem i samband med missbruk kan till exempel leda till svårhanterbara skuldförhållanden och konflikter. Till de *relationella* aspekterna hör bland annat stödgivarens *motiv* (förpliktelse, altruism, egoism

etc.) men också den myckna förekomsten av emotioner. Inslaget av kulturellt inbäddade emotioner, och kontrahenternas känslor som till exempel skuld, skam, rädsla, avund eller misstro, spelar stundtals stor roll i sammanhanget. En särskild relationell aspekt är vad vi benämner som parternas *stödshistoria*, det vill säga i vad mån deras tidigare relation har inkluderat stöd av olika slag. Ömsesidigt stöd kan var en tillgång och trygghet för många, medan enkelriktat sådant kan utveckla sig till en trasslig historia. Om det vill sig illa kan familje- och släktrelationer förstöras och vänner förloras, vilket de allra flesta är djupt medvetna om.

Många påverkande omständigheter kunde vi således identifiera, gruppera och benämna. I centrum för det hela placerade vi dock *förhandling*, vilket vi menar utgör den orkestrerande mittpunkten i den här typen av sociala mikroprocesser. Orkestreringen är den process i vilken involverade omständigheter och betydelsebärande faktorer aktiveras, dirigeras och sätts i en rörelse i vilken de kan verka såväl *med* som *mot* varandra. Dessa förhandlingar är inte alltid explicita, men inkluderar alltid någon form av överenskommelse, och förs mellan parter i en asymmetrisk maktrelation (någon befinner sig i en behovssituation och därmed i underläge gentemot en presumtiv stödgivare).

För båda parter inrymmer varje förhandling ett visst mått av reflexivitet kring sociala konsekvenser, kulturella normer och den ömsesidighet (omedelbar eller mer långsiktig) som begreppet reciprocitet tar fasta på. Med varje stödutbyte följer ett potentiellt socialt pris: "vad innebär detta för vår relation på sikt?". Och varje framställan om stöd och hjälp riskerar att bli föremål för moralisk prövning som delvis kan beskrivas i termer av värdiga och ovärdiga stödmottagare, det vill säga den typ av normer som är inbäddade i våra selektiva socialpolitiska system och som historiskt har haft en central roll i fattigdomsfrågan. Vi noterade också hur man i vissa fall utvecklar informella regler för vilket stöd som är gångbart, och hur detta ska regleras, vilket vi benämner som *stödscrip*ts. En sådan skuldreglering kan också göras i olika valutor: en avbetalning eller motprestation kan bestå av annan typ av stöd. Reciprocitet är därför inte bara en kulturell norm eller moraliskt rättesnöre utan också något som skapas och omskapas i förhandlingsprocesser.

Inslaget av reflexivitet har ökat genom den fortlöpande moderniseringen och den tilltagande individualiseringen. I likhet med andra områden för mänsklig interaktion har sociala band och äldre moral i form av kulturellt givna förpliktelser och ansvarsförhållanden gradvis luckrats upp och successivt kombinerats med andra normer, vilket också tycks ha inneburit ett ökat inslag av moralisk ambivalens, emotionell dissonans och osäkerhet hos många. Detta reser också frågan om betydelsen av eventuella kulturella skillnader i synen på reciprocitet, men även av mer psykologiska faktorer och individuella förhållningssätt. För en del är bara tanken på att stå i skuld till någon, oavsett det rör sig om en gåva, ett lån eller en tjänst in natura – och

den ofrihet och det beroende som kan följa – på gränsen till outhärdlig. Vissa kan (eller tvingas till att) ha en mer restriktiv syn på rättvisa eller på vikten av reciprocitet, medan andra tycks ha en mer lättsam inställning till bristande ömsesidighet eller en större fördragsamhet med ojämna relationer.

En central utgångspunkt för den konfigurativa teoretiseringen är synen på kausal komplexitet som en situation eller process i vilken ett givet utfall kan vara ett resultat av flera olika kombinationer av påverkande faktorer. Detta innebär också att olika konfigurationer kan leda till *samma* utfall eller fenomen. Det handlar med andra ord om *ekvifinalitet*, det vill säga idén att ”ett system kan nå samma stadium från olika initiala omständigheter och på olika vägar” (Katz & Kahn, 1978, s. 30, min översättning). Det gäller inte minst vår här diskuterade dramatik: en lång rad av situationella, relationella, kulturella och psykologiska faktorer kan i olika kombinationer ge upphov till samma resultat, det vill säga att någon form av stödutbyte sker eller uteblir.

Är det då en teori?

I vår artikel beskrev vi hur retrospektiva, nutida och prospektiva aspekter binds samman i en interaktiv och cirkulär process för hur mellanmänniskt, informellt stöd förhandlas och förhåller sig till kulturellt men också välfärdsstatligt inbäddade normer om självständighet, ansvarstagande, reciprocitet och solidaritet. Jag har redan nämnt att vi inte benämnde detta som en teori. Vi kunde generera en del frågor och hypoteser som vi nyttjade i den större enkäten – vilket ju är en högst rimlig och legitim funktion för en teori – men räcker det för att benämna det hela som en teori?

Det beror naturligtvis på vad vi menar med teori som substantiv. Även om vi kan enas om att all teori konstitueras av abstraktioner och förenklingar av världen, varierar såväl dess symboliska och sociala värde som dess reella innebörd, mening och praktiska funktion mellan akademins olika delar (Corvellec, 2013). För att i någon mån fånga komplexiteten i det sistnämnda kan man vända sig till en del typologier, till exempel Mertons (1949) attraktiva distinktion mellan ”grand theories”, ”middle-range-theories” och ”minor working hypothesis”. Just ”middle-range theory” – som vårt exempel skulle kunna liknas vid – nämns ofta i samband med empiribaserad teoretisering och teorikonstruktion, även om begreppet i sig har blivit omtvistat (Sohlberg, 2018).

Ett senare exempel är Sandberg och Alvessons (2021) mer pluralistiska systematik som bygger på att följande strukturella element krävs för att något ska kunna kallas för teori i vetenskaplig bemärkelse: (1) ett *syfte* (till exempel att förklara, förstå eller ompröva tidigare tankemönster); (2) avse ett visst avgränsat *fenomen*; (3) erbjuda någon form av *begreppslig* ordning; (4) avsikt att bringa *intellektuell insikt* bortom ”common sense” och etablerade föreställningar; (5) *relevanskriterier* för att pröva dess

giltighet och användbarhet; (6) *empirisk* underbyggnad samt (7) en *begränsning* med avseende på appliceringsmöjligheter.

Om detta kan sägas mycket: syftet med en teori kan till exempel utgå från ett visst kunskapsintresse (tekniskt-instrumentellt, hermeneutiskt eller emancipatoriskt), och fenomenet kan både vara något som är väletablerat, eller något som forskaren själv konstruerar. Men med utgångspunkt i dessa kriterier presenteras fem olika teori-typer: förklarande (vanligtvis mer positivistiskt orienterade); förståelseinriktade (ofta hermeneutiska och kvalitativa, inriktade på mening och betydelse); "ordnande" (för kategorisering och klassificering); "möjliggörande" (hur fenomen produceras eller reproduceras i specifika processer) samt avslutningsvis "provocerande teori", med det primära syftet att påvisa mer "störande" sätt att betrakta ett visst fenomen.

Uppfyller vi då alla kriterier för att få kalla vår slutprodukt om reciprocitetens villkor en teori? Syftesmässigt och relevansmässigt är vi i hamn. Vi tar oss an ett fenomen. Det finns också en viss begreppsordning och empirisk grund. Anspråket är avgränsat och vi berör tillämpningsmöjligheterna på andra områden, i det här fallet andra former av stödutbyte. Huruvida vi har varit behjälpliga med intellektuell insikt bortom *det redan bekanta* är väl däremot upp till andra att bedöma. Vad är det då för typ av teori? Det enkla svaret är att den multipla ambitionen – att såväl identifiera verksamma omständigheter och faktorer som *förklara* varför stöd blir till eller uteblir, som att *förstå* hur det hela går till – gör att vi landar i en slags teoritypisk hybrid. Och så är det väl ofta; idealtyper uppträder i princip aldrig i sina renodlade former.

Teoretiseringens väsen och stötestenar

Klassiska eller samtida samhällsvetenskapliga teorier kan vara lockande och kraftfulla perspektiv, hypotesgeneratorer och analysverktyg som behövs för att utkristallisera väsentligheter. Genom att avgränsa, rensa och sortera förmår de oss att se och förstå vad som annars förblir dolt. Men de styr vår blick, skapar kognitiva bindningar och tar vår uppfattningsförmåga i besittning. En oreflekterad och mekanisk teorianvändning lägger sitt obevekliga raster och riskerar att vi enbart bekräftar teorins giltighet och riktighet genom att bara *hitta det vi letar efter*. Teoretiseringens kärna däremot kan snarast beskrivas som att *leta efter vad vi kan finna*.

Den sedan länge dominerande uppfattningen är att alla teorier är en produkt av teoretisering och att en sådan alltid – på ett eller annat sätt – utgår från empiriska observationer. Teoretiseringens *raison d'être* är att bringa ordning i mindre eller större mängder av empiriska iakttagelser för att skapa en logisk, sammanhängande och plausibel bild av hur orsak och verkan, en viss process eller struktur kan gestaltas – eller bygga *en intrig* som Czarniawska (2013) formulerar det. Det handlar om att utveckla språkliga instrument och uttryck för att organisera, begripliggöra, organisera, förklara

eller förstå en komplex social värld. Teoretisering skulle förvisso också kunna handla om att skärskåda, dekonstruera och kritiskt granska ett teoretiskt eller mer vardagligt begrepp. Eller att konfrontera eller binda samman olika teoribildningar för att tolka ett visst empiriskt material, vilket har uppenbara beröringspunkter med abduktionen som slutledningsmodell.

Men även om devisen om att all teoretisering har en empirisk början dominerar scenen, saknas i litteraturen varken delade meningar eller uppmärksammade komplikationer. Låt mig kort beröra några. För det första: framför allt Swedberg (2012) betonar att det initiala teoretiseringssteget bör ske genom en slags "nollställning", det vill säga att man frigör sig från etablerad teori och befintliga begrepp. Tanken är naturligtvis god men har med all rätt blivit rejält omtvistad: är det ens möjligt att tänka bort allt som annars obehagligen styr vår perception? Samtidigt hävdar en del att en förutsättning för fruktbar teoretisering kräver god teoretisk bildning. Frågan är då hur teoretiskt bevandrad man behöver vara – och om vem som helst, från vilken akademisk position som helst och på vilka grunder som helst får ge sig i kast med egenhändig teoretisering. God skolning, eller en akademisk karriär byggd på viss teoretisk orientering, kan dessutom skapa alltför starka kognitiva, sociala och till och med emotionella bindningar som därigenom kan förhindra nya upptäckter.

Däremot är enigheten närmast total när det gäller teoretiseringens andra huvudfundament, det vill säga det självklara bruket av vår föreställningsförmåga. Det empiriska materialet i vårt exempel var begränsat till ett drygt tjugotal intervjuer. Men det är uppenbart att slutresultatet är sprunget ur en i efterhand svårrekonstruerad blandning av våra tolkningar av det sagda och hörda i dessa intervjuer, och det som vi kunde *föreställa* oss spelar roll i den här typen av sammanhang, vilket med stor sannolikhet även påverkades av våra egna erfarenheter. Weick (1989) beskriver det hela som en akt av "disciplinerad fantasi". Det innebär också ett betydande inslag av spekulat. Trots uppfattningar om att sådant inte hör hemma inom vetenskapen, försvaras den ofta som ett bärande element i all teoriutveckling – eller som varandes "the soul of the social sciences" som Lave och March (1993, s. 2) klämmer till med. Spekulationen må vara kontroversiell men är knappast farlig så länge den inte utger sig för att bära på sanningen eller förs vidare av den som oreserverat blundar för detta.

För det andra: en teoretisering med avsikt att se världens ljus i form av accepterad publicering är inte bara en fråga om kognitiva procedurer eftersom vårt vetenskapliga värv i högsta grad också är socialt till sin natur. Oavsett vilken typ av teoretisering vi ägnar oss åt tvingas vi förhålla oss till vad tidigare forskning och befintligt, relevant teoretiskt gods kan ha sagt om saken. Sådant bevakas av alla de lokala, nationella och globala grindvakter som är satta att pröva och bedöma våra texter och forskningsrön. Dessa procedurer är alltid inbäddade i rådande disciplinära och lokala akademiska kulturer som i varierad grad kan präglas av hierarkiska uppfattningar om vad som

ska betraktas som giltig och riktig forskning. Just teori kan i likhet med metodologi dessutom utgöra ett socialt kitt för gemenskap och akademisk gruppstillhörighet, men också ett epicenter för maktkamp, spänningar och konflikter och en källa till ångest och exkludering. Ju starkare inslag av teoretisk hegemoni, desto större är risken att självständig teoretisering, och/eller en odogmatisk hållning till erkända storheter, stöter på patrull. Att teoretisera kan ibland innebära att man utmanar en rådande social ordning. Sannolikt gäller det särskilt doktorander. Teoretisering kräver med andra ord en tillåtande lokal miljö (till att börja med) och innebär tveklöst känslomässiga utmaningar. Emotioner kan förvisso utgöra oersättliga tillgångar i alla kreativa processer men också bli till substantiella hinder, inte minst de som har sina rötter i akademiens särpräglade organisering och kultur (Bloch, 2012; Clarke m.fl., 2015).

För det tredje: den expansiva litteratur som med eftertryck vurmar för teoretisering har även frambringt ett slags – rimlig och tveklöst kännbar – motkritik som ifrågasätter om det verkligen är mer teori vi behöver. Framför allt inom organisationsforskningen men även inom andra områden ondgör sig allt fler över en ”teorimani”: en överproduktion av teori och teoribidrag och det självändamål och egenvärde som statusbringande teoriutveckling har fått – i stället för att betona dess funktion som *medel* för kunskapsutveckling (Brown, 2021). Enligt kritikerna behövs inte teoretisk utveckling som riskerar att medverka till en inåtvänd, exkluderande teoretisk *inveckling* – odlad i esoteriska akademiska submiljöer (Billig, 2013). Man ska nog vara försiktig med att generalisera den här typen av påståenden. Uppfattningarna om behovet av mer eller mindre teori skiljer sig, i likhet med vad som premieras eller utmärker bra forskning, åt mellan olika ämnen och forskningsområden (Dellgran, 2018; Nilsson, 2009). Och all teoretisering behöver ju inte ha för avsikt att kullkasta etablerad teori – att erbjuda världen ett mer avgränsat teoretiskt bidrag kan vara gott nog.

En appell

Låt mig avsluta genom att först återge hur den ursprungliga artikeln avslutas: *”Men en sak kan vi slå fast: det är långt ifrån självklart att vem som helst, när som helst, kan räkna med vilket stöd som helst, från vem som helst till vad som helst.”* Kanske ett antiklimax, en smula förnumstigt formulerat och en självklarhet för de flesta. Artikeln kan svårigen beskrivas som en kioskvältare, och efter eventuell genialitet får man måhända leta. Och en stilla undran dröjer sig kvar: till vilken nytta lade vi ner kraft och tid på det här? Utifrån den växande kritiken av att det generellt sett publiceras på tok för många vetenskapliga artiklar (och, som det stundtals hävdas, med diskutabel kvalitet och skiftande betydelse, se till exempel Alvesson m.fl., 2017) kan vi fråga oss till vilket värde – förutom en stunds egen försörjning – vi fick betalt av staten och ytterst skattebetalarna.

Den bittra sanningen är att varken vi som författare eller det aktuella forskningsrådet har den blekaste aning om hur många som läst och tagit intryck av texten. Den minst sagt usla akademiska spridningen kan te sig sorglig. Vi kanske får skylla oss själva. Att (nästan) ingen annan forskare fann något värde i artikeln är högst möjligt – bittra droppar som då måste sväljas. Plåster på våra sår är att det är ett öde vi delar med många, att publiceringen på svenska torde ha varit ett hinder för forskare i andra länder med liknande forskningsintresse, och att forskningen på det här området fortfarande är begränsad. Men, det ska erkännas, vi blev både glada och stolta när artikeln blev accepterad för publicering.

Ambitionen här har emellertid varit att dels illustrera en form av teoretisering som jag menar kan vara till stor nytta i studier som rör komplexa sociala fenomen, dels plädера för att teoretisering ska ges ett lika stort utrymme i våra forskarutbildningar som vi ägnar åt metodologi och forskningsmetoder. Förutom att skapa goda förutsättningar för utveckling av kreativ förmåga och analytisk skärpa kan ett sådant utrymme medverka till ett sunt och reflexivt förhållningssätt till förhärskande paradig, tongivande klassiker och etablerad teoribildning. Att träna sin teoretiseringsförmåga skapar förståelse för vad teori egentligen handlar om. Att i alltför stor utsträckning hylla och inte utmana befintlig teori riskerar dessutom att bli till en hämsko för reell kunskapsutveckling. Det tjänar ingen på.

Att gå utanför de etablerade teoriernas (nåja) bekväma värld, och bryta mot påbudet om att teorier ska väljas ur det befintliga utbudet och inte byggas på egen hand, kräver mod, akademiskt självförtroende och en tillåtande miljö och kultur. Det är därför min fasta övertygelse att utbildningsmoment som rör teoretisering kräver trygga akademiska rum. Rum eller frizoner som är befriade från den inneboende hackordning och utsatthet som präglar den akademiska samvaron – stundtals laddad med obehagliga pekpinnar, höga prestationskrav och kritiska tonfall. Och där varje tanke, hugskott, mening och ord riskerar att nagelfaras. Den institutionaliserade skepticismen och kollegiala granskningen må vara den akademiska professionens ofrånkomliga signum och vetenskapens obestriddliga och legitimerande kärna. Men icke desto mindre: att som doktorand få bejaka sin osäkerhet, komma över eventuellt motstånd mot att pröva sina egna vingar, utmana sin omgivning genom att med gott mod teoretisera på ett självständigt vis måste få vara tillåtet. Det tjänar alla på.

Referenser

- Abbott, A. (2004) *Methods of discovery*. New York/London: W.W. Norton & Company.
- Alvesson, M., Gabriel, Y. & Paulsen, R. (2017) *Return to meaning: a social science with something to say*. Oxford: Oxford University Press.
- Alvesson, M. & Sandberg, J. (2021) *Re-imagining the research process: conventional and alternative metaphors*. London: SAGE.
- Becker, H. (1998) *Trick of the trade: how to think about your research while doing it*. Chicago: University of Chicago Press.
- Billig, M. (2013) *Learn to write badly: how to succeed in the social sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bloch, C. (2012) *Passion and paranoia: emotions and the culture of emotion in academia*. London: Routledge.
- Brown, S. (2021) Mad, bad, and dangerous to know: some thoughts on typological thinking. *Marketing Theory*, 21(3): 415–432.
- Clarke, C., Broussine, M. & Watts, L. (2015) *Researching with feelings: the emotional aspects of social and organizational research*. London: Routledge.
- Corvellec, H. (red.) (2013) *What is theory? Answers from the social and cultural sciences*. Köpenhamn: Liber CBS Press.
- Czarniawska, B. (2013) What social science theory is and what it is not. I: H. Corvellec (red.) *What is theory? Answers from the social and cultural sciences*. Köpenhamn: Liber CBS Press.
- Dellgran, P. (2018) Vetenskapens mål och mening: uppfattningar om forskningens uppgifter inom vårdvetenskap, utbildningsvetenskap och socialt arbete. *Socionomens forsknings supplement*, 43: 4–19.
- Dellgran, P., Espvall, M., das Dores Guerreiro, M. & Mauritti, R. (2012) Crowding out, crowding in or just a matter of transformation? Informal financial support in Portugal and Sweden. *European Journal of Social Work*, 15(3): 393–411.
- Espvall, M. & Dellgran, P. (2006) Reciprocitetens villkor: om informellt ekonomiskt stödutbyte. *Socionomens forsknings supplement*, 8: 4–19.
- Espvall, M. & Dellgran, P. (2010) Can we count on each other? Reciprocity and conflicts in financial support in Sweden. *International Journal of Social Welfare*, 19: 84–94.
- Espvall, M. & Dellgran, P. (2016) For better or worse? Transformation of social networks due to long-term illness. *European Journal of Social Work*, 19(5): 795–813.
- Furnari, S., Crilly, D., Misangyi, V.F., Greckhamer, T., Fiss, P.C. & Aguilera, R.V. (2021) Capturing casual complexity: heuristics for configurational theorizing. *Academy of Management Review*, 46: 778–799.
- Glaser, B.G. & Strauss, A.L. (1967) *The discovery of grounded theory: strategies for qualitative research*. Chicago: Aldine Publishing Company.
- Katz, D. & Kahn, R.L. (1978) *The social psychology of organizations*. New York: Wiley.
- Lave, C. & March, J. (1993) *An introduction to models in the social sciences*. New York: University Press of America.
- Liedman, S-E. (2013) Beholding, explaining, and predicting: the history of the concept of theory. I: H. Corvellec (red.) *What is theory? Answers from the social and cultural sciences*. Köpenhamn: Liber CBS Press.
- Liljegren, A. & Saks, M. (red.) (2017) *Professions and metaphors: understanding professions in society*. London: Routledge.

- Merton, R.K. (1949) *Social theory and social structure*. New York: Free Press.
- Mills, C.H. (1959) *The sociological imagination*. New York: Oxford University Press.
- Nilsson, R. (2009) *God vetenskap: hur forskares vetenskapsuppfattningar uttryckta i sakkunnigutlåtanden förändras i tre skilda discipliner*. Diss. Gothenburg Studies in History of Science and Ideas, Göteborgs universitet.
- Reichenbach, H. (1938) *Experience and prediction: an analysis of the foundations and the structure of knowledge*. Chicago: Chicago University Press.
- Salamon, L. & Sokolowski, S. (2003) Institutional roots of volunteering. I: L. Dekker & P. Halman (red.) *The values of volunteering: crosscultural perspectives*. New York: Kluwer Publishers.
- Sandberg, J. & Alvesson, M. (2021) Meanings of theory: clarifying theory through typification. *Journal of Management Studies*, 58: 487–516.
- Sohlberg, P. (2018) A thick description of Robert K. Merton's middle range theory: manifest properties and latent ambivalence. I: P. Sohlberg & H. Leiufrud (red.) *Theory in action: theoretical constructionism*. Leiden/Boston: Brill.
- Swedberg, R. (2012) Theorizing in sociology and social science: turning to the context of discovery. *Theory and Society*, 40: 1–40.
- Swedberg, R. (2014a) *Theorizing in social science: the context of discovery*. Stanford: Stanford University Press.
- Swedberg, R. (red.) (2014b) *The art of social theory*. Princeton University Press.
- Swedberg, R. (2020) Using metaphors in sociology: pitfalls and potentials. *The American Sociologist*, 51: 240–257.
- Tavory, I. (2016) The pragmatist wave of theory construction. *The British Journal of Sociology*, 67: 50–56.
- Tsoukas, H. (2017) Don't simplify, complexify: from disjunctive to conjunctive theorizing in organization and management studies. *Journal of Management Studies*, 54: 132–153.
- Uhnoo, D. (2012) *Dunkla vanor: om teori och referenspraktik i samhällsvetenskaplig forskning*. Diss. Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Weick, K.E. (1989) Theory construction as disciplined imagination. *Academy of Management Review*, 14: 516–531.

Lyrik

Dikterna till detta nummer är alla tagna ur antologin *Flykten valde oss* (redaktörer Karin Widerberg, Viveka Adelswärd, Siv o Heyman) utgiven av En bok för alla 2001. Människor på flykt, i alla länder och i alla tider, är temat för denna rika diktantologi. Både erkända diktare och amatörskrivare medverkar. De äldsta bidragen är från Psaltaren och antiken (Euripides, Ovidius) men urvalet innefattar även moderna författare som Pablo Neruda, Bertolt Brecht, Nelly Sachs och går fram till våra dagar med bidrag av invandrade diktare som Rawia Morra och Theodor Kallifatides. Bokens samlade vittnesbörd om flykten och dess villkor är överväldigande. Av upphovsrättsliga skäl har reaktionen valt att publicera dikter skrivna av poeter som varit döda mer än sjuttio år.

Katri Vala (Karin Alice Heikel)

Född 1901 i finska Lappland, död 1943. Kallas för en finskspråkig Edith Södergran. Tillhörde poetgruppen Tulenkaajat och blev där en central gestalt. Hennes dikter har en djup känslighet för olika stämningar, men ger också uttryck åt socialt radikala idéer.

De landsförvista

Med säkra steg trädde jag ut i världen
För att ta i besittning jorden och solen
och min moder livets doftande bröd.
Men min tronföljarvisshet
trampades under järnhälar,
framför mig grinade erövraren-förtryckarens
människoätargap.

Jag flydde,
i drömmens lätta slup flydde jag
till fjärran trakt,
till blommors och alfers land.

Men ljuvare än blomman,
hemlighetsfullare än alfen
bjöd mig barnet återvända –
till en jord, fläckad av blod.

Jag, flyktingen, vänder tillbaka,
flyktingarna vänder tillbaka
från alla nejder.

Jorden dånar av steg,
från bergen klingar en ny sång.
Förtryckarnas borgar darrar.

Övers. Ragna Ljungdell

Du Fu

I äldre tider ofta stavad Tu Fu. Född 712 i Nangong, död 770 i Leiyang. Räknas som en av Kinas största skalder med nära 1500 dikter. Levde ett behagligt liv i umgänge med andra poeter, konstnärer tills ett inbördeskrig tvang honom och hans familj att fly och irra omkring i årtal.

I generalens högkvarter

Höstnatten välver sig klar och kall över lakkträden
i borggården.
Jag ligger här ensam i en stad vid floden. Jag ser på mitt
drypande ljus,
jag lyssnar på den ödsliga klangen av ett horn som
förtonar i mörkret.
Mina budbärare ha skingrats av regn och sandstormar.
Städernas portar sluta sig för en ensam vandrare,
bergen är murar i min väg –
Men jag, som har utstått tio år av outhärdlig landsflykt,
jag finner här en enda natt en tillflyktsort i trygghet.

Övers. Erik Blomberg

Max Jacob

Max Jacob (1876–1944) var som framgår av dikten född i Quimper, Bretagne. Av judisk börd men kristen. Dog i koncentrationsläger under ockupationen.

Beklagar sorgen

Jag kom åter till den stad där mina första femton år förflöt
– Quimper –

men mina tårar var gångna.

Förr när jag nalkades dess vita fattiga ytterkvarter
såg jag träden som genom ånga.

Nu är allt fult, trädet är magert, en grön dvärg med spretiga
grenar.

Jag är en främling bland stenar.

Mina vänner i Paris – det är tack vare dem jag hör
till dikten – kära vänner, det är ni som förstör
och drar min tanke långt bort från de magra tallarna i hagen –
den är både glad och sorgsen att bli dragen.

Jag är som av sten, ingenting kan mig nå.

Det är kärlek till konsten som förslöt mig så
att jag inte gråter när jag vandrar i mitt land

Jag är rädd för att väcka hat; jag är en obekant

Folk här som inte känner mig – jag tror de skyr mig – skyr
och jag kan inte älska dem – det är tortyr.

Övers. Viveka Heyman

Vägledning till författarna

Socialvetenskaplig tidskrift publicerar vetenskapliga originalartiklar, socialvetenskapligt forum, debattinlägg, repliker, bokrecensioner, presentationer av nya avhandlingar och andra forskningsnyheter.

Redaktionen välkomnar manuskript från alla områden inom det socialvetenskapliga forskningsfältet, från olika discipliner och i olika vetenskapliga genrer. Manuskript ska vara skrivna på svenska.

Socialvetenskaplig tidskrift vinnlägger sig om att språkbruket i tidskriften ska vara inkluderande och fritt från partiskhet och systematisk snedvridning avseende historisk kontext, ålder, genus, kön och könsöverskridande uttryck, forskningsdeltagande, ras och etnisk identitet, sexuell orientering, funktionshinder, socioekonomisk status och intersektionalitet.

Manuskript som skickas in till *Socialvetenskaplig tidskrift* får inte tidigare vara publicerade och inte heller vara föremål för bedömning av annan tidskrift eller förlag. Vetenskapliga originalartiklar granskas (dubbelblind granskning) av två oberoende granskare med hög vetenskaplig kompetens.

Originalartiklarna ska vara teoretiska eller empiriska originalarbeten, alternativt översiktsartiklar inom något socialvetenskapligt intresseområde. Artiklarna ska innehålla ett svenskt och ett engelskt abstract (max. 300 ord vardera) samt både en svensk och en engelsk titel. Artiklarna ska inte överskrida 7 800 ord inklusive noter, referenser och engelskt abstract. Svenskt abstract ingår inte eftersom det enbart används till presumtiva granskare.

Artiklar i *Socialvetenskapligt forum* utgör ett komplement till vetenskapliga artiklar av mer traditionellt snitt. Dessa artiklar kan till sin form vara friare än den traditionella vetenskapliga artikeln. De kan till exempel vara skrivna som argumenterande och reflekterande, prövande och experimenterande essäer, kommentarer till aktuell forskning, politiska skeenden, teorier och metoder, som på olika sätt är av socialvetenskaplig relevans, i bred

bemärkelse. En forumartikel får vara max. 6 000 ord inklusive referenser.

Debattinlägg kan vara kommentarer till tidigare publicerade artiklar, ta upp metodologiska eller teoretiska frågor, kontroverser inom forskningsfältet, forskningspolitiska frågor och utbildningsfrågor. Debattinlägg ska inte överskrida 2 500 ord.

Bokrecensioner och presentationer av avhandlingar publiceras vanligen efter överenskommelse med redaktionen. Texterna ska inte vara längre än 2 000 ord.

Artiklar som publiceras i *Socialvetenskapligt forum* samt recensioner av avhandlingar och nya böcker granskas av tidskriftens redaktion. Redaktionen välkomnar artiklar som är skrivna av verksamma såväl inom som utanför akademien.

Socialvetenskaplig tidskrift samarbetar med OJS (Open journal systems) och bidrag laddas upp via <https://socvet.se/information/authors>. Glöm inte att bifoga ett foljebrev med nedanstående innehåll:

- samtliga författarnamn med titel och institutionstillhörighet
- kontaktuppgifter till korresponderande författare
- om projektet är etikprövat samt motivering för det ena eller andra förfarandet
- om liknande manus publicerats eller är under bedömning för annan tidskrift eller förlag
- kommentarer om huruvida den gjorda anonymiseringen kan försvåra bedömningen av manuskriptets kvalitet
- om manus har flera författare, hur de olika författarna bidragit och vilka överväganden som gjorts om författarordning.

SOCIALVETENSKAPLIG TIDSKRIFT utges av FORSA (Förbundet för forskning i socialt arbete). Tidskriften kommer ut med fyra nummer per år och speglar den vetenskapliga utvecklingen och diskussionen inom hela det sociala området. I tidskriftens redaktion och redaktionsråd ingår kvalificerade forskare från discipliner som socialt arbete, sociologi, psykologi, juridik, statsvetenskap, etnologi, historia och samhällsmedicin. Tidskriften vänder sig såväl till aktiva forskare som till dem som är intresserade av utveckling och kunskapsförmedling inom sociala verksamheter, t.ex. kommuner, landsting eller statliga verksamheter.